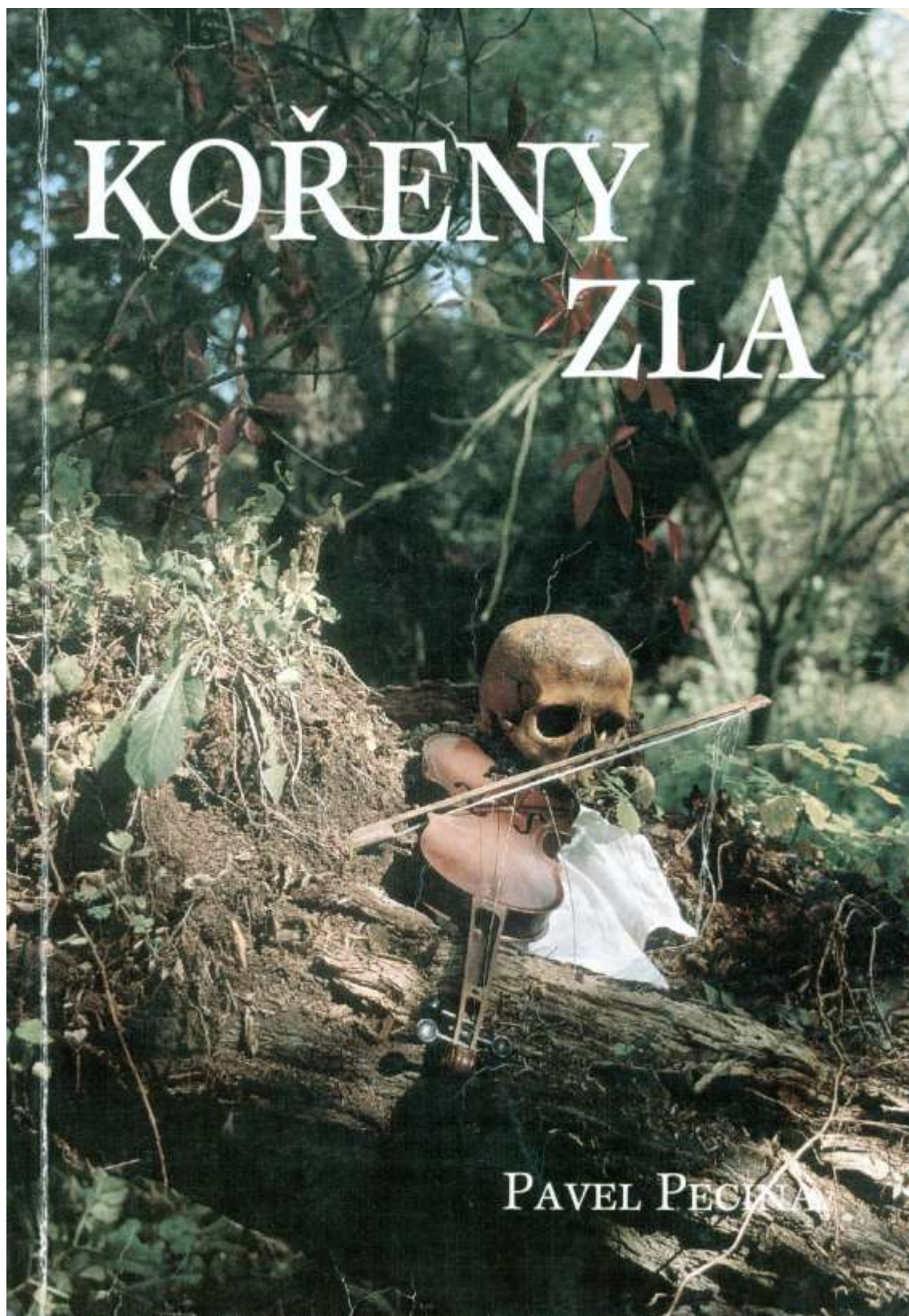

KOŘENY ZLA

PAVEL PEČINA

Kořeny zla

O příčinách odcizení člověka přírodě
a úpadku jeho sociálního chování

Pavel Pecina

3. titul

Praha 1994

ISBN (80-85368-62-5)

Předmluva

„Kořeny zla” vycházely na pokračování v Nice. Záměr vydat je souborně mi doporučila řada čtenářů Niky i mých blízkých přátel včetně redaktora Niky, Dr. I. Makáska. Jsem si plně vědom toho, že knížka by asi měla být trochu jinak koncipována než jako pouhá skrumáž eseji a úvah o podstatě lidské ničivosti. Přes snahu o opravy a doplňky však asi touto skrumáží úvah zůstane, protože v době přípravy textů pro souborné vydání jsem měl příliš málo času i sil na to, abych jej vylepšil nějakým zásadnějším způsobem.

Jako seriál v Nice vycházely „Kořeny zla” od poloviny roku 1988 (první část v dvojčísle 7/8) a skončily v zimě 1991/92. Tato doba převratných změn nejenom v naší společnosti poněkud poznamenala jejich náplň. „Kořeny” začínaly jako opatrně a obecně formulované úvahy, protože adresná kritika by, v té době asi brzy způsobila zákaz jejich vycházení nebo dokonce celého bulletinu Nika a neprospěla by tudíž ani věci, ani časopisu či jejich autorovi. I tak vyvolaly „Kořeny” roztrpčené a neadekvátní reakce s pavlačovou argumentací několika marxistických ideologů nebo zářivě rudých funkcionářů ČSOP a nepochybují ani trochu o tom, že dosazení nových, dozírajících a prověřených osob do redakční rady Niky Městským výborem ČSOP bylo mimo jiné motivováno i publikační činností mé maličkosti. Naštěstí se to vše tříštilo o bojovného a nekompromisního redaktora a duchovního otce Niky Dr. Makáska. Po listopadu byly již části seriálu více adresné a více „šity na míru” době. Velmi jsem zvažoval, zda pro souborné vydání „Kořenů” odbourat tuto jejich uplynulou aktuálnost nebo ne, a mnohde jsem ji ponechal, pokud době poplatné ilustrace měly alespoň částečně nadčasový charakter – třeba tím, že příklady, jichž se dovolávaly, dlouhodobě přetrvávají (nebo by měly dlouhodobě přetrvávat) v paměti národa.

Jsem potěšen tím, že mohu poděkovat všem, kdo svým kladným zájmem o „Kořeny” a svými sympatickými reakcemi na ně mi pomáhali setrvat v přesvědčení, že zveřejňování těchto úvah má smysl a že může pomoci k něčemu dobrému a pozitivnímu. Potřeboval jsem to zvláště v posledním období, kdy se naše země a naše kultura a věda začaly otevírat světu a kdy se brilantní myšlenky lidí, kteří mne inspirovali, s jejichž názory se ztotožňuji nebo je přejímám a kteří mne intelektem, hloubkou znalostí i formulačními schopnostmi nedozírně převyšují, staly u nás dostupnými. Například fascinující dílo K. Lorenze „Osm hlavních hříchů civilizovaného

lidstva” u nás nedávno vyšlo v Panoramě a je dostupné za relativně velmi nízkou cenu. Začal jsem se jednu chvíli domnívat, že je zbytečné či přímo rouhačské pokoušet se interpretovat Lorenze, Fromma, Schumachera, Junga, Goldsmithe a další osobnosti, jen proto, že ctím jejich názory a moudrost, když jsou dostupné bez zprostředkování. Byl to právě upřímný zájem mých čtenářů, kteří mne „podrželi” a přesvědčili o neoprávněnosti mých obav a umožnili tak doplnit a uzavřít seriál Niky, táhnoucí se čtyřmi ročníky, a v návaznosti na to jej upořádat pro toto souborné vydání. Děkuji jim též za toleranci těchto mých nedokonalých interpretací a aplikací myšlenek zmíněných i nezmíněných „učitelů”.

Zároveň děkuji příteli a kolegovi Mirko Hainovi za výtvarné vybavení publikace a kolektivitu vydavatelství Nika v čele s Dr. Ivanem Makáskem za přijetí záměru vydání „Kořenů” souborně i za jeho realizaci.

V každém člověku je celé zvíře,

v každém zvířeti je kus člověka

(Orientální moudrost)

Úvod

Nejprve se sluší napsat něco málo úvodem a na vysvětlenou. Nejsem ani psycholog, ani sociolog a tím méně již filozof – přesto si dovolím v dalších řádcích koketovat s těmito obory a vstupovat jako naprostý laik na jejich půdu. Omlouvám se za to, ale přesto toto riziko podstupuji, protože problematiku, které mají být tyto úvahy zasvěceny, považuji za nesmírně důležitou, vlastně za stěžejní, pokud nám vážně jde o nápravu partnerského vztahu člověka a biosféry, člověka a ostatních forem života, člověka a přírody. Navíc se domnívám, že někdy právě laický přístup, nezátížený paradigmaty, dogmaty a axiomy předchází odborné průpravy, může v některých případech poskytnout nečekané a často i objektivní realitě odpovídající pohledy. v tomto konkrétním případě budou mít tyto pohledy mnoho společného i se současně se šířící etikou hloubkové ekologie (tzv. deep ecology).

Dnešní neudržitelný vztah většiny lidí k přírodě a jiným formám života má své hluboké kořeny, je výsledkem určitého řetězce příčin. Tento kauzální řetězec sahá až ke kořenům života vůbec, je výsledkem určitého vývoje člověka jako druhu i jako současných regionálních populací, je podmíněn historicky a v první řadě sociologicky. Pokusím se nastínit některé příčiny skutečnosti, proč se lidé chovají ke svému prostředí tak nemožně. Jako „zlo“ zde chápu vše, co poškozuje podstatu existence života na zem – tedy nenormální, nepřirozené jevy, způsobené vlastnostmi, které jsou jako zlé označovány v lidské společnosti tak dlouho, jak vlastně lidstvo existuje. Tedy vlastně všechny nepřirozené, nenormální, dysfunkční a patologické varianty jevů, vzorců chování, motivací a zákonitostí. Samozřejmě, že toto zlo zde dávám do souvislosti především s jeho dopady na přírodu, protože se považuji za zoologa a ekologa a protože „Kořeny zla“ byly původně psány pro časopis Nika, který je zaměřen na ekologii, ochranu přírody a životního prostředí.

Pokud si lidé uvědomí, jaké deformace v myšlení a chování člověka to jsou, které odpovídají za ekologické zlo jím způsobované, měla by tím být do značné míry usnadněna náprava. Ekologické katastrofy, drancování přírody nebo lhostejnost jsou jen symptomy, které způsobují příčiny v myslích lidí. Snažit se napravovat tyto symptomy a nepostihnout přitom příčiny by bylo jako léčit tuberkulózu hašlerkami.

Přestože se to většině lidí, odchovaných bělošskými předsudky o nadřazenosti lidského druhu, moc nelíbí, je člověk živočichem s určitou

garniturou chování, etologických mechanismů, přirozených vrozených reakcí. Je třeba zdůraznit, že níže uvedené prvky či trendy chování mají v podstatě adaptační charakter a svou kladnou funkci, vyvinuly se přirozenou selekcí u našich předků před nepředstavitelně dlouhými obdobími.

Jejich funkčnost, jejich účelnost, je u všech druhů normálně začleněných do ekosystémů, kontrolována vnějšími limitujícími vlivy, takže se neustále zdokonaluje. Prosperita populací „divokých“ lidí na úrovni lovců a sběračů je stabilizována na obecně v přírodě rozšířeném principu negativní zpětné vazby. Civilizovaný nebo spíše autodomestikovaný člověk dokázal odbourat téměř všechny selektivní vlivy přírodního výběru, který popohání vývoj, zkvalitňuje populaci a eliminuje škodlivé nebo asociální varianty v adaptačních znacích. Negativní zpětnovazební systémy, které vedou ke stabilitě, nahradil vnitrodruhovým výběrem na principu pozitivní zpětné vazby, která v přírodě (bez kontroly negativní zpětnou vazbou) vede vždy ke zničení systému (např. jaderná reakce nebo lavina). Z toho asi plynou všechny ostatní dysfunkce v lidské etologii i ekologii.

Namyšlenost na bělošskou kulturu je vskutku poněkud nemístná. Již jinde jsem vyjádřil názor na její primitivnost, který zde opakuji. Primitivnost bělošské civilizace je míněna ekologicky. Z biologického hlediska je primitivní ten organismus, který je špatně nebo nedokonale přizpůsoben svému prostředí, a naopak dokonale přizpůsobený druh, žijící v souladu se svým prostředím, je nutno pokládat za vývojově dokonalý. Primitivní parazit škodí svému hostiteli a často ho zabíjí (příčemž hyne zároveň s ním). I když zajišťuje svou existenci obrovskou plodností, je tato okolnost z hlediska strategie přežití nevýhodná. Dokonale přizpůsobený parazit, vrchol vývoje své vývojové linie, žije na úkor svého hostitele tak, aby mu neuškodil. Primitivní živočichové uvnitř nějaké skupiny se občas přemnožují a mohou tak vážně ohrozit své prostředí a tím samozřejmě i sebe, ale vývojově vyšší formy používají K-strategii a jejich rovnováha s prostředím je dokonalá. Podle těchto ekologických kritérií by byla třeba kultura Čukčů, préríjních indiánů nebo australských černých domorodců, kteří žili se svým prostředím v harmonii a stabilitě a bez vnějšího zásahu tak mohli existovat téměř neomezeně dlouho, vrcholem vývoje. Ve srovnání s tím kultura „bílého muže“, která rozkládá a ničí základ své existence, je primitivní – asi tak primitivní jako parazit, který hubí svého hostitele.

1. Neofilie a neofobie

V našem chování a konání hrají významnou roli právě ty prvky, které máme společné přinejmenším s většinou savců, ne-li vůbec obratlovců, a jejichž vzorce jsou pevně zafixovány v genu mu druhu. Při záměně přirozených okolností za nepřirozené se mohou více či méně měnit co do síly i co do funkčnosti.

Jednou ze závažných příčin ekologického zla je nevhodně uplatňovaná neofilie. Tímto názvem se označuje záliba v poznávání nového, preference nového. Cokoliv, s čím se živočich dosud nesešel, vzbuzuje jeho eminentní zájem na úkor ostatních jevů a skutečností, které již zná. Je to typický prvek chování pro mláďata včetně lidských, který se vyvinul jako velmi účelný pro vytváření potřebných zkušeností do dalšího života. Zvědavost, zvidavost, tčkovost až nestálost jsou typické vlastnosti právě pro mláďata.

Jedním z vývojových směrů, který formoval člověka v jeho evoluci, je infantilizace ve vývoji některých orgánů i chování, tedy zachování stavu typického pro mláďata, až do stáří. Někteří autoři o tomto faktu hovoří dokonce jako o neotении. Jako dokumentační ukázka nám může posloužit lebka a její proporce. Srovnáme-li hlavu člověka s hlavou opičím mláďete a s hlavou dospělé opice stejného druhu, vynikne nápadná shoda mezi tvarem a proporcemi hlavy člověka a malé opičky, zatímco lebka dospělé opice se liší od lebky vlastního mláďete velmi výrazně. Opičí mláďata mají poměr mozkové části lebky k obličejové podobný jako dospělí lidé, dospělé opice mají již výrazně zesílenou obličejovou část na úkor mozkové. Dospělí lidé se také až do konce života učí, hrají si a libují v poznávání svého okolí. Jejich období učení není téměř časově omezeno, jako u většiny živočichů, na mládí, i když v tomto období i u lidí probíhá nejsnáze a v největším rozsahu. s tím pochopitelně souvisí i přetrvávání neofilie.

Nekritické podřizování se všemu novému je však krajně škodlivé – „nikterak nepochybují o tom, že bezcitný postoj k půdě a ke zvířatům na ní souvisí s velkým množstvím jiných postojů a je pro ně příznačný. Například s postoji vedoucími k frenetickému vyznávání rychlých změn, s fascinováním novinkami – technickými, organizačními, chemickými, biologickými atd. – s naléháním na to, aby byly tyto novinky aplikovány dávno před tím, než byly neurčitě pochopeny důsledky, k nimž za delší dobu povedou” (Schumacher). Není bez zajímavosti připomenout, že i celá řada negativních povahových rysů lidí, ve všech kulturách hodnocených jako „zlé”, jsou přímými či nepřímými důsledky abnormálně silné neofilie –

například nespolehlivost, nestálost, nerespektování slibů a závazků a v neposlední řadě i nevěry a rozvody. Nezbytným doprovodem je citová chudoba; jak jinak by mohli být staří dobří přátelé nahrazeni novými, soužití se starým osvědčeným partnerem obětováno skoku do neznáma s někým jiným, důvěrně známá místa a prostředí opuštěna výměnou za jiné. Na druhé straně je třeba si uvědomit, kolik propagandy všeho možného argumentuje neofilně založenými argumenty. Cestujte – poznáte nové kraje a nové přátele; pořiďte si nový vůz, nové šaty, nového psa; zboříme stavení a postavíme nové, lepší. Nikdo se už nezamýšlí nad tím, zda to nové je skutečně lepší, zda není jen náhražkou a někdy ani to ne; stejně se nikdo nezamýšlí, co bude s tím starým. Tak se stupňuje plýtvání, ať už přírodními zdroji, produkty lidské práce nebo lidskými city a hodnotami.

Neofilní móda přivádí většinu lidí k určité generalizaci, která zevšeobecňuje, jako by vše nové bylo dobré nebo lepší a vše staré špatné, zastaralé, nefunkční. Někdy tomu tak skutečně může být, ale tím ještě není jednoznačně potvrzeno, že tato generalizace je správná. Přinejmenším ve stejném počtu případů to může být právě naopak. Ve skutečnosti se fakt, zda něco je nebo není dobré a funkční, vůbec neřídí tím, jak je to dlouho na světě; naopak si troufám tvrdit, že ty jevy a adaptace, které jsou značně staré, jsou právě proto dobré, neboť se vyselektovaly během vývoje, osvědčily se a zajistily svým nositelům prosperitu.

Někdy se jako „nové“ prezentují věci a jevy, které ve skutečnosti vůbec nové nejsou, jen se na ně v určitém (nejčastěji úpadkovém) období vývoje zapomnělo nebo se nemohly uplatnit. Hydrodynamický tvar těla, stále „nově“ vytvářený u larev hmyzu, ryb, žraloků, ichtyosaurů, kytovců či tuleňů je uplatňování stále jednoho starého (a jedině možného) principu. Stejně to je či dnes už spíše bylo s tzv. „novým myšlením“ – pozitivní na něm přece není novota, ale spíše návrat k pozapomenutým lidským hodnotám. Copak je něco nového na poctivé práci, zodpovědnosti, řemeslnické i lidské cti nebo spolehlivosti? Myslet je možné dobře nebo chybně nebo také myslet a nemyslet, myslet na dobro a krásu nebo na svůj zisk. Ani tato alternativa není ničím novým, najdeme ji už u Zarathustry. Každý poctivý a rozumný člověk musí souhlasit s „novým myšlením“ a stavět se za ně, nikoliv však pro jeho přívlastek „nové“ (vždyť ve skutečnosti o nic nového nejde, pokud nedatujeme začátek světa před pár desetiletími), ale pro jeho seriózní a humánní náplň.

U většiny živočichů je velmi moudře zařízeno, že období, v němž převažuje neofilie, je časově limitováno a později kompenzováno obdobím s opačným zaměřením. Tak je zřejmě zajištěno, že druh se může

přizpůsobovat, může se naučit během jedné generace využívat nových zdrojů potravy, budovat obydlí odlišným způsobem, osídlovat a vhodně využívat jiné prostředí. Bez neofilie by asi nebylo ani vývoje u vyšších živočichů. Jestliže je u většiny z nich kontrolována neofobií dospělých zvířat a tlakem prostředí a selekce, má člověk ještě další, zcela specifický prubířský kámen její účelnosti. Může hodnotit to, zda „nové“ je také „dobré“ svým rozumem a citem. Bohužel to příliš často nečiní, i když ze zkušeností s negativními dopady všemožných nekriticky aplikovaných novinek by se dovedly poučit i níže v systému stojící druhy.

V přírodě i lidské společnosti se však vše řídí zdánlivě protikladnými principy, ve všem existuje dialektika. Protiváhou neofilie je neofobie neboli konzervatismus. Je to prvek chování typický pro dospělé až starší živočichy, přizpůsobené již dokonale konkrétním existenčním podmínkám.

Během vojenské služby jsem zachránil opuštěné strnadí mládě. Pokud byl Čik, jak jsme mu říkali, mladý, byl velmi přizpůsobivý. Po několika letech jsem mu při generálním úklidu v kleci omylem posunul bidélko o dva drátky dál, než byl zvyklý, což u Čika vyvolalo bezhlavý strach a šok s částečným ochrnutím. Vždycky si na chudáka Čika a jeho hrůzu z posunutého bidélka vzpomenu, když se setkám s neofobií ve světě lidí.

Nejenom u strnadů může změna dobře známých podmínek vyvolat neadekvátní reakce, které obvykle vždy vyústí v úlek a stresové situace, převážně z neschopnosti přizpůsobit se novým okolnostem. Pro kteréhokoliv tvora signalizuje odchylka od běžně známých podmínek možné nebezpečí. Proto, zejména u starších jedinců, jejichž chování je pod tlakem zkušeností do značné míry zmechanizované, je neofobie opět účelnou věcí umožňující přežití. Opatrnost a nedůvěřivost zvířat vůči léčkám a pastem není většinou způsobena pochopením jejich principu, ale strachem z nezvyklého a nového.

Převažuje-li však instinktivně motivovaná neofobie u člověka nad rozumovou úvahou hodnotící situaci, je to také špatné a nežádoucí. To, že řada vedoucích podniků odmítá nové, ekologicky vhodnější, výrobní technologie a lpí na zastaralých, je jistě vedle pohodlnosti nebo nedostatku odpovídajícího vzdělání ovlivněno i tímto prvkem chování.

2. Napodobování

Pozorovali jste někdy hejno špačků na pastvě na louce? Skýtá obraz míru a činorodé pohody, ale náhle před jedním z ptáků přeběhne po pěšince v trávě hraboš. Špaček se lekne a prudce vzletí. Zároveň s ním stejně prudce vzlétá celé hejno, i když ostatní ptáci vůbec nevědí oč jde. Chvíli hejno špačků neklidně krouží vzduchem jako přelévající se měňavka, než se zase snese na zem.

Na tomto příkladu je vidět princip a užitečná funkce napodobovacího instinktu, který mají všichni sociálně žijící živočichové. Synchronizuje různá chování od potravního po sexuální a nahrazuje či doplňuje v tomto ohledu i synchronizaci chování podmíněnou chemicky, např. feromony. Je to zřejmě výhodné, začít hnízdit v stejnou dobu nebo mít říji v celé populaci najednou, ať už kvůli lepšímu promíchání genů v populaci nebo pro náhlou „nadprodukcí“ mláďat pro predátory, takže v tom množství má větší procento šanci přežít. Konečně napodobení obranné nebo únikové reakce je také dost často otázkou života a smrti. Z těchto důvodů se napodobování chování jiných členů skupiny, popř. alespoň rodičů v případě mláďat, vyseletovalo a ustálilo jako jedno z nejdůležitějších chování vůbec.

Nutkové puzení napodobovat ostatní, často i zcela nefunkčně, je známé také u primátů (dokonce je od toho odvozen pojem „opičit se“), a je tím pádem vlastní také člověku. Základ napodobovacího instinktu je tak hluboce zakořeněn v našem životě, že si to ani neuvědomujeme, a vlivem kultury a dalších sociologických specifík člověka se neuvěřitelně rozkošatil. Záležitosti jako móda, ať už jde o oblékání, oblibu určitých osob, kuchyní, názorů či hodnotových žebříčků, jsou v podstatě poněkud pozlacený a specificky lidsky vylepšený, zato ale většinou dysfunkční a leckdy vyloženě škodlivý napodobovací instinkt. Při instinktech se nepřemýšlí, ty prostě pracují samy – proto nikdo (nebo alespoň nikdo průměrný) nepřemýšlí o tom, jakou výhodu poskytuje třebaš nošení džínsů, které vypadají jako by byly rok skladovány v lesní hrabance, nebo proč potřebuji mít zrovna totéž co má soused. Bylo by však dobře, kdyby lidé, když už mají tolik šedé mozkové kůry, ji také vhodným způsobem a častěji používali. Je asi dobře napodobit někoho, kdo něco dělá dobře, kdo má dobré výsledky atd., ale zároveň je stejně dobře přitom uvažovat o tom, zda tím něco jiného nebo někoho jiného nepoškozují, zda to skutečně potřebuji, zda nemám prioritní jiné potřeby. Spousta tlaků na přírodu vzniká bohužel právě jako důsledek bezmyšlenkovité módnosti mezi lidmi. Vzpomeňme jen na módu mít chatu,

módnost některých sportů, které mění horské národní parky vyhlášené k ochraně jejich přírody v turistický nebo lyžařský Václavák, nebo rybníky a jezera, kde kdysi plavaly kachny a lysky, v kolbiště jacht a surfů. Módnost myslivosti působí zcela podle hesla „mnoho psů – zajícova smrt“. Móda některých kožešin či peří vyhubila či přivedla na okraj záhuby desítky druhů zvířat a ptáků. Móda chemizace a vůbec módní lenost je příčinou obrovské kontaminace biosféry, na kterou – konečně! – začíná doplácet i její původce. Spolčí-li se bezduchý napodobovací instinkt s neofilií, vznikne zvláště nebezpečná situace. Takže doporučuji chodit často do ZOO, pozorovat tam opice, klást si otázky proč napodobují a co vede právě mne, že chci mít totéž co někdo jiný.

Ono je to vůbec velmi užitečné i nad sebejednoduššími stejně jako úžasně složitými jevy zůstat na chvíli stát s otázkou „proč?“.

S napodobováním je spojena také jedna z nejhnusnějších vlastností, motivující člověka ke zlu – závist. Vzniká zřejmě tehdy, když silný napodobovací chtíč nemůže být z nějakých důvodů uspokojen, a vede až příliš často k nasazení veškerých prostředků, aby byl odstraněn rozdíl – tedy buď k získání záviděného objektu pro sebe nebo k jeho znevážení a v extrémních případech ke zničení u osoby, které je záviděno. Smutný vtip o kouzelném dědečkovi a o Čecháčkovi, který si přál, aby jeho sousedovi posla koza, je pro to typickou ilustrací. Také závist bývá původcem škod na přírodě, i když se spíše projevuje v etické rovině mezilidských a majetkových vztahů.

3. Vtištění a etologická tradice

Na napodobování bezprostředně navazuje další téma, které velmi úzce souvisí s problematikou výchovy dětí na jedné straně a se sociologickou podstatou tradice a kultury na straně druhé.

Jsou různé způsoby, jak se učí mladí živočichové životu, od primitivní metody pokusu a omylu po složité přejímání tradic v mikropopulaci. Jedním ze způsobů učení se základním věcem jako jsou abstrakce svého druhu, abstrakce pohlavního partnera, volba umístění hnízda, preference potravy atd., je tzv. vtištění (někdy se též říká – méně často – vtiskávání, což je možná výstižnější; nedokonavý vid tohoto označení totiž napovídá, že nejde o jednorázový, ale většinou o déle v čase probíhající proces). Výzkum vtištění (anglicky se označuje jako imprinting; německy Prägung) je neoddelitelně spjat se jménem předního etologa a nositele Nobelovy ceny Konráda Lorenze a jeho školy. Princip vtištění spočívá v tom, že mládě (většinou ve velmi mladém věku – u ptáků může vtištění akustických projevů rodičů probíhat ještě ve vejci) intenzívně vnímá některé okolnosti svého prostředí (rodiče, hnízdo, potravu), ireverzibilně je fixuje ve svém mozku a podle nich se potom „zařídí“ v dospělosti. Matka je tak předobrazem budoucí družky, rodné hnízdo se všemi detaily včetně umístění, výstelky atd. vzorem pro vlastní hnízdo, potrava přinášená rodiči se stane preferovanou potravou mláděte až dospěje. Období pro vtištění je obvykle časově determinováno a limitováno a většinou se po uplynutí určitého období nedá dohonit nebo nahradit. Nejen v tomto ohledu probíhá rozvoj vyšší nervové činnosti mladých živočichů v tzv. senzitivních periodách. Tak tuháček umí imitovat jen ty ptáky, které slyšel zpívat kolem hnízda jako holátka, pěnkava musí slyšet zpívat otce jako mládě, jinak postrádá vlastní typický zpěv a švitoří zcela jinak. O osudovém významu období imprintingu pro budoucí život jedince nás poučí experimentálně navozené nenormální okolnosti vtištění. Kačírkové březňačky, vychovávané pod atrapou kačera, se v dospělosti chovají homosexuálně. House vychované člověkem má snahu vytvořit platonický pár se svým pěstounem, ale partnery svého druhu odmítá. Stehlíci vychovaní kanářími pěstouny zpívají jako kanáři, astrildovití ptáci vychovaní chůvičkami sami nehnízdí, ale mají snahu vytvořit páry s chůvičkami. Konopka, která náhodně využila hromadu prken na pile a bezpečně a úspěšně tam vyhnízdila, založí mikropopulaci hnízdící v prknech na pilách. Jiříčky ze spadlého hnízda, umístěné v budce a dokrmené rodiči, obsadily v následujícím roce sýkoří budky a hnízdily v nich.

Člověk, alespoň bílý, si o sobě myslí, že je z jiného těsta než jiní tvorové. Pochopitelně je to hloupá nafoukanost. Má jen o něco málo navíc, ale většinu vlastností potřebných pro život má s ostatními živočchy společnou, od metabolismu cukrů a DNK po tak složité záležitosti jako je třeba vtištění. Také malé dítě si vytváří předobraz svého budoucího života podle rodičů, své postoje podle jejich postojů, synové si většinou vybírají ženu podle vzoru své mámy. Vzniká tak kontinuita, která samozřejmě neexistuje izolovaně, ale je doplňována, posilována nebo rušena celou řadou specificky lidských okolností. Ale přesto existuje. Můžeme ji nazvat – zcela pracovně a na rozdíl od tradice zprostředkované slovem i písmem – etologickou tradicí. Tak jako deformace vtištěním u ptácat je nevratná, je v podstatě nevratný imprinting u člověka, a tak předurčuje jeho pozitivní i negativní vlastnosti pro celý život. Silní a rozumní jedinci to pochopitelně mohou korigovat, ale většinu lidí vůbec nenapadne o tom uvažovat, natož na situaci chtít něco měnit. Tato etologická tradice je pozitivní, vyrůstá-li dítě v harmonické rodině a je stimulováno pozitivními podněty, má-li citlivé a inteligentní rodiče, kteří ho svým příkladem nenásilně učí ctít životní hodnoty a tak mu vtiskávají svoji tradici přístupu k životu. Pokud však v tomto věku děti spočívají prvky chování jejich rodičů v negativním přístupu k přírodě a živým tvorům, vtiskne se tento vzor do mysli děcka stejně nesmazatelně jako představa partnerky ptáčeti podle matky. Vymstí se i nedostatek citu a pozornosti, absence krásných věcí, rostlin a zvířat nebo neschopnost rodičů tuto krásu vnímat. Do pěti - šesti let bývá u dětí vtištění ukončeno a školní výchova už může jen nepatrně směřovat to, co děti „nasály“ bezděčně z rodinného prostředí, ať k dobrému nebo zlému. Navíc autorita rodičů a zejména matky, u které dítě nachází absolutní relaxaci a pocit bezpečí, zesiluje ještě vliv vtištění. Pokud tedy nějaký primitiv nebo hysterka před dětmi jedná nebo mluví podobně jako například „fuj, to je ošklivý brouk, zašlápni ho“, „vyhod' tu starou panenku, koupím ti lepší“, „pojd' pryč, ten zlý pejsek tě pokouše“ nebo svým chováním dává najevo hrůzu z žížal nebo myší, deformuje tím ireverzibilně postoje svých dětí k okolnímu světu. Když se už máma (záruka bezpečí) něčeho bojí, tak to už skutečně musí být strašná hrůza. Tak přetrvává kontinuitně tradice nesmyslných pověr, fobií a předsudků, proto se udržují s tak nepochopitelnou silou. Vtištění je vlastně, vedle genetických dispozic, nejsilnější vliv determinující celý další život jedince. Myslete na to, rodiče!

4. Šetření energií a lenost

Když chceme poznávat principy, které řídí život živých tvorů, je to obvykle nejsnazší v případě tvorů krotkých, chovaných v zajetí. Tam však můžeme zjistit i řadu nepřirozených, násilných, obvykle domestikací upevněných projevů, které nás mohou zmást. Srovnajme chování domácího psa, který venku lítá do kopce a zpátky „jako utržený ze řetězu“, má snahu pronásledovat cokoliv běžícího a vydává se z energie až do vyčerpání, se strategií lovu vlka. To, co dělá pes, si žádný divoký tvor nemůže dovolit; je to luxus, za který by záhy zaplatil smrtí, a jen plná miska a pánova péče jej mohou odčinit. Vlk, divoký předek psa, šetří silami téměř všude. Terénem obchází po vrstevnicích, vystopovanou kořist napřed otestuje, než ji začne pronásledovat, a velký výdej energie „nasadí“ až v případě, že o něco jde – při štvanci na jistou, zaručeně ulovitelnou kořist, při úniku před vážným nebezpečím nebo při střetu o teritorium, partnera či mláděta. Podobně se chová vše živé v přírodě a rovnováha mezi příjmem a výdejem energie je jedním z řídicích principů ovlivňujících chování zvířat. Obecně řečeno, vše živé má instinktivní tendenci vydávat co nejméně energie a při dosahování svých normálních potřeb jít cestou co nejmenšího odporu. Pouze silný strach a sexuální motivace vybičují živočichy k nedodržení této zásady. Pokud bychom chtěli antropomorfizovat, lenost je všemu živému vlastní a obecně rozšířená tendence, kompenzovaná podněty k apetenčnímu a posléze cílenému aktivnímu chování ve formě hladu, žízně, sexuality, strachu a řady složitějších motivací, které „spouštějí“ příslušné aktivity. Za přirozených podmínek je v tom rovnováha a zvíře se chová „normálně“. Stačí ale celoročně zaplněné krmítko, aby z čínorodých sýkorek udělalo sbor buclatých pospávajících žebráčků, nebo smetiště v lese, aby změnilo medvědy z pohyblivých aktivních všežravců na otrapy, kteří vydírají turisty.

Šetření energií je i u člověka základním biologickým atributem. Má zde své specifické označení v řadě nuancí, které oscilují mezi označením „poněkud méně aktivní“ a „líný jako veš“. Naprosto se nedomnívám, že pracovitost je obecnou vlastností lidí, spíše naopak, a pokud převládá nebo v nedávné minulosti převládala u určitých populací, šlo o adaptivní, vyselektovanou existenční nutnost. Populace zemědělců v mírném pásmu nebo populace závislé na celoročním pěstování rýže musely být pracovité, aby přežily. Původním „divokým“ lidem, sběračům a lovcům, však údajně postačily dvě hodiny mírné činnosti, aby si zajistili obživu na celý den, a zbytek mohli věnovat lenošeni nebo společenské zábavě (Leakey a Lewin, Lidé od jezera, 1984).

Vše by ale mělo mít svoji mez. Instinktivní hospodaření s energií koriguje potřeba doplňovat její zásoby. Mez „lenosti“ je tu dána stupněm fyziologického uspokojení organismu. Člověk dokáže vymyslet, jak nahradit vlastní aktivitu něčím jiným, obvykle zcela nepřírodným, aby saturoval své fyziologické potřeby – počínaje koupí a konče náhradou lidské práce energií jiného druhu. Jestliže se v podmínkách střední Evropy během období usedlého zemědělství a rozvoje řemesel vyselektovala a stabilizovala pracovitost a úcta k práci, v současnosti opět nabývá vrchu přirozená, instinktivní „šetrnost energií“ a neguje tak cosi pozitivního, co se vytvářelo staletí. Co nezvládnou mechanismy, chemie nebo samofungující přírodní pochody, dnešní člověk už nedokáže (nebo spíš odmítá udělat) a místo aby byl hrdý na to, že něco zvládne sám, vyjadřuje se o tom s despektem. Úcta k práci zůstala tak leda ve známém zprofanovaném pozdravu „čest práci“. Tradiční způsoby zemědělského využívání přírody, tolik potřebné např. v managementu chráněných území a v podstatě velmi ekonomické, vlastně již zanikly. Z lenosti se zavádí množství přírodě cizích a škodlivých metodik, které vedou možná k okamžitému uspokojení, ale vždy za cenu obrovských budoucích ztrát, a to ztrát nejen na produkci kulturních a polokulturních ekosystémů, ale ztrát těchto ekosystémů jako takových – nelze přeci uvažovat o zemědělském využívání pozemků se splavenou půdou a se zničeným vodním režimem.

Možná, že stejně podstatné ztráty však současně vznikají v myslích lidí. Pracovitý člověk platí za hlupáka, v populaci dochází k inverzi základních lidských i biologických hodnot a okamžitý prospěch bez námahy vždy působí více stimulačně než námaha s menším, ale trvalým pozitivním výsledkem. Znovu si dovoluji připomenout přežrané, opelichané a apatické ptáky u krmítek a medvědí otrapy v národních parcích – ta podobnost není náhodná.

Na druhou stranu je tentýž člověk, úzkostlivě střežící svoji energii pokud jde o účelnou pracovní námahu, ochoten daleko větší množství energie vydávat při činnostech, které považuje za hru, které jsou módní (viz. předchozí část o napodobování) nebo k nimž má jinou, dostatečně silnou motivaci. To ale souvisí také se zmíněným přetrváváním chování mláďat včetně hravosti a neofilie až do dospělého věku. Jsem však přesvědčen, že kdyby lidé dokázali vydávat při práci tolik energie jako vydávají třeba při sportu, měli bychom daleko méně problémů.

Setření energií je v přirozených podmínkách pozitivní trend, existenční nutnost a pojistný ventil, který umožňuje koexistenci různých forem života, např. kořisti a predátora. Proto loví dravci jen (nebo převážně jen) nemocné

a biologicky méněcenné jedince; samozřejmě, že nemají v úmyslu dělat selekci v populaci své kořisti, ale prakticky ji provádějí, protože jsou od příirozenosti líní. v nepřirozených podmínkách domestikace (a nezapomínejme, že nejhrubší domestikaci uskutečnil člověk sám na sobě) však šetření energií může přerůst do zruďných, obludných a ničivých forem – ničivých pro prostředí i pro lenochy samé.

5. Agresivita a její modifikace

Tak jak můžeme sledovat u živočichů vývoj sociability, citových vazeb na bázi příbuznosti a přátelství v souvislosti s altruistickým chováním, můžeme zároveň sledovat stejným způsobem se vyvíjející a vzrůstající nepřátelské chování vůči jiným příslušníkům druhu, kteří nejsou objektem přátelství nebo příbuzenských vztahů. Absolutní vnitrodruhový altruismus vlastně ani nemůže existovat, protože by asi vedl ke zkáze jedince takto báječně nadaného. Mnozí etologové či evolucionisté vysvětlují altruismus uvnitř society založené většinou na bázi vzájemné příbuznosti jako preferenci vlastních genů. Nicméně jako dvě stránky jedné mince, jako den a noc, jako zrození a smrt se proplétají celou vývojovou řadou živočichů altruistické a agresivní chování, láska a nenávist, dobro a zlo. Záměrně zde směřuji pojmy etologické a filozofické, abych zdůraznil, že do sebe přerůstají, že je velmi obtížné stanovit hranici – alespoň u vyšších obratlovců na určitém stupni sociogeneze – kde končí nevědomé instinktivní chování a kde začíná uvědomění si jisté společenské tradice či normy a případné vědomí prohřešku proti ní. Také zdůrazňuji, že v žádném případě nelze klást rovnítko mezi např. „agresivitu“ a „zlo“ – vše, co se během vývoje života vyvinulo, ustálilo a osvědčilo, je v první řadě funkční pro druh a jeho přežití a tudíž „dobré“, a to platí samozřejmě také o agresivitě. Pouze dysfunkce čehokoliv přirozeného z toho dělá „zlo“, podobně jako třeba játra nemohou být sama o sobě zlá, ale mohou se stát zlem, jsou-li postižena cirhózou nebo zhoubným nádorem. Představa „zlých jater“ působí absurdně a směšně, ale analogické představy o „zlé agresivitě“ jsou součástí většiny humánních ideologií. Při povrchním pohledu se může zdát paradoxní, ale ve skutečnosti je logické a zákonité, že zrovna ty druhy, které jsou uvnitř svých societ svázány láskyplnými pouty přátelství a obětavosti, vykazují na druhé straně vůči „cizincům“ velmi prudkou a často krutou agresivitu.

Kolem agresivity a agonistického chování vůbec by se dalo napsat strašně moc zajímavého. Škoda, že u nás před řadou let mistrně přeložené dílo Konráda Lorenze o agresivitě, za které obdržel Nobelovu cenu, nesmělo vyjít, protože se jeho vědecké vývody a výsledky celoživotního studia zdály nějakému biologicky nevzdělanému arbitrovi „ideologicky nevyhovující“. Zůstalo tak dostupné jen pro osoby znalé cizích jazyků nepřeložené (*On the aggression, Sogenannte Böse*) a v samizdatovém překladu dr. Veselovské úzkému okruhu intelektuálů. Tato kniha objasňuje vývoj, funkci a různé formy agresivního chování a dochází nakonec i k člověku.

Považuji za nutné některé pojmy úvodem stručně vysvětlit. Za prvé je třeba vymezit etologický význam pojmu agresivita. Je jím možno správně označovat jen takové agonistické (tedy nepřátelsky zaměřené) chování, jehož objektem je příslušník vlastního druhu. v žádném případě není a nemůže být jestřáb agresivní vůči holubovi nebo kočka vůči myši – to je normální opatřování potravy a s agresivitou nemá nic společného. s určitým přimhouřením očí se může označit jako agresivita chování vůči příbuzným sympatrickým druhům v rámci konkurenčních vztahů (např. koňadry vůči modřince, lejska černohlavého vůči lejskovi bělokrkému a naopak například při obhajování teritoria nebo dutiny). O výjimce z tohoto pravidla u člověka se ještě zmíním. Za druhé, v normálních přírodních podmínkách obvykle agresivita má své velmi důležité místo v garnituře chování každého druhu a ve své podstatě je pro druh pozitivním přínosem. Jinak by se ani nemohla vyvinout. Celá řada mechanismů chování ji kontroluje a usměrňuje tak, aby nezpůsobovala zbytečné ztráty jedinců a naopak, aby zajišťovala existenční podmínky svým nositelům. Kdyby klady, které pro druh přináší, nepřevažovaly nad zápory, nikdy by se nemohla jako nevýhodný znak v populacích geneticky stabilizovat, to prostě v přírodě – na rozdíl od civilizované lidské společnosti – není možné. To, že se populace rovnoměrně rozptyluje po celém území, které obývá, a nedevastuje své prostředí, i když je optimální měrou využívá, že se do reprodukce prosazují nejschopnější jedinci, je zásluha agresivity; dokonce uvnitř skupiny způsobuje i nárůst pozitivních sociálních vazeb.

U sociálních živočichů jako by existovala bariéra, která odděluje určitou skupinu (pár, rodinu nebo klan, obecně téměř vždy příbuzenský okruh) od ostatních příslušníků druhu. Uvnitř vládne altruismus, agonistické chování se uplatňuje jen při změnách sociální hierarchie a spory se řeší obvykle jen ritualizovanými náznaky agrese. Neotupená agresivita je směřována vně této hranice. Pokud se ovšem svým chováním začne nějaký jedinec „odcizovat“ i uvnitř skupiny, bývá někdy také objektem agrese – stává se to jedincům, jejichž chování z nějakého důvodu (třeba nemoci či stáří) přestane odpovídat obvyklému schématu.

U většiny živočichů se vyvinuly prvky chování, které dokáží agresivitu zbrzdit. Spolehlivě fungují vždy uvnitř society, agresivitu vůči cizinci dokáží zastavit jen někdy. Téměř vždy fungují také při soubojích samců, emotivnější samice je také někdy nerespektují. Proto jsou souboje samců spíše rytířské hry, v nichž téměř neporušení přežívají vítěz i poražený, zatímco rvačky samic bývají na život a na smrt. Agresivita je motivována nenávistí, tedy citem. Nesmyslné představy descartovské filosofie, že zvířata

nejsou schopna citu, jsou už bohudíky opuštěny jako lživé – naopak, citovost zvířat, zejména sociálních, je hlavním motivem jejich života, není korigována rozumem a přímo navazuje na instinkty. Z lásky se zvíře dokáže obětovat, z nenávisti vynaložit nepředstavitelnou energii k dosažení cíle a ze žalu zemřít.

Brzdící chování většinou obsahuje výmluvná gesta naprostého vzdání se na milost či nemilost (poklesnutí býka na kolena, nastavení hrdla vlka nebo nastavení týlu u některých ptáků) nebo ritualizuje chování samice před kopulací nebo mláďat (nastavování zadku u opic, vibrace ocasu a hrabání nohama u ještěrek, žadonění o potravu). Ve většině případů okamžitě zarazí útočné chování partnera. Gesto toreadora, poklesajícího na koleno je podlost, lstivý podvod rytířského býka, který to přijímá jako gesto vzdání se a neútočí. Pro druh jistě není výhodné, když se jeho jedinci vzájemně zabíjejí; cílem agresivity není vzájemné vyhubení populace, ale její rozptýlení, zajištění obživy pro všechny, pozitivní selekce a celkově tedy prosperita populace.

Také u člověka měla původně agresivita toto poslání. Člověk je však nicméně živočich po mnoha stránkách výjimečný a tak je výjimečné i jeho agresivní chování. Na začátku jsme si ujasnili, že agresivita je pouze nepřátelské chování vůči jedinci vlastního druhu. Není to však tak jednoznačné, jako ostatně nic v živé přírodě. Když kanáříce například vusedí a vychová stehlíka, na základě vtištění se bude stehlík „považovat“ za kanára a bude tedy vůči kanárům vykazovat agresivní chování, stejné a stejným způsobem jak by je uplatňoval vůči stehlíkům. Pes, který se stal členem lidské smečky, může být agresivní vůči lidem. Člověk, který po dlouhé věky žil a často dosud žije v patriarchálním svazku i s domácími zvířaty, uplatňuje pochopitelně i na nich své agresivní chování, a nemyslím si, že by v tomto případě šlo o zneužití tohoto pojmu pro situaci, která mu neodpovídá. Navíc člověk, díky své schopnosti fantazie a vůbec vyšší nervové činnosti, je schopný vědomě přenášet své chování, určené normálně příslušníkům vlastního druhu, na jiné živočišné druhy a dokonce na neživé předměty – vzpomeňme jenom třeba na vazbu dětí na hračky, které považují za své živé partnery, na „adopci“ zvířat osamělými lidmi, kterým nahrazují partnera nebo dítě. Malý chlapec mlátí klackem do pelyňků a bolševníků na rumišti, ale ve své niterné skutečnosti sráží hlavy vojsku nepřátel. A tak dále. Rozsah agresivity je tedy i ve své definované podobě vnitrodruhového agonistického chování u člověka značně posunut. Bez nadsázky můžeme tvrdit, že člověk je schopen uplatňovat agresivitu na jakékoliv objekty se stejným zaujetím, vášní a zhoubnými důsledky, jako by šlo o jeho úhlavního

nepřítele. A naopak, aby to mohl dělat, vymýšlí si často nejružnější argumenty, aby tyto objekty skutečně mohl za své nepřátele považovat. Přitom si musíme uvědomit ještě jednu velmi závažnou okolnost. Čím jsou vyšší vývojové fáze sociogeneze, tím významnější místo v garnituře chování druhu zaujímá agresivita. Jestliže je člověk bez nadsázky vrcholem vývoje sociogeneze savců, odpovídá tomu – bohužel – i jeho zcela přirozený a také asi nevymýtitelný sklon k agresivitě. Sečte-li se ještě s mnoha dalšími, již psychologicko-psychiatrickými momenty, jako třeba se sadismem (až neuvěřitelně rozšířeným), se zjištěností nebo s projevy strachu a fobií, vzniká zde ne devítihlavá, ale stohlavá (a nesmírně agresivní) saň, se kterou je třeba bojovat. Všimněte si, prosím, jak, s čím a za co lidé stále bojují: za mír, za právo, za náboženství, o zrna, o body, o góly, proti škůdcům, proti všem. Agresivní část dvojí stránky sociální podstaty člověka tu stále vystrkuje různě; kdyby člověk nemohl „bojovat“, asi by umřel steskem.

Čím tedy postihuje lidská agresivita přírodu? Za prvé postihuje přírodní objekty přímo, přenesením „osobní nenávisti“. Jakmile se z čehokoli udělá (často v důsledku „objednaných“ jednostranně hodnotících výzkumných zjištění) „naš nepřítel“ – tedy nepřítel mne a mé society – spustí to vlnu agresivity obvykle velmi nevybíravé. Tento motiv mají v podstatě všechny postoje a akce proti „škůdcům“ a „škodně“, proti jedovatým živočichům, proti stromům (z nichž padá listí nebo stíní), proti ptákům (kteří někomu pokálejí auto), atd. Je příznačné, že pokud tyto druhy působí na člověka a jeho činnost kladně, považuje to za samozřejmost, pokud si to vůbec uvědomuje, zato na sebemenší komplikace reaguje neadekvátní agresivitou.

Jinou formou je cosi, co můžeme nazvat ukájením potřeby agresivity na náhradních objektech. Je dost lidí, kteří, když mají zlost (tedy jsou agresivně naladěni), vybijí si ji na svém psovi nebo se odreagují tím, že si vezmou pušku a vyjdou si do revíru. Je to hanebné, ale je to dosti častá realita. I takové zdánlivě nevinné poznámky, které bývají slyšet skoro na každém honu (bažanti třeste se, dneska to těm potvorám zajícům nandáme) mají agresivní podtext. Připomeňme si, že to je čistě lidská specifická – jiní predátoři loví sice se zaujetím, ale bez agresivního citového náboje, asi se stejným pohnutím myslí jako když veverka trhá oříšek nebo houbař sbírá hříbky. U lidí se naopak vyvíjí z těchto záležitostí až potřeba, která je ventilem agrese a zábavou zároveň. Nebezpečí pro přírodu, zvláště při současném přemnožení lidstva, je nasnadě.

Nepřímým ohrožením přírody je agresivita člověka vůči člověku, metamorfovaná do válečných střetů. Přitom pochopitelně kromě lidí trpí i krajina a příroda, která je ničena buď dočasně nebo trvale, a navíc tento druh

realizace lidské agresivity odčerpává společnosti prostředky, které by jinak mohly být využity k ekologizaci hospodářství, na péči o chráněná území, na různé záchranné a výzkumné programy, vedle samozřejmého využití ve prospěch lidstva (ochranářské a výzkumné programy jsou pochopitelně rovněž ve prospěch lidstva, možná víc než akce krmení hladových za každou cenu – ale to si většina lidí nedokáže uvědomit).

Jak tedy ven z této obludné moci jednoho z prvků sociálního chování, který v lidské společnosti ve své původní podobě ztratil veškerá pozitiva, která má u ostatních živočichů? Bez „boje“ se zde pochopitelně neobejdeme. Je však nutno postupovat humánně, kulturně; bojovat za vše, oč je bojovat nutno – za mír, za čistotu ovzduší a vod stejně jako za spravedlnost nebo proti vybíjení ohrožených druhů, ale napřed vždy z pozice přítele a pomocníka, nikoliv rivala. Násilí indukuje zpravidla opět násilnou reakci a naopak zdánlivě naivní přecenění charakteru a seriosnosti druhé strany při jednání dokáže někdy vmanipulovat i bezohledného šejdíře do role seriosního partnera.

Obrovský význam spočívá ve výchově dětí. Od malička musíme vést své děti, že nesmějí mlátit do kyttek, protože jsou živé a krásné, že musí brát ohled na všechno živé, že je správné uplatňovat sílu jen v obraně a její zneužívání že je podlé; jejich zdravou soutěživost a snahu imponovat a vyniknout musíme usměřňovat do oblasti sportu a práce, upozorňovat je na to, že primitivními projevy agresivity se vlastně jenom shazují, místo aby něčeho dosáhli – a hlavně musíme jim být v tomto životním stylu důsledným příkladem. Nemělo by být cílem vymýtit z člověka agresivitu, ostatně to je možné asi jen jeho usmrcením, ale převést ji tak a tam, aby neškodila lidem, jiným organismům ani jejich prostředí, ale přinášela spíše prospěch, tak jako jej přináší populacím živočichů v přírodě.

6. Altruismus a xenofobie

Již v předchozích úvahách o proměnách okruhů chování u zvířátek a člověka jsme několikrát narazili na fakt, že prospěšné, pozitivní mechanismy dokázal člověk „přelstít“ a „přetvořit“ tak, že z nich vznikly záležitosti patologické, dysfunkční a škodlivé pro svého nositele a prostředí. Velmi významná je tato absurdnost na něčem tak jednoznačně kladném, dobrém a ušlechtilém, jako je altruismus. Ale napřed mi dovoluňte poněkud obsáhlejší „uvedení do problematiky“ na několika konkrétních případech. Podobné projevy živočichů (včetně lidí) mne totiž od dětství okouzlovaly a vlastně přivedly k zájmu o zvířata a etologii – a současně mne přesvědčily o nezvratné pravdivosti kouzelných slov z Knihy džunglí: „Jsme jedné krve, ty i já.“

Nad serengetskou plání se probudilo jitro a zastihlo lovící smečku hyenovitých psů. Mezi jejími členy vládne altruismus zcela vzorný – soudružská svornost, obětavost pro společný cíl hraničící až s potlačením individuality. „Heslem dne“ je získat potravu pro kojící fenu a klubko štěnat. Zdá se, že smečka bude mít úspěch, právě se jí totiž podařilo oddělit od stáda zeber klisnu s maličkým hříbětem a jejího o rok staršího syna. Zatímco se stádo ztrácí za clonou prachu, snaží se matka a hřebeček uchránit hříbě před psy, kteří se chystají k rozhodující akci. Obstupují skupinku a jeden z nich se pokouší uchopit klisnu za chřípí, aby ji fixoval. Manželé Lawickovi, kteří tuto scénu líčí v knize „Nevinné bestie“, neuvedli, co způsobilo náhlý zvrat situace – zda zoufalý výkřik klisny ve strachu o sebe a svá mláďata nebo jenom to, že se mezitím usadil prach a stádo, které poodběhlo z dosahu psů, pojednou uvidělo, že tři jeho členové jsou v tísní. Náhle se jako vítr přihnalo 10 zeber, vedených mladým hřebcem, rozehnalo psy, obklopilo tříčlennou rodinu a v uzavřené skupině se všichni ztratili v prachu širé roviny.

Jinde v Africe u skupiny vysokých akácií v savaně umírá slonice, postřelená pytláky, obklopena členy svého klanu. Uléhá na bok, zemdlená dlouhým pochodem z místa přepadení a ztrátou krve do útroh. Nejméně deset slonic a slůňat se jí povzbudivě dotýká choboty a její setra a dvě dospělé dcery ji nadzdvihují a podepírají, zatímco její tříleté mládě ji laská chobotem okolo úst a očí. Stará samice na chvíli vstává, ale pak opět klesá zpátky. Jeden ze samců, kteří se k matriarchálnímu klanu slonic připojili (neboť je tam několik samic v říji), pojednou přichází k umírající, zlehka na ni vystupuje a naznačuje kopulaci, jako by ji chtěl svým láskyplným gestem

navrátit životu. Jak stoupá slunce a teplota, je pro slonici stále těžší udržet se při vědomí a posléze umírá. Její klan však u ní drží stráž až do večera, nedovolí kolem posedávajícím supům, aby se ujali své hrobařské povinnosti, a čas od času některý ze slonů ulomí větev nebo vyrve hrst trávy a položí ji na mrtvou. Teprve po západu slunce skupina odchází. Zanechává zde zdupané místo kolem kadávru, přikrytého z větší části větvemi a travou. Dvě mladé slonice obtížně a násilím odvádějí svého tříletého bratra od mrtvé matky.

Jak už jsme naznačili v kapitole o agresivitě, vzniká altruismus v podstatě ze základu citových vazeb mezi partnery nebo uvnitř rodiny. v mnoha případech bývá identický s rodičovským chováním, včetně obranného. Jakkoli nás uchvacuje, není zcela běžný kromě u druhů na vrcholu vývoje sociability. Zatímco altruismus slonů nebo hyenovitých psů je zákonitý, případ se zebami, popsany Lawickovými, je spíše výjimkou. Mnohem častěji matka obětuje mládě, aby sama vyvázla. U slabších tvorů a u těch, kteří se nemohou spoléhat na pomoc society, by totiž altruismus ústící do sebeobětování byl luxusem, ohrožujícím existenci druhu. Malé mládě je čistě z biologického hlediska nejvíce postradatelným jedincem v populaci: ještě nic neumí, do reprodukce se zatím nezapojuje a ve skutečnosti tak jako tak je vždy nejvyšší mortalita malých mlád'at. Naproti tomu jeho matka je jedinec, prošlý všemi síty selekce, má již naději na delší život, během něhož může zplodit řadu dalších mlád'at, z nichž mnohá přežijí. Její ztráta je pro populaci bezesporu více citelná. Takto však neuvažuje žádná matka, ať už ji motivuje cit na úrovni instinktu nebo vědomá mateřská láska. Jde o to, zda je silnější tento cit nebo strach a co tedy převáží.

Kdyby zebří klisně nepřispěchala část stáda na pomoc, místo jednoho hříběte by zahynula jeho matka, s největší pravděpodobností i roček a malé hříbě tak jako tak. Za podobné situace lze předpokládat, že selekční mechanismy by takovýto altruistický typ chování z populace postupně vymýtily. Pokud by naopak pomoc stáda byla pravidelná, znamená tento typ chování zvýšení úspěšnosti altruisticky založených jedinců. Někdy matky bojující za svá mlád'ata už tím, že predátor není zvyklý na jejich statečnost, vyhrávají. Kvočna bránící kuřata zažene (a někdy i přesným úderem do lebky zabije) jestřába, zatímco bez mateřské motivace je jeho snadnou kořistí. Ernest Thompson Seton, objektivní pozorovatel, jehož údaje brali vážně i přední etologové, líčí, jak kočka bránící kořata odehnala grizzlyho. Život i příroda přejí statečným.

Protože lze altruismus odvodit od sounáležitosti rodičů a mlád'at, vyskytuje se většinou u všech sociálních živočichů, jejichž societa vzniká na

bázi pokrevní příbuznosti. Někdy je to záležitost zmechanizovaná na instinktivní úroveň – jako třeba altruistické chování kavek, které jsou ochotny „bránit“ nejenom svého druhu z hejna, ale i černý hadr, který nese pes v tlamě. Jindy jde o vědomou cílenou akci, spojenou s vyburcováním všech rezerv, včetně těch, které normálně vůbec nebývají nasazeny. Vzpomínám na pár pěnic hnědokřídých, které v ohrožení hnízda velmi výmluvným chováním upozornily moji matku a mne na nebezpečí a dovedly k ohroženému hnízdu; i když obvykle je chování ptáků během reprodukčního období řízeno téměř výlučně instinkty, instinkt pro přivádění lidí na pomoc ohroženým mláďatům neexistuje a asi by se těžko mohl vyvinout, a já jsem přesvědčen, že chování našich pěniček bylo výsledkem vědomé, zoufalé úvahy.

Protože je člověk na vrcholu vývoje sociability mezi obratlovci, hraje u něj živelný i uvědomělý altruismus velmi výraznou úlohu. Také je ve všech kulturách hodnocen jako pozitivum a jedna z největších ctností. Jenže, podobně jako řada jiných prvků chování, není kontrolován jinými mechanismy tak, aby jednoznačně sloužil prospěchu druhu, a tak velmi často slouží jenom ku prospěchu rodinného klanu (to ostatně slouží vždy a všude), ale jeho prospěch pro populaci se vytrácí a někdy může vyloženě působit v její neprospěch. Ve stati o agresivitě jsem už naznačil, že altruismus a vnitrodruhová agresivita tvoří líc a rub téhož. Někdy však i bez agresivity může altruismus, změněný v rodinné sobectví, poškozovat společnost a potažmo i přírodu. Nemusí být vázán jen na rodinu, jiné „klany“ mohou vytvářet pracoviště, různé spolky, strany, organizace, sekty. Také věkové vrstvy mohou být podobnými pseudoaltruistickými klany, které se zvyhodňují na úkor ostatních. Není bez zajímavosti, že i uvnitř vyloženě zločinných spolků se vyskytují někdy prvky téměř ušlechtilého altruismu. A tak od strýčků protlačujících své synovce na vysokou školu či do významných funkcí, po organizovanou mafii, máme stále co činit vlastně s patologickým a dysfunkčním altruismem. (V době, kdy byla psána a kdy vyšla tato stať, nebylo možno, než takto mezi řádky upozornit na zrudný altruismus klanu vládnoucí strany.)

Přírodu poškozují zejména altruismus v organizacích, které se přežily, ale stále si „fandí“ a udržují se činností, která je zbytečná a pro přírodu škodlivá. Samoučelné a zbytečné „úpravy“ vodních toků, meliorace na suchých svazích nebo velikášské stavby a jejich projekty nejsou jen výsledkem zjištěné zainteresovanosti nebo patologických myšlenkových postojů, ale preferencí vnitroskupinového altruismu před ekologickými a celkově obecnými zájmy.

Na záležitosti souvisící s altruismem a agresivitou navazuje ještě xenofobie. Jde o neadekvátní agresivní chování vůči jedincům, kteří nejsou příslušníky society, které bývá do značné míry motivováno strachem. Xenofobie je strach z cizího. Je to vlastně modifikace neofobie. v knížce D. Fosseyové „Gorily v mlze” líčí autorka pokus o přidání téměř samostatné gorilí dívenky do dvou skupin. Druhý pokus byl úspěšný, protože šlo o skupinu, která vznikla náhodným spojením jedinců z různých skupin a samotářů. První pokus vyvolal šokující vlnu neadekvátní, kruté agresivity vůči cizímu mláděti; tato skupina byla homogenním rodinným klanem, kde všichni členové byli navzájem příbuzní, většinou dost úzce. Xenofobní agresivita bývá často spojena i s teritoriálním chováním. Nejbrutálněji působí u matek malých mláďat, které dokáží perfektně odlišit svá mláďata od cizích a cizí prudce napadají a často i zabíjejí. I toto chování je však v přírodních podmínkách jednak funkční (samice stěží uživí vlastní mláďata, kdyby k nim adoptovala další navíc, byla by všechna podvyživená a pravděpodobně by nepřežila), jednak díky teritorialitě se vyskytuje spíše výjimečně; naopak při přemnožení populace se stává jedním z mechanismů, zabezpečujících návrat její početnosti k normálu.

Xenofobní agresivitu vyvolává odlišnost od návyku na určité schéma. Potkani jsou schopni zabít příslušníka vlastního rodinného klanu, pokud ho naparfemujeme pachem sousední nepřátelské skupiny. I lidé se často chovají nepřiměřeně zle k jedincům, kteří se odlišují od průměru. Nejsnáze pozorovatelné je to na dětech, jejichž chování nebývá ještě zakryto společenskými konvencemi a je značně impulsivní a podvědomé.

Paralelně s tím lze u člověka pozorovat snahu zvýraznit ztotožnění se societou, do níž přísluší. Regionální kroje, stavovské a často předepsané a rituálně dodržované typy oblečení či výzbroje nebo kuriózní účesy a obleky některých skupin mládeže mají víc než co jiného zdůraznit příslušnost ke skupině, sounáležitost s ní a zároveň odlišnost od všech ostatních. Od toho už je jen krůček k altruistickému preferování osob své skupiny a xenofobnímu postoji k ostatním. Může to vyznít v celou škálu forem vztahů od neškodných rivalit mezi partami z horního a dolního konce Horních Potěhůlek po rasismus. Někdy se tomuto chování říká pseudodruhovité, protože jednotlivé dílčí populace nebo skupiny se vůči sobě chovají jako navzájem si konkurující druhy. Tyto vztahy již tak přímo nesouvisí s negativními dopady na přírodu, i když ty zprostředkované dopady mohou být značně významné – o tom jsme už ale hovořili ve stati o agresivitě.

7. Strach a fobie

Opět se musím na začátku vrátit k živočákům. Jistě všichni známe obrázky z filmů, kdy lvi se promenují mezi pasoucími se stády zeber a pakoní, kolem okukují hyeny a drobnější šelmy, nebo vlci tvoří doprovod táhnoucích stád sobů, aniž by se „bezbranné oběti krvežíznivých šelem“ jakkoliv pozastavovaly nad jejich přítomností nebo dokonce v hrůze prchaly. Strach je jistě vlastní všemu živému, ale jen v konkrétních bezvýhodných situacích. v těchto situacích, které často vcházejí do metafor lidské řeči (krysa zahnaná do kouta, poraněná šelma atd.), vyvolává potom strach obranné (nikoliv agresivní!) chování, často velmi účinné. Je-li možnost úniku, volí však ve strachu většina normálních živočichů únik. Co však žádný živý tvor kromě člověka neprojevuje, je preventivní strach ze vzdáleného nebo dokonce nepřítomného potencionálního nebezpečí.

Tvrdit, že savci a ptáci postrádají představivost, by asi nebylo správné. Kdo choval doma alespoň psa nebo kočku, jistě poznal situace, kdy si dovedli okamžitě vybavit určitou věc nebo kdy prožívali ve snech velice konkrétní zážitky. Představivost zvířat je ale nicméně poněkud odlišná od lidské a navíc přírodní podmínky, působící jako selekční mechanismy, asi neumožňují, aby se dědičně fixovaly její patologické varianty. Zvíře, které by v důsledku svých strachů z představivosti žilo v neustálém stresovém napětí, by asi dlouho nepřežilo. Lidé se svou vyspělou psychikou a sociální úrovní naopak vytvořili ze strachu nedílnou součást svého vývoje a svých kultur.

Vývoj člověka byl limitován vnějšími a vnitřními (nebo přesněji vnitrodruhovými) fenomény. Vůči vnějším byl do značné míry bezmocný, i když tyto vlivy vlastně nikdy nepředstavovaly nic příliš významného. Výkyvy klimatu, velcí predátoři, nemoci, živelné katastrofy a jiné jevy, často presentované lidmi jako nadpřirozené, asi nikdy nebyly v historii lidstva tak nebezpečné a zhooubné, jako vnitrodruhová agresivita, přesto však vzbuzovaly odněpaměti větší strach a respekt, asi z toho důvodu, že lidem mohli vždy lidé čelit adekvátním způsobem, kdežto přírodním limitujícím činitelům již daleko méně a v některých případech již vůbec ne. Tady zřejmě vznikala antagonismus lidí k jejich přírodnímu prostředí. Největší míry dosáhl asi u pasteveckých národů a primitivních rolníků. Hebrejské mýty, tvořící základ křesťanství a celé bílé civilizace, jsou založeny právě na tomto pasteveckém antagonismu. Avšak řada lidských kultur, zejména těch takzvaně primitivních, strach z přírodních limitujících vlivů v u nás běžné

přemrštěné podobě postrádá, jejich občasné působení chápe jako něco zcela přirozeného a z části jim dovede účinně a zároveň moudře čelit. Současně velmi často tyto etniky dovedou humánním způsobem regulovat antikoncepcí svou početnost pomocí bylin nebo drobných chirurgických zásahů na mužském genitálu, takže jejich populace nenarušuje své prostředí (často omezené na malou plochu ostrovů) a naopak s ním vytváří harmonický vztah.

Ještě asi přísluší připomenout, že vnější limitující faktory měly obyčejně charakter pozitivní selekce. Pokud nebyli postihováni pouze biologicky či jinak podprůměrní jedinci, lokální charakter vlivů neměl zpravidla pro celkovou populaci velký význam. Naopak vnitrodruhové vlivy měly zpravidla charakter selekce negativní, alespoň pokud jde o bojeschopné muže, kteří se vzájemně vybíjeli; pro poraženou stranu vznikla často situace srovnatelná s velkoplošnou živelnou katastrofou, kdy zanikalo veškeré obyvatelstvo (například podle starozákonního pravidla heremu nejen všichni lidé ale i jejich zvířata byla usmrcena vítězi). Při pozdějších „civilizovanějších“ střetech docházelo sice k přežívání značné části obyvatelstva, ale jeho nejkvalitnější díl, který odmítal přijmout často potupné podmínky, byl stejně časem likvidován. Selekcce u dospělých mužů potom zůstávala obdobná – zdraví a silní jedinci se smyslem pro bojovnickou čest hynuli, méně zdatní, nemocní nebo bázlivi přežívali a zajišťovali reprodukci. Jistě je tohle velmi hrubé zjednodušení, schematizující složitou a případ od případu specifickou situaci, nicméně princip negativní selekce při vnitrodruhových střetech u člověka se celou lidskou historií táhne jako prokletí. Mimo jiné s sebou přináší i výhodnost určité bázlivosti pro přežití. Není potom divu, že se lidé stále všeho tolik bojí, když se k tomu vlastně v průběhu svého historického vývoje sami vyšlechtili. Přesto zůstává paradoxem, že strach z přírodních jevů je vždy neadekvátně silnější než strach z bezesporu významnějších vlivů, které si člověk způsobuje sám, např. vnitrodruhovou agresí nebo v nejnovější době vyvoláváním ekologických krizí.

Pochopitelně existují jako všude výjimky, většinou opět u tzv. „primitivních“ kultur, kde ideální hodnoty statečnosti a naopak zbabělosti zaujímají takové místo v žebříčku hodnot, že lidé se znaky projevů strachu jsou vlastně v sociální izolaci a tím i vyřazení z reprodukce. Představa ustrašeného indiána, který by byl zároveň úspěšný ve své societě, je zcela absurdní.

Tohle všechno jsem považoval za potřebné uvést pro navázání na následující řádky.

V současném lidstvu existuje mnoho paradoxů, ale mezi nejpodivnější patří neodpovídající korelace míry strachu vůči přírodním vlivům a vůči vlivům specificky lidským, antropogenním. Tak většina lidí podstupuje denně značná rizika, například už tím, že chodí do školy, do práce, do společnosti, že sportuje nebo je sexuálně aktivní, že kouří nebo že se živí nezdravě. Důsledky vzniklé z těchto činností, které mohou být často letálního charakteru (od infekcí chřipky ze školky či z práce přes pracovní a sportovní úrazy a arteriosklerózu či infarkt myokardu po autohavárii a AIDS) bývají statisticky řádově (i o několik řádů) vyšší než například onemocnění vzteklinou, kousnutí jedovatým hadem, zabití tygrem nebo sežráním žralokem. Přesto se považuje za normální a dokonce záslužné zabíjet hady, hubit žraloky a jiné „lidožrouty“ a podezírat ze vztekliny a zavilé touhy pokousat kdekoho každé nejen atypicky, ale i normálně se chovající zvíře. Kdyby však někdo začal rozbíjet auta a inzultovat řidiče, demolovat továrny chrlící do ovzduší toxické a kancerogenní látky nebo odmítal chodit do práce, aby se mohl jako každý normální savec starat o své děti a ochránil je před infekcemi, vůči nimž ještě nemají ani nemohou mít protilátky, asi by byl označen v mírném případě za šílence a v méně mírném za sabotéra a protistátní živel. Přitom by dělal pouze to, co je zcela logické – ve skutečnosti by míra strachu a odpovídající obranná reakce měla být ještě vyšší, úměrná statistické průkaznosti vlivů. Jestliže u nás umírá ročně na silnicích několik tisíc osob, zatímco vzteklinou onemocní sotva deset a žádná z nich na to nezemře, musíme považovat vztah k oběma v podstatě letálními faktory u naší populace za patologicky neúměrný.

Většina průměrných lidiček může namítnout, že musíme vyrábět, že musíme používat auta, že prostě v moderní době to jinak nejde a tohle že je jakási povinná daň, kterou lidstvo platí za civilizaci. Domnívám se však, že žít bez aut a bez zvyšující se výroby je docela dobře možné a že to dokazuje jak historie lidstva, tak jeho některé soudobé etniky. Zato žít bez čistého vzduchu a vody, bez přírody, bez její krásy a harmonie (do níž patří i žraloci, jedovatí hadi a vzteklina) bohužel nejde. Obávám se, že není daleko doba, kdy lidé se rádi vzdají všech zpohodlňujících pout civilizace výměnou za holý život; mám jenom strach, aby to nebylo už příliš pozdě.

Pokud bychom přijali snižování věku, alergie, smrt na silnicích a rakovinu či AIDS za nutnou daň za civilizační výhody, potom bychom daleko spíše museli přijímat ojedinělé případy úmrtí přírodními vlivy za obdobnou daň za zdravé životní prostředí. Zdravé pro populaci a druh, stejně prospěšné z hlediska druhu, jako je pro populaci koroptví prospěšný jestřáb. v obou případech vlivů na lidskou populaci je asi v pořádku snažit se z eticko-

humanitních důvodů tyto vlivy nějak eliminovat, ale jistě ne rozbíjením aut, kamenováním řidičů nebo vybijením žraloků či hadů. Strach je vždy zlý rádce, konečně i sebemírnější a tolerantní živočich je schopen zabít, když někdo nerespektuje jeho únikovou vzdálenost a varovné signály a vyvolá v něm pocit ohrožení.

Jestliže tedy je neúměrný, patologicky přebujelý strach z „divočiny“ u lidí, nebo alespoň u bílé kultury, takřikajíc normální, potom u některých jedinců může přerůst do tak abnormální formy, že bývá už vysloveně objektem zájmu psychiatrů. Jde o projevy strachu, které jsou ještě mnohokrát zesíleny proti „normě“ průměru. v tom případě se hovoří o fóbiích.

Fóbie mohou být jednak vrozené (například řada lidí trpí klaustrofobií, chorobnou hrůzou z uzavřeného prostoru, takže je pro ně šokujícím zážitkem třeba jízda výtahem. Přitom nemají žádné negativní zkušenosti s uvězněním v omezeném prostoru – nikdy nebyli zasypáni v dolech, pod zříceným domem za zemětřesení nebo v lavině). Jiné typy fóbií mohou být získané buď vlastní ošklivou zkušeností nebo jinak převzaté. Dost často vznikají zdánlivě „dědičně“, ale ve skutečnosti se předávají na základě vtištění a imitují tak shodné postoje rodičů. Sem patří velmi často třeba hrůza z hadů nebo pavouků, hysterický strach z myší nebo nesnášenlivost vůči hmyzu. Jistě každý zná podobné psychiatrické případy, které upadají do zuřivosti, když jim v místnosti létá moucha, nebo jsou schopné zemřít na srdeční kolaps, když spatří pavouka. Jinak to mohou být zcela normální a milí lidé. Fóbie tohoto druhu jsou tak iracionální a tak nezvládnutelné, že těžko můžeme odsuzovat jejich nositele, spíše je nutno odsoudit to, že vznikly souhrou určitých mechanismů. Mohu to docela dobře posuzovat z autopsie, protože jsem sám zatížen nepochopitelnou arachnofobií. Pavouci se mi líbili a líbí, jako malý kluk jsem je bez jakýchkoliv zábran chytal rukou a párkrát mne některý i bolestivě kousl. Moje matka sice neměla pavouky zrovna v oblibě, ale také se jich nijak nebála a její srdce, příznivé pro vše živé, mělo svůj koutek rezervován i pro tyto osminohé lovce. Motiv tedy nemám vlastně žádný. Obdivuji (vědomě) pavouky, jejich zajímavé chování, něco jsem se od nich naučil, doma v bytě žijí pokoutníci a snovačky bez omezení a huňatý sklípkan z Kuby je mazlíčkem rodiny. Jenže když se v lese zapletu do pavučiny a její majitel mi špacíruje po brýlích, mám pocit, že se celý obracím na ruby a musím vyrazit úprkem do prostoru, a kdyby mi někdo hodil za krk pecku z třešně a řekl, že je to pavouk, asi bych zařval a zkolaboval. Pracoval jsem na sobě desítky let, ale na tomto faktu nelze nic změnit, přesto, že když jsem na to předem připraven, mohu hladit sklípkanu po zádech a krmit pavouky z ruky.

Lidi podobně postižené bych chtěl poprosit, aby si laskavě uvědomili, že ve vztahu člověk a pavouk, člověk a had, člověk a cokoliv jsou oni tím nenormálním a disharmonickým prvkem, a aby na sobě rovněž pracovali. Začnou-li svoji poruchu pokládat za normální, prezentovat ji jako zajímavou zvláštnost a pocíťovat a posléze i realizovat nenávist vůči objektu své fobie, jednají špatně. Dvojnásob špatně, protože deklarují svoji nenormální výjimečnost za cosi kladného a přitom hubí neškodné živé tvory, a zároveň působí jako vzor na své děti, takže je tím deformují k obrazu svému.

Ještě zhoubnější pro zdravé vztahy k přírodě i mezi lidmi jsou vyvolané fobie, hraničící s davovou hysterií. Na nich se bohužel podílejí často i někteří vědecktí pracovníci, kteří z nejrůznějších důvodů mají zájem na tom, aby zveličovali význam své práce poukazem na hospodářské nebo zdravotnické oblasti lidských zájmů. Pokud se určitá část vlivných osob na jejich výsledcích zajímá (motivy mohou být rozličné – v nedávné minulosti se s oblibou takové pseudoproblémy „řešily“, aby byla odvedena pozornost od problémů skutečných a aby se nasměrovala agresivita veřejnosti na náhradní objekt a přitom vyvolal dojem, že straně a státu leží na srdci zdraví občanů), může dojít k absurditám, kdy drobná polopravda o negativním významu je přeceněna a velké jednoznačné pravdy o pozitivním významu téhož jsou ignorovány, a k eticky a ekologicky zcela pochybeným akcím. Bohužel řada výzkumných pracovišť v posledních letech mohla udržet svou existenci jen tím, že dělala služku resortům a podávala expertízy na objednávku, a tak je případů výše zmíněného druhu víc než dost. Jednoznačné, polo- nebo zcela nepravdivé soudy a hodnocení potom zcela zákonitě vyvolávají neadekvátní reakce a fobie.

Zoofobie se v posledních letech stala módou. Přestože neexistují statisticky průkazné doklady pro taková tvrzení, většině lidí se podařilo vsugerovat, že každý živočich je smrtelným nebezpečím pro ně a pro jejich děti. Realita je přitom právě opačná: fyzicky a duševně zdraví lidé vyrůstají většinou na venkově, obklopeni přírodou, hrající si v dětství na hnojišti a občas přebývající v psí boudě, zatímco městská zoofobně deformovaná, skleníková populace je na tom zdravotně i psychicky nejhůř. Přesto se uvedené zoofobní bludy objevovaly i v řadě hygienických a podobných norem. Absurdita situace jde tak daleko, že lidem začíná vadit i vůně květin, zpěv ptáků, neřku-li žadonění havraních mláďat nebo kokrhání kohouta, zatímco bydlení či procházka na frekventované městské třídě s hlučností a exhalacemi výrazně přesahujícími normu považují za výhodné a v pořádku. Z podobných důvodů vznikají i známé „hony na čarodějnice“, pokud jde třeba o městské holuby, psy nebo lišky. Společný je vždy polopravdivý

argument, který je velmi obtížné uvést na správnou míru už proto, že není nikdy vyloženě nepravdivý a že nahrává strachu v lidské mentalitě. Tyto záležitosti by si asi vyžádaly podrobný rozbor z více aspektů, zde to bohužel není možné. Zůstává však politováníhodnou skutečností, že tyto důsledky vyloženě negují principy ekologické i normální lidské etiky ve vztahu k přírodě a živočichům, deformují lidskou mysl a odsunují stranou skutečně závažné věci, kterých by se lidé měli právem bát. A tak místo aby se lidé dovídali, kolik z nich, na co a proč zbytečně umírá, mohli se k tomu nějak aktivně postavit a případně sami vzít věc svého zdraví do svých rukou, zabývají se shazováním hnízd jiříček, vypuzováním netopýrů z paneláků, parfémováním svých bytů toxickými insekticidy, rozměňují zveličené údaje o negativním významu holubů ve městech a stěžují si, že sousedovi štěká pes.

Ano, všichni jsme tak trochu cvoci.

8. Mánie a maniaci

Každý z nás má určité tužby, které jsou vlastně hnací silou jeho života a které se snaží realizovat. Kromě základních potřeb týkajících se potravy a zanechání potomstva, které má vše co žije, přistupují u sociálních živočichů ještě další potřeby souvisící se sociálním uspořádáním skupiny. Protože člověk, „zoon politikon“, má asi nejsložitější sociální život mezi živočichy, jsou i jeho přirozené sociální potřeby, které se snaží realizovat, složité a pestré. Pokud se ovšem nejedná o ten typ lidí, který se svými životními potřebami ztotožňuje s láčkovci a zajímají ho jen vlastní gastro-genitální potřeby a nic víc.

Je tedy zřejmě normální, že lidé usilují o určité společenské zařazení a uznání (tedy vlastně o určitý typ dominance), o dosažení dokonalosti v určitém oboru činnosti, o vytvoření určitých předpokladů a rezerv k zajištění optimálního života pro sebe, svou rodinu nebo širší societu (viz altruismus) a o další okolnosti, které jim a jejich blízkým zpříjemňují život. Míra, kdy tyto tužby a jednání směřující k jejich naplnění jsou normální a kdy se již mění v patologické, se asi dá dost těžko stanovit. Záleží hodně na hodnotové hierarchii toho kterého člověka, jak tyto své tužby podřizuje svým zásadám a své morálce. Nicméně extrémní, přebujelé potřeby a snahy po naplnění těchto potřeb jsou jednoznačně charakterizovány jako psychická porucha. Některé se označují jako mánie, což je v podstatě určité chorobné zaměření na nějakou potřebu ve zveličené formě, kdy uspokojování této potřeby potlačuje ostatní potřeby a motivace a je za všech okolností preferováno. Pro poškozování přírody a deformaci vztahu lidí k přírodě mají některé z mánií klíčový význam.

Když jsem nastoupil na pracoviště ochrany přírody, probíhala již pár let osvěta a usilovná snaha vymýtit vypalování stařiny jako nelogický nešvar, přinášející rozvrat travinným a stepním společenstvům a smrt pro většinu bezobratlých a řadu obratlovců. Od té doby výzkumy shromáždily další argumenty o zhoubnosti této záliby pro zvířenu a uplynulo mezitím dvacet let, ale situace, alespoň ve Středočeském kraji, se téměř nezměnila. To, zda budou či nebudou hořet v předjaří stráně, záleží spíše na počasí a stupni vývoje vegetace v tom kterém roce než na důsledcích ochranné osvěty, postizích viníků a spolupráci s policií a požárníky. Motivace zakládání požárů v přírodě totiž není racionální, ale vzniká z psychické poruchy, pyromanie. Její kořeny spočívají možná ještě v dobách, kdy se pralidé třásli hrůzou při pohledu na strom zapálený bleskem nebo se o něco později hráli

u životadárného, posvátného ohně. Záliba v zakládání požárů a v okouzlení ohněm může u vyhraněných jedinců dostávat charakter sexuální úchylky, někteří pyromaniaci v přítomnosti ničícího ohně dosahují orgasmu. Proti takovéto motivaci jsou potom slabé argumenty o tom, že v ohni hyne hmyz a ještěrky nebo že se degraduje rostlinné společenstvo – o to přeci pyromaniakům vůbec nejde. Vedle toho zde působí ještě falešný dojem, jakýsi optický klam, že vypálení trávě pomohlo, protože obrážející rostliny jsou na spálené ploše lépe vidět, a určitá tradice – tyto motivy hrají roli u většiny staříčkových žhářů, kteří automaticky vědí všechno nejlépe, současně s určitou pohodlností nebo neschopností odstranit stařinu jinak. Tito lidé platí za svoji nepoučitelnost nebo pyromanii často nejvyšší daň, totiž že skončí jako slunéčka, čmeláci a ježci v plamenech. Ač se to může někomu zdát bezcitné, vždy si po přečtení takové zprávy v novinách řeknu: dobře mu tak.

Jiným typem mánie je „přebujelá shánlivost“. Kdyby se realizovala v nákupním středisku, sedělo by na ni označení kleptománie, ve vztahu k přírodě je však tento jednoznačně definovaný pojem trochu zavádějící. Jde o to, že takto postižení lidé, v podstatě politováníhodní lakomci, mají snahu získat z přírody co nejvíc, a někdy to bývá společností ještě pozitivně hodnoceno, protože brát si od přírody co je potřeba, využívat její přirozené zdroje, bylo základem lidské existence a je vlastně jen variací na všeobecný motiv předávání energie v ekosystémech. Lidé odjakživa pojídali to, co jim země nabízela, stavěli z kamene a dřeva atd. Jenže je asi rozdíl, když odeírám pro potřebu svou a své society (což činí každý živočich), a když to dělám v nesmyslné, mnohonásobně vyšší míře. Složitost využívání přírodních zdrojů také nedovoluje umístit striktně nějakou pomyslnou linii, před kterou jde o normální a za kterou o patologické chování. Určující je zřejmě existenční potřeba a míra specializace. Česačka borůvek, která se touto prací živí, má asi normální motivaci, na rozdíl od rekreantky bohatě hmotně zajištěné, která to dělá nad potřebu své rodiny a navíc v rezervaci. Nejlépe snad bude uvést několik příkladů „kleptománie vůči přírodě“ na několika případech.

Človíček, jedoucí na 14 dní na Kubu, zde nachytá několik desítek anolisů (podotýkám, že z ekologického hlediska vůbec o nic nejde, nachytl druhy běžné, hojné a synantropní a jeho vliv je zanedbatelný). Zvířatům se neumí věnovat, takže ještěři mají vysokou úmrtnost. To, co přežilo, přinese na burzu ve snaze „zahojit se“ – jistou vinu zde nese i nepoměr mezi platem a cenou zájezdu. Protože je laik, neví, že nachytl samé samce, o které mezi

chovateli není zájem, takže jenom ukradl a utýral skoro stovku leguánků, ale stejně je nakonec neprodal. Nicméně příště to zkusí s něčím jiným.

Jiný muž podobné podnikavosti nachytá stovku vzácných motýlů jednoho druhu. Třetí ve funkci agronoma zlikviduje na pozemcích JZD všechny cesty a remízky a zatrubní většinu potoků, čtvrtý v postavení výzkumného pracovníka nebo rozhodujícího činitele vymyslí metodiku, předpis nebo normu, jejichž realizace způsobí neúnosnou exploataci přírodního zdroje nebo zdrojů, obyčejně současně se zničením jiných přírodních zdrojů nebo prvků. Tyto postoje také trochu souvisí s falešnou interpretací výroku jinak geniálního zahradníka a šlechtitele Mičurina „nemůžeme čekat milosti od přírody – vzít si je, to je náš úkol“. Hlavně však jsou vyvolány patologickou chamtivostí, snahou mít víc a ještě víc, a je zcela jedno, zda se chce obohatit jedinec sám nebo sleduje „altruisticky“ obohacení své society (např. družstva nebo závodu).

Mezi mánie bychom mohli zařadit i některé nadměrně vyvinuté záliby, nerespektující obecnější a závažnější okolnosti, jako třeba určité vyhraněné typy lovecké náruživosti, sběratelství přírodnin, zájem o pěstování rostlin nebo chov živočichů. Těmito zájmy by bylo dobře se časem zabývat speciálně, zde považuji za nutné uvést pouze, že jsou svou podstatou i motivací pozitivní a vyrůstají z normálního, kladného vztahu k přírodě a zájmu o ni. Nicméně i zde někdy mohou mít jinou motivaci a přerůst do maniakálních deformací.

Za jednu z mánií pro přírodu nejzhoubnějších (proto jsem si ji nechal na konec) považuji velikášství, megalomanií. Bývá vlastní lidem, kteří se nějakým způsobem cítí ošizeni, žijí s komplexy méněcennosti, neukojenou touhou po moci nebo společenském ocenění a s těmito svými problémy se vyrovnávají dravou činorodostí často všehoschopnou a snahou „postavit si pomníček“. Obyčejně se jim to podaří, i když někdy jinak než mínili – ještě po letech totiž lidé chodí kolem toho jejich monumentu a říkají si „který ...“ (raďte doplnit libovolný název kopytníka nebo označení duševně méněcenného člověka). Také zde se s touto psychopatickou motivací prolíná přetrvávající, svého času dobře míněná snaha dodat utlačovaným a poníženým sebedůvěru prostřednictvím skutečně velkých, „hrdých“ děl. Naštěstí megalomaniacké pomníčky typu gigantických staveb, srovnávání pohoří, vytváření umělých moří, obracení řek a tak podobně již vyšly z módy, i když někde ještě pořád „dobíhají“, a to i v případech, že jejich nesmyslnost a hazardní charakter jsou vědecky podloženy. Nechci tvrdit, že v určitých případech nemohou být i velká lidská díla v přírodě užitečná lidem a co nejméně škodlivá přírodě a biosféře. Podstatné asi je, aby je

komplexně hodnotili vzdělání (a v první řadě biologicky a ekologicky vzdělání) odborníci a navrhovali normální, učené a skromní lidé, v souladu se skutečnými potřebami lidí, nejen určité skupiny či resortu. Je třeba co nejvíce publikovat údaje o druhotných dopadech takových „gigantických“ staveb – ty totiž bývají ještě gigantičtější než samotná stavba, a protože záměr byl vždy hodnocen z pozice megalomanie navrhovatele a ekologické ngramotnosti technokratů a schvalujících činitelů, byly námitky ekologů přezírány, zlehčovány, zamlčovány nebo dokonce nevybíravě umlčovány. Škody, které tyto „smělé stavby“ přinesly, ztráty kulturní, ekologické i materiální a v neposlední řadě často ireverzibilní škody v lidských myslích bývají zákonitě mnohonásobně vyšší než náklady na taková díla a jejich pozitivní přínos.

9. Frustrace a komplexy

Toto téma je vlastně nedílně spjato s problematikou mánií, která byla předmětem předchozí úvahy. Jestliže jsme se předtím zabývali určitými projevy a jejich důsledky, teď si všimneme příčin, ale také dalších důsledků v chování a postojích lidí, které z nich vznikají.

Frustrace vzniká jako důsledek deprivace, tedy nedostatku nebo naprosté absence určitých dějů, činností nebo podnětů. Kupříkladu děti, vyrůstající v rozvráceném manželství, se označují jako sociálně deprivované. Kromě frustrace, plynoucí z nedostatku pozitivních sociálních kontaktů s oběma rodiči, spolupůsobí na deformaci jejich osobnosti pochopitelně i vtištění a nevyužití naprogramovaných senzitivních period – časově daného období učení. Jako frustrace se označuje stav, kdy organismus z nějakých důvodů nemůže realizovat určitou složku z náplně svého života. Sociální frustrace vzniká, když společenský tvor je nucen přežívat v naprosté izolaci (včela či vosa mimo hnízdo, pes dlouhodobě ponechaný sám v prázdném bytě, člověk v žaláři na samotce). Frustrace může někdy vyvolat i smrt (u izolovaných včel je smrt zcela zákonitá). Sexuální frustrace vzniká, když mladý, zdravý jedinec na vrcholu sexuální aktivity nemá možnost se spářit. Stejně ale lze jako frustraci označit i neúspěšnost v sociální sféře, nemožnost uplatnit své znalosti či nadání, nepochopení zájmů u partnera, nemožnost mít dítě a pečovat o ně atd. Déle trvající frustrace deformuje chování a psychiku, často ireverzibilně, u všech vyšších obratlovců a samozřejmě tím víc u lidí. Zvíře i člověk se stává zlým, nedůvěřivým, neadekvátně agresivním, nebo si vytváří náhradní návyky suplující normálně nerealizovatelnou činnost, kterým se později už nedokáže odnaučit. U lidí speciálně se zvyšuje míra závisti, velmi běžný je přístup „když já nejsem uspokojen, ať není nikdo“, a postupně se tak z frustrovaného člověka vyvíjí psychopat, jakýsi zlý skřet. Není to samozřejmě, jako ostatně nic v životě, naprosto nutné – ušlechtilé povahy se frustrací a strádáním často ještě zdokonalují; a výjimka vždy potvrzuje pravidlo. Jestliže však značná část populace je frustrována třeba jen tím, že nemůže realizovat jinak běžné a normální potřeby, může to mít a zpravidla má velký vliv na její normy chování, které se mimo jiné odrážejí i do vztahů k přírodě. Domnívám se, že kdyby lidé nemuseli zoufale shánět kdejakou maličkost, nebyli svazováni různými nesmysly byrokracie, které postrádají logickou i lidskou motivaci, nebyli na každém kroku šokováni propastí mezi teorií a proklamací a praxí reality a měli by tím pádem víc času a nálady na normální mezilidské kontakty a na zamyšlení nad sebou samými, změnil by

se i jejich přístupy k sobě navzájem i k přírodě. Nejen v přírodě, ale i v její specifické součásti, v lidské společnosti, souvisí všechno se vším.

Tíživý dopad frustrace se mnozí lidé zcela přirozeně snaží anulovat, neutralizovat nějakým způsobem odreagování se. Primitivní, ale běžný a účinný způsob spočívá v agresivitě. Zvláště správně cílená agresivita velice uspokojuje, to asi každý poznal sám na sobě. Když nemohu sehnat například toaletní papír, postačilo by mi ke spokojenosti, kdybych mohl na chvíli udělat fackovacího panáka z osoby, která zavinila jeho nedostatek na trhu. Řada lidí však vylévá svoji agresivitu nesprávným náhradním směrem, nespravedlivě, a postihuje tak často nejen své blízké, ale i jiné tvory a přírodu. Někdo v takových situacích jde pod nějakou záminkou ztlouci svého psa, jiný se jde „odreagovat“ s puškou do přírody. Že v takovém odreagování nebývá nic příznivého pro přírodu ani pro myslivost, je nasnadě.

Vedle toho nekonečná řada drobných frustrací lidí neúměrně zaměstnává. Člověk je už takové povahy, že stejně jako vše živé se napřed zajímá o vlastní záležitosti a potom o ostatní v určitém hierarchickém sledu. „Blížší košile nežli kabát“. Jestliže lidé vynakládají zbytečně mnoho energie na zajištění běžné existence „vystáním“ x front či sháněním x byrokratických zbytečností, nedostává se jim pochopitelně tato energie na méně „blízké“ věci, jsou zákonitě lhostejní k celospolečenským a tedy i ekologickým záležitostem. To už se musí dotknout jich samotných, zdraví jejich nebo jejich dětí, aby se zaktivizovali; to už ale obrazně řečeno bývá ne za 5 minut dvanáct, ale o půl třetí odpoledne.

Svérázný typ frustrace vzniká u domnělých deprivací, v případech, kdy lidé s určitými patologickými přístupy (fobie, mánie) se cítí frustrováni i když ve skutečnosti nejsou, nejčastěji v některé sféře sociálního života či chování. Nejčastěji jde o osoby se stihomamem nebo trpící komplexy méněcennosti, které se snaží kompenzovat frustrace z nich plynoucí vlastní aktivitou. Už velmi běžná situace, kdy si lidé opakovaně musí dokazovat, jak jsou silní, zruční, vzdělaní atd., v sobě skrývá pravděpodobně patologickou motivaci. Skutečně silný, šikovný nebo učený si to obvykle dokazovat nepotřebuje a investuje svoji energii v první řadě s ohledem na smysl, nikoliv efekt.

Kompenzace fiktivních frustrací může být různá podle morální a intelektuální úrovně té které osoby. I takto patologicky motivované aktivity mohou být jednoznačně prospěšné, pokud se v nich lidé realizují obecně prospěšnou činností na potřebné odborné úrovni. Nejhorší jsou však přístupy

chorobně „zamindrákovaných“ osob s touhou po moci a společenském uznání bez korekce etiky, znalosti a zdravého rozumu. Megalomaniacké projekty a stavby, zmíněné v předchozí stati, jsou jen jedním z množství neblahých důsledků takovýchto motivací.

Někdy může jít o zcela ubohé a směšné záležitosti. Mrňavý mužiček si pořídí dogu nebo alespoň ovčáka, aby se cítil větším a mocnějším. Profesor Grzimek v jedné ze svých knih o ochraně africké stepní fauny uvádí, že vysoké procento „vášnivých lovců“ africké zvěře představovali impotentní muži, kteří si tak jednak dokazovali svou „mužnost“ a odreagovali své frustrace, jednak je zřejmě uspokojovalo, že mohli zabíjet zdravé a na rozdíl od nich normálně sexuálně aktivní samce divokých zvířat. Osoby, chorobně toužící po moci, si často pořizují zvíře do domácnosti jen proto, aby měli na kom uplatňovat svoji moc. Jiní ji dávají pocítit zajícům, ještěbům či kočkám v honitbě a stávají se tak vpravdě pány, rozhodujícími o jejich životě či smrti. „Když tak chodím s flintou přes rameno po honitbě, připadám si jako král“, pronesl jednou jeden z mých známých, u něhož bych tuto motivaci předtím nikdy nepředpokládal.

Někdy mne mrazí a zmocňují se mne deprese, když nalézám patologické, nicotné, politováníhodné až směšné motivace i u činnostech, které považuji za jednoznačně pozitivní a krásné. Sám jsem třeba chovatel všeho možného, chovatelství fandím a bez zvířátek by byl můj život velice ochuzený. Stejně motivace apriorně očekávám od každého chovatele, nicméně... Co si má člověk pomyslet o situaci, kdy se z účelu stává prostředek a naopak, jako v případě výstav řady chovatelských specializací? Nemohu pochopit mentalitu člověka, který je schopen zbavit se svého psa jen proto, že neprošel výstavními kritérii, když znám hloubku žalu a zklamání, které v takovém případě musí pes nutně prožívat. Výstavy exotických ptáků byly původně prostředkem, kterým chovatelé ukazovali veřejnosti, jak krásní a milí jsou jejich ptáčkové a jak je hezké mít je doma a rozumět si s nimi. Dnes je spousta chovatelů, kteří vlastní chov ptáků zdegradovali na pouhý prostředek k tomu, aby se mohli prezentovat na výstavě a získat tím společenské uznání (alespoň mezi chovateli). Že by také mindráky? O ptáky a partnerský kontakt s nimi jim už vůbec nejde, nemluvě o nějaké citové vazbě.

Jindy dvě zástupkyně úctyhodných, pozitivních a šlechetných snah o záchranu postižených jedinců jistého živočišného druhu, obrovsky obětavé a milé každá sama o sobě, neváhají proti sobě z nepochopitelné rivality používat všechny prostředky včetně „ran pod pás“, zatímco by měly být rády, že jejich oblíbeným tvorečkům chce pomáhat ještě někdo další.

Situaci, kdy záchranné chovy jistých extrémně ohrožených opeřených predátorů, dvojkolejně vedené (což je z hlediska teorie záchrany druhů a jejich genofondu vždy spíše kladem, protože se tak snižuje riziko genetického driftu, incestu a postižení celého chovu nemocemi), byly v konkurenčním, rivalitním vztahu po řadu let místo logické a věci prospěšné spolupráce, je také možno považovat za patologickou. Třikrát bohužel je tímto stavem vinna ochrana přírody, či přesněji jeden její pracovník. Ani samotná ochrana přírody a fauny se tedy někdy nedokáže oprostít od podobných motivů. Její pracovníci jsou pochopitelně frustrováni nedostatkem potřebné pravomoci, rozporem mezi oficiálními proklamacemi o ochraně přírody a realitou, výsledky své práce neadekvátními vynaložené námaze a nedostatkem oprávněné společenské prestiže. Někdy se potom vyžívají zcela nevhodně, nedůstojně a škodlivě na jednotlivcích, s nimiž by ve skutečnosti měli spíše spolupracovat. Situaci, kdy s chovateli chráněných či ohrožených druhů, s entomology a amatérskými zoology nebo s fotografy se apriorně jedná jako se zločinci a dává se jim pocítit moc, ve skutečně závažných případech neuplatňovaná, je nutno hodnotit, podobně jako její motivaci, za patologickou a dysfunkční. Mezitím jinde tiše a bez námitek stejných byrokratů vymírají celé populace a devastují se biotopy a refugia ohrožených společenstev a druhů. Ochrana přírody dnes už musí velmi odpovědně testovat kupříkladu zájemce o strážní službu v chráněných územích a nelítostně odmítá osoby, kterým jde spíše o to „dělat ramena“ na lidi než o podstatu věci. Stejně zodpovědně by asi měla začít přistupovat i k výše uvedeným situacím. Jinak by se nemohlo stát, aby chovatel nebo pěstitel ohroženého druhu, který získal zcela neškodnou cestou pro populaci a jehož metodiku reprodukce objevil a úspěšně realizuje, byl urážen a osočován, místo aby byl využit ke spolupráci na záchranném programu, nebo aby fotograf, vyhledávaný všemi ochranářskými organizacemi již po několik desetiletí a absolutně ohleduplný k fotografovaným živým objektům, mající zásluhy na poli ochranářské osvěty jako málokdo, byl obviňován z ohrožování fotografovaných objektů na základě neprokázaného nařčení závistivého „přítele“, popřípadě aby byl zablokován dovoz materiálu ohrožených ptáků za velmi výhodných podmínek, protože se týkal „konkurenční“ organizace. Je mi smutno až k pláči, když si uvědomím, oč dál mohla být ochrana přírody a fauny, kdyby se dokázala oprostít od podobných patologických motivací a jejich nositelů a rozumně spolupracovala s každým, komu jde o dobrou věc.

Ve výše zmíněných postojích se může, vedle rozebíraných vlivů, uplatňovat i určitá záliba v tom, dělat někomu potíže, někoho trýznit, tedy

frustrovat. Frustrovaní velmi rádi frustrují jiné. To už je ale zase další tematický okruh.

10. Sadismus

Než přistoupím k vlastní náplni této části zamýšlení nad smutným stavem přírody a vztahu lidí k ní (i k sobě navzájem), musím uvést pár zcela obecných slov. Tato stať je první, kterou může autor psát naprosto bez ohav z důsledků vyřčených názorů a zveřejněných skutečností na sebe či svoji rodinu. Může tak učinit v první řadě díky výsledku čistého úsilí mladých lidí, kteří se z dětí, někdy dokonce z protivných puberťáků a osob s problematickými zájmy a projevy změnil během krátké doby v uvědomělé, moudré, mentálně a politicky vyspělé, zkrátka skvělé dospělé muže a ženy, schopné zmobilizovat všechny dobré a pozitivní vlastnosti v národě. I když autor i v minulosti měl pro strach uděláno, stejně jako celý kolektiv bulletinu Nika, nemusí se již nyní uchýlovat k psaní mezi řádky a k rozebírání jevů v obecné rovině, když ve skutečnosti jde o záležitosti zcela konkrétní; většinou však i nadále zůstane záměrně v této obecné rovině, protože zvůle, kterou jsme donedávna všichni prožívali a trpěli jí stejně jako naše ztýraná příroda, není bohužel specifická jen pro určitou hrstku lidí nebo určitou politickou stranu. v historii už měla mnohá precedens a vzniká vždy, když jsou v lidské společnosti mocenským monopolem odstraněny biologické principy konkurence a selekce. Jde zde totiž bohužel o obecně lidské vlastnosti a sklony, většinou patologické, které asi nejde z populace zcela odstranit, ale je možno je kontrolovat a tlumit vhodnými sociologickými mechanismy. Autor také zůstane u dosud používaného nadhledu – až na nutné výjimky – i proto, že se mu příčí nebo zdá příliš laciné být jednoznačně adresný v době, kdy už to nepřináší žádné riziko.

Tedy k sadismu.

Sadismus je ve své vyhraněné podobě definován jako sexuální úchylka, při níž osoba potřebuje ke svému sexuálnímu vyžití trýznit jinou osobu, obvykle pohlavního partnera.

V přírodě u živočichů existuje dosti úzká vazba mezi dominancí a sexualitou, dominantní jedinci se často projevují ritualizovaným aktivním (samčím) pohlavním chováním („vyskakování“ u psů nebo hovězího dobytka, ritualizované odpáření u některých ptáků), submisivita bývá naopak demonstrována (rovněž ritualizovaně) samicí výzvou k páření (např. u opic, ptáků). Připomeňme si také skutečnost, že imponování před rozmnožovacím ceremonielem a před agresivním střetem je vlastně stejné. Zkrátka, v sexuálním chování, zejména u samců, jsou vždy ukryty určité agresivní prvky, tedy prvky násilí. Tady se asi rýsuje původ vzniku

sadistické úchylky. v rámci variability míra tohoto násilí může hrát u jednoho druhu, tedy i u člověka, větší či menší roli; extrémní podíl této míry násilí je typický pro sadismus. Etymologické zdůvodnění názvu podle markýze de Sade je dostatečně známo.

Projevy sadismu však nemusí mít jen vyhraněnou formu vazby na sexuální chování. Veškeré formy záliby v násilí, týrání, trýznivých trestech, dokonce i psychické týrání, zejména však fyzické násilí vůči čemukoliv živému je možno a nutno charakterizovat jako projevy sadismu. Záliba v tom bývá obvykle i hlavním motivem takových akcí, pro které se dodatečně hledají rádo-byracionální důvody jako třeba boj se „škůdci“, „škodnou“, „přemnoženými druhy“, „potenciálními přenašeči nákaz“ atd.

Protože se považuji za normálního člověka, domnívám se, že pro normálního člověka je pohled na násilí a bolest čímsi zraňujícím a urážejícím a dělá se mu z toho špatně. Považujeme-li však za „normální“ chování většiny ze sledovaného vzorku, zdá se, že normální pro lidi je spíše zvýšená míra sadistických sklonů. Jak jinak by bylo možné, aby většinu lidí fascinovaly pouliční tragédie v dopravě, aby je přitahoval pohled na krev a bolest, když přímo nemohou a nechtějí pomoci; aby nejoblíbenějšími hrami dětí byly hry typu „ratata bum, jseš zastřelenej“, aby zcela spontánní reakcí většiny lidí na cokoliv živého bylo zabít to?

Nechtěl bych vzbudit dojem, že odsuzuji a klasifikuji jako špatné či sadistické jakékoliv zabíjení. Jsme zapojeni do potravních řetězců jako kterýkoliv jiný predátor; sám, ač se sebezapřením, když byly děti malé, jsem se musel naučit zabíjet králíky, a jsem schopen to udělat tak, aby o tom králík ani nevěděl. Zním několik milých a velmi humánních řezníků, kteří konají své řemeslo bez pohnutí mysli (podobně jako chlupatí a opeření predátoři) a perfektně, rychlou smrtí zvířete počínaje a mistrovským rozbouráním kusu nebo zpracováním jaternic konče. Mám spíše na mysli lidi, kteří se baví střílením vrabců, třesou se na to, aby mohli „redukovat“ městské holuby, shazují obsazená ptačí hnízda, „tlumí škodnou“ všemi prostředky nebo se zabývají samoúčelnými drastickými pokusy na zvířatech – lidech, kteří pod nějakým více či méně rozumným důvodem skrývají zálibu v týrání či zabíjení. Když se potom člověk dozví o položivých kočkách s rozpáraným břichem v popelnících, o upálených nebo oběšených psech a o dalších projevech kulturnosti některých našich lidí, přestává se divit tomu, že v učilištích nebo v kasárnách tak kvete týrání mladších nebo slabších kamarádů a že se najdou zrůdy schopné kopat a mlátit obušky do pokojně demonstrující mládeže. Ne náhodou za celých 45 let nemohlo dojít ke znovu-vyhlášení zákona na ochranu zvířat, ne náhodou byl citlivý vztah ke

zvířatům ocejchován jako „buržoazní přežitek“. Do konce života nezapomenu na pocity, které jsem měl jako chlapec při pohledu na plačící starou ženu a jejího mrtvého pejska, kterého s bujarým veselím a výskotem přejeli záměrně až na chodníku tři podnapilí soudruzi v Tatraplánu někdy v roce 1954 na tehdejší Stalinově třídě na Vinohradech.

Jsem hluboce přesvědčen o tom, že každý, kdo se sadisticky projevuje vůči čemukoliv živému, by s daleko větší rozkoší dělal totéž lidem. Podivili bychom se, jak velké procento z naší populace (a asi vůbec z evropské nebo lidské populace) má v sobě tyto zvrhlé sklony.

Přesto se domnívám, že je v tomto ohledu možná náprava a posun k ušlechtlejším přístupům. Tak jako kočka, která nemá možnost se naučit lovu, někdy zcela ztratí lovecký instinkt a většinou jej metaforuje do hravého chování, může asi člověk ztratit sadistické prvky v přístupu k živočichům i členům vlastní society na bázi učení a vtištění. Dokladem pro to mohou být různé analogie internátních učilišť v minulosti, kdy osoby, ovlivněné např. kritérii křesťanské morálky, ani nenapadlo někoho týrat prostě proto, že to byl hřích, neboli že to společnost se vši důrazností odsuzovala. Na druhé straně i z morálních lidí se dají vychovat sadistické stvůry speciálním výcvikem, jehož součástí mnohde bylo i povinné týrání zvířat.

Nesmírný výchovný vliv zde mohou mít dobré filmy, televizní seriály a knihy. Kdo má děti, jistě nepochybuje o tom, na čí stranu se staví – zda na stranu sympatických a ohrožovaných zvířat nebo na stranu toho, kdo je pronásleduje či zabíjí. Výchova odmítání krutosti, násilí a zabíjení (s výjimkou profesionálních řezníků, lovců a podobných společensky potřebných výjimek, které se v tom nevyžívají a dělají to humánně) prospěje nejen přírodě, ale i vztahům mezi lidmi. v souvislosti s tím je nezbytně třeba revidovat výchovu k „boji“ o cokoli (viz stať o agresivitě), neboť mezi agresivitou, násilím a zeleným světlem pro sadismus jsou zjevné kauzální vztahy. Sadistický masakr ze 17. listopadu nebyl ničím zcela nezávislým nebo výjimečným – naopak se domnívám, že je jenom logickým vyústěním, jedním ze způsobů manifestace celkového postoje k životu a výchovy k postojům k životu v posledních desetiletích. Pokud jde potom o sadismus samotný, je asi to, zda se projevuje trháním nožiček mouchám, trýzněním milenky nebo mlácením bezbranných lidí pendrekem pouze podružnou záležitostí míry či volby objektu a již závažnější záležitostí společenského dopadu a společenské odezvy – podstata však zůstává stejná a stejně zavrženíhodná.

11. Frommova nekrofilní orientace

Zatímco v případě předchozích témat jsem čerpal ze spousty pramenů, z nichž mnohé bych už ani nedovedl citovat, následující úvahy mají jediný, perfektní a přesvědčivý zdroj informací. Je jím publikace psychologa, psychoanalytika, filozofa a velmi moudrého pána Ericha Fromma „Lidské srdce, jeho nadání k dobru a zlu“, která u nás vyšla v r. 1969. Později byl tento autor oficiální státní ideologii vyhlášen za tabu a stal se předmětem pavlačově laděných kritik, třeba proto, že „bastardizuje psychoanalýzu s marxismem“.

V uvedené publikaci, jejíž přečtení každému vřele doporučuji, se zabývá zejména třemi patologickými orientacemi lidské mysli, které směřují k negaci života. Naše „dobývání a oklepávání kořenů zla“ by bylo hůř než polovičaté, kdybychom se u těchto orientací nezastavili.

Jednou z nich je tzv. nekrofilní orientace. Také pojem nekro-filie, podobně jako sadismus, je původně definován jako sexuální úchylka, spočívající v touze po erotickém vyžití s mrtvolou. Fromm však tento pojem chápe daleko širě a úzké pojetí nekrofilie co sexuální deviace považuje jen za určitý manifestační projev celkové nekrofilní orientace, která je u něj definována v dimenzích hodnotového žebříčku nebo životního „světového názoru“. Jako nekrofilní orientaci označuje Fromm takové zaměření člověka, které upřednostňuje předměty, neživé objekty, sílu, schopnosti zjevně nesouvisící s prospěšností pro život, lidi či přírodu, před životem jako takovým a jeho projevy a potřebami. Lidé s nekrofilní orientací bez záchvěvu lítosti usmrtí člověka nebo jiného živočicha jen proto, aby ukázali, jak jsou silní a zruční; mají chorobnou zálibu v rychlosti, opájení se výtobytky techniky a je jim přitom zcela lhostejné, že tyto výtobytky třeba negují život (nezáleží zde na tom, zda život člověka, jiných živočichů, rostlin nebo celé planety). Mají zálibu ve shromažďování peněz nebo předmětů ze samoučelné potřeby shromažďovat (na rozdíl od biofilně orientovaných lidí, kteří shromažďují někdy i zbytečné věci proto, že v nich vidí „mlčenlivé kamarády“, že ctí práci lidí kteří je zhotovili nebo že nesnášejí plýtvání). Bývají úzkostlivě pořádní, čistotní, šetrní, až pedantičtí, byrokratičtí a lakomí – literu zákona či určité uspořádání bezvýhradně preferují před pozitivní funkcí a službou životu. Jsou často schopni upřednostňovat odosobněné abstraktní principy před životem a štěstím jednotlivých osob, čímž tyto principy často úplně negují. Neúměrně velkou pozornost věnují defekaci a exkrementům. Mezi důsledky této orientace

patří zejména pasivní a konzumní způsob života na jedné straně a tendence vnášet do zákonitostí a přirozeného běhu života „řád“, nahrazovat přirozené umělým, živé neživým, nádherný, nespoutaný a nepředvídatelný proud života nalinkovaným programem, na straně druhé.

Naproti tomu člověk biofilně orientovaný nachází maximální uspokojení v pozitivních jevech, v kráse a harmonii lidí a přírody, v lásce k partnerovi, rodině, přátelům, v příjemnostech života. Preferuje funkčnost pro život před trváním na schematickeém pořádku či předpisech. Je mu vždy líto ničit život a krásu, i když to třeba v nutných případech musí dělat. Předměty hodnotí podle jejich funkčnosti nebo krásy, podle vztahu sebe či svých blízkých k nim a často má snahu je personifikovat; nebývá lakomý. Obvykle se mu vždy víc líbí kuň než automobil, živý křeček než mechanická hračka, pěkná žena než kariéra; preferuje obvykle spokojenost svých dětí nebo svých starých nebo nemocných členů rodiny před výdělkem. v práci mu jde obvykle hlavně o smysluplnou náplň a přátelskou atmosféru. Je zajímavé, že většina dětí má spontánní biofilní orientaci a „technokraticky“ se orientují až později.

Tak jako vše v přírodě (a tedy i v člověku) souvisí se vším a má své dvě funkční stránky, má je i nekrofilní a biofilní typ orientace. Její pozitivní či negativní dopady na mentální zdraví nositelské osoby, na její charakterové vlastnosti a na společnost spočívají v míře této orientace a v její kompenzaci jinými trendy. Absolutní nedostatek nekrofilní orientace by asi také svému nositeli příliš neprospíval – šlo by nejspíš o člověka nepřilíš zásadového, požívačného, nepořádného a neschopného plánovitě a záměrně aktivity, byl asi z gruntu dobrého, tedy o jakousi bohémskou osobnost. Opačný pól variační křivky by zahrnoval bezohledné diktátory, degradující lidi na figurky šachové hry a přírodu na kulisu pro zavádění svého pořádku. Vyústěním této extrémní formy je záliba ve smrti, nastolení absolutního pořádku tím, že se život jako zdroj proměnlivosti, neutřiditelnosti a nepořádku prostě odstraní. Většina lidí má pochopitelně nejbliž k vrcholu průběhu Gaussovy křivky, tedy k určitému průměru, který je asi optimální pro úspěšnou existenci, přičemž některé z uvedených rysů mohou být silněji a jiné slaběji rozvinuty. Nekrofilní orientace může mít někdy neofilní, jindy neofóbní charakter: první se projevuje zejména ve vztahu k technice, chemizaci, k mechanickému nastolování „pořádku“ pomocí takzvané moderních umělých metod; v byrokratickém konzervatismu se zase naopak projevuje neofóbní tendence.

Myslím, že není nutné rozvíjet zde příliš dopodrobna dopady nekrofilní orientace na přírodu a faunu. Snaha po zavádění umělého, často laicky

utilitárního „pořádku“ vytváří stejnověké monokultury stromů místo lesa, zvířecí koncentráky místo chovatelských zařízení, lidské včelstvo místo demokratické society svobodných bytostí, a škatulkuje přírodniny na „užitečné“, „škodlivé“ a „indiferentní“. Nekrofilně orientovaným lidem vadí stromy, protože z nich padá listí a větvičky; zvířata a ptáci v bytě, protože pouštějí srst či peří, škrábou dveře nebo rozhazují slupky z prosa; ptáci ve městě či na hřbitově, protože pouštějí trus rovnou dolů nebo dělají hnízda na domech a na pomnicích; psi na ulicích či v parku, protože občas močí a kálejí. Zkrátka, všichni dělají nepořádek. Biofilně orientovanému člověku tohle všechno prakticky nevadí, pro něj je nejdůležitějším argumentem, že stromy, ptáci, psi atd. jsou krásní a živí.

Snaha hromadit, příznačná pro nekrofilní orientaci, neúměrně zatěžuje přírodní zdroje počínaje kořistěním neživé přírody a konče vybitím velryb, slonů, nosorožců nebo tuleních mláďat či drancová ním pralesů. Přemrštěná čistotomilovnost zatěžuje prostředí odpadními vodami s detergenty a odebírá neúměrnou část vody na úkor její funkce v přírodě. Snaha předvádět svou sílu a technickou zdatnost postihuje objekty, na nichž je demonstrována, počínaje zabíjením „živých terčů“ pro důkaz střelecké zručnosti a konče megalomaniackými zásahy do přírody. A tomu všemu panuje byrokratická hydra, snažící se spoutat život a jeho projevy do svých předpisů a šanonů jako křížák mouchu v pavučině. Znam dokonce i jedno pracoviště státní ochrany přírody, kde díky podobné orientaci vedoucího mají sice perfektní dokumentaci, pečlivě utříděnou v regálech ve zvláštní místnosti podle přehledných klíčů, ale unikátní hnízdiště kolih velkých a modráčků už nemají, protože pro samou byrokracii se k jeho ochraně nedostali.

Dovedena až na samu mez extrémnosti končí nekrofilní orientace zbožněním smrti; usmrcením se dá totiž prokázat síla i technická zručnost (a také moc) a neživoucí lze bez problémů podřídít, utřídít a uspořádat.

12. Frommova koncepce narcismu a incestuální orientace

I tato kapitola vychází z dříve jmenované Frommovy práce a navazuje jak na stať o nekrofilní orientaci, tak na některé dřívější kapitoly, zejména o altruismu a agresivitě a o mániích, především megalomanií. Tyto věci totiž s problematikou narcismu a incestuální orientace úzce souvisí.

Narcismus (původně správněji narcisismus) je v psychiatrii definován opět jako určitá perverze – jako zamilovanost do sebe sama, a svůj název získal podle postavy Narcisa z řeckého bájesloví. I když ve své freudovské koncepci si podržuje tento charakter, jde v podstatě (stejně jako v případě dále zmíněné oidipovské fixace na matku) o daleko širší záležitost celkového životního postoje, jehož sexuální dopady jsou pouze dílčí a druhotné, nikoliv primární. Narcismus vlastně vyrůstá z instinktu sebezáchovy a z dětského neuvědomělého sobectví. Je přitom jasné, že určitá míra sebelásky a sebeúcty je normální, zdravá a nezbytná, dokonce je asi předpokladem kladného vztahu k druhým a k životu. Zásadu „miluj svého bližního jako sebe sama“ by nebylo možno realizovat, kdyby se člověk vůbec neměl rád. Meze „normálnosti“ jsou zde dosti subjektivně dány etologií druhu, tradicí, kulturou a morálkou.

Jestliže člověk není schopen pochopit, že jeho vlastní jedinečnost je stejného druhu jako jedinečnost každého jiného člověka (a dovedeno do objektivních důsledků jako jedinečnost a neopakovatelnost každého živočišného individua), je zatížen narcismem. Narcismus potom vyvolává amorální vztahy a jednání, při nichž se člověk neúměrně preferuje na úkor ostatních.

Pro malé dítě je jeho vlastní já, jeho pocity, prvním vjemem a realitou. Teprve později si uvědomuje okolí, rodiče a ostatní lidi a zaměřuje k nim svůj zájem a pozornost; zprvu ale toto vše chápe, jako by to existovalo jen pro ně. Z tohoto dětského sobectví se dítě dostává jednak přirozeným vývojem svých schopností, jednak výchovou, konfrontací s realitou a podřizováním se určitým pravidlům chování a života v societě. Je-li tento vývoj narušen (a o tom si později také něco řekneme v souvislosti s výchovou dětí), ponechává si své dětské sobectví a stává se narcistickou osobností.

Taková osobnost preferuje své zájmy, své plány a koncepce, své články a výtvary atd. nejen proto (jako většina lidí), že je považuje za užitečné nebo funkční, že jim věnovala čas a práci nebo prostě proto že ji uspokojují, ale především proto, že jsou její a tedy nesrovnatelně cennější než všechny

ostatní; jiné lidi a jejich zájmy považuje za nepodstatnou kulisu své jedinečné existence. Svůj narcismus často přenáší na určitou skupinu (stranu, církev, rasu, profesi, rodinu apod.), s níž se ztotožňuje, a obvykle vyhledává takové skupiny, které mají stejně patologicky narcistické vůdce či představitele. Fromm tomu říká skupinový nebo sociální narcismus. Kritiku nebo nedej Bože výpad proti svému „klanu“ bere narcistická osobnost jako neodpuštělnou urážku sebe sama a mstí se za ni neadekvátně a všemi prostředky, aniž je schopna posoudit oprávněnost argumentů kritiky nebo výpadu. Narcismus vylučuje objektivitu, protože respektuje jen vlastní subjekt.

Také narcistických osobností je fůra, možná že většina. Jinak by nikdy nemohli uspět tak vyhranění narcističtí psychopati jako Hitler, Stalin, Ceausescu nebo Saddám Hussain. Sami narcisti, stali se symbolem a objektem narcistického zbožnění sobě rovných.

K přibližně stejným důsledkům, i když z trochu jiné strany, může vést i tzv. incestuální fixace.

Nabývám dojmu, že psychiatři to s důležitostí všelijakých nemravností trochu přehánějí, protože všechno odvozují od perverzního sexu – ale i tady jde o generalizaci sexuální úchylny, tedy oidipovského vztahu k matce. A také zde je tento název trochu zavádějící, protože skutečný oidipovský, incestuální vztah je také jen důsledkem celkové orientace, vzniklé ve zcela asexuální fázi ontogenetického vývoje dítěte. Podstatou je niterná potřeba pocitu ochrany, bezpečí a lásky, pocitu, že někdo dovede a chce bezvýhradně uspokojovat tužby dětského prapůvodního narcismu. Dětství je bezesporu (za předpokladu normální rodiny) nejšťastnějším obdobím života jedince, a nejen u člověka. Při podobných úvahách se mi vždy vybaví chování krotké kočky ve chvíli naprostého štěstí a pohody. Kočka v takové šťastné chvíli přede – což je jeden ze základních hlasů, jimiž komunikují koťata s matkou – a přešlapuje předními tlapkami na místě. Je to ritualizovaný pohyb předních nožek kotčte masírujících matčin struk, tzv. mléčný krok. Není zdaleka nahodilé, že dospělá kočka, je-li šťastná, zcela instinktivně dělá totéž co dělala jako malé koťátko sající u mámy.

Období dětství je čas spokojené závislosti, kdy dítě nemusí o ničem rozhodovat, za nic nezodpovídá, je objektem láskyplné péče jen proto, že existuje. Teprve časem se v tomto vztahu k rodičům a v první řadě k matce uplatňuje i freudovské libido, zcela zákonitě v určité fázi vývoje dítěte. Jak dítě roste a vyvíjí se, začleňuje se do jiných sociálních vztahů než je rodina a poznává svět, začíná přecházet od této infantilní závislosti k dospělé

samostatnosti, v určitých obdobích i ve formě revolty; pokud vlivem vnitřních či vnějších příčin ustrne na některé z ranějších fází, je incestuálně orientováno. To znamená, že taková osoba potřebuje závislost na matce (nebo rodičích či náhradním objektu), že je neschopná samostatné aktivity, rozhodování, nezpůsobila zodpovídat za něco, zkrátka chovat se dospěle. Ustrne-Ii ve stadiu „revolty“ proti rodičovské autoritě, vyžívá se hlavně v nekonstruktivní kritice čehokoli.

Incestuálně fixovaní lidé potřebují ke zdárné existenci nějakou „matku“. Matku vlast, matku klub, matku církev, matku Slavii nebo Spartu, matku mafii, matku stranu, atd. Potřebují ji aby se jí báli, aby ji mohli poslouchat, aby na ni záviseli, aby ji milovali, aby za ně myslela a jednala, zodpovídala a rozhodovala. Stejně jako v případě skupinového narcismu jsou potom takoví lidé schopni pro svůj klan dělat cokoli, třeba ničit nebo vraždit, a mají-li navíc trochu narcismu, špetku sadistických sklonů a dostatek agresivity, je to velmi zlé. Z poslední doby můžeme připomenout třeba „Ceausescovy děti“, manipulované na principu incestuální vazby k adoptivním rodičům.

Dopady těchto psychopatických poruch na společnost a přírodu jsou nejrůznější a každý jistě zná řadu případů ze svého okolí z vlastní praxe. Mohou být přímé i zprostředkované a týkat se prakticky všeho. Jako otřesný příklad takového dopadu může posloužit ekologická krize v Perském zálivu vyvolaná erupcí patologické agresivity Hussainova Iráku. Vyústění v nesmyslné agresivní výpady a odvety, které dnes můžeme vidět ve světě kamkoliv se ohlédneme, od nacionalistických či rasistických extempore až po moslimský fanatismus na středním Východě, nám to dokazují až příliš naturalisticky. Bylo tomu tak zřejmě vždy; poučení z toho si dovedli vzít jen nepočetní „normální dospělí“ a objektivní lidé, ale jinak raději nemluvit.

Tento skličující fakt má jedno vysvětlení. Člověk dnes, přes svou nesmyslnou a nehoráznou nafoukanost (dokonce i některých svých nejlepších reprezentantů) je stále mladičkým, hekticky se vyvíjícím druhem primáta, jakýmsi probíhajícím experimentem přírody; živočichem, který vsadil svou existenční strategii na trend infantilizace a z něho plynoucí rozvoj mozku, komunikace, exploračního chování a učení. Trochu jsme na toto téma hovořili v první stati o neofilii a kdo chce, může se k ní vrátit. Infantilizaci vděčí člověk za rozvoj centrální nervové soustavy, který nemá v živočišné říši obdobu, ale zároveň i za další důsledky, které tvoří její rub. s infantilním chováním vzniká i zmíněná „nedospělost“, projevující se přetrváváním dětského narcismu a dětské závislosti na rodičích a do jisté míry i neofilní nekrofilii. v „rozumné“ míře jsou tyto tři orientace pozitivním

přínosem pro jedince i společnost – nikdo přeci nemůže zavrhnout takové hodnoty jako je vlastenectví, národní uvědomění, láska a úcta k rodičům, nebo do stáří trvající zvědavost a hravost. Kdo je však schopen určit tu přesnou hranici, kdy se „normální“ a „dobré“ mění v patologické a zlé?

Ve svých extrémních podobách se často v téže osobě prolínají prvky nekrofilní orientace, narcismu a incestuální fixace. Takovou kombinaci označuje E. Fromm jako „syndrom rozpadu“ a považuje ji za zvlášť nebezpečnou a zhoubnou.

13. Lhostejnost

Většina struktur v živé přírodě je jaksi „vrstevnatá“ – určité novější znaky či projevy se organicky napojují na původnější. Vyspělejší formy chování či čehokoliv jiného nejsou negací starších, ale vyrůstají z nich a začleňují je funkčně do sebe. Připomíná to přístavek na budově, v níž pochopitelně spodní patra dále fungují.

Abychom pochopili příčiny lhostejnosti v lidské společnosti (a zejména ve velkoměstských podmínkách), musíme si připomenout adaptační mechanismus, který se v etologii nazývá habituace. Jde při ní o to, že živý organismus je do jisté míry adaptabilní k vnějším podnětům a zvykne si časem i na stimuly, které normálně vyvolávají jisté reakce, tak, že na ně přestane reagovat. Je jedno, vyvolávají-li útěk, strach, stres nebo naopak příjemné pocity. Doupňáci v pražské zoo, kteří měli produkovat mláďata pro experimentální výsadky v zoo či ve Stromovce, byli umístěni v bažantnicích podél cesty, kterou každou chvíli jezdily těžké nákladáky se zeminou k výběhu slonů a zpět. Zprvu se lekali, potom se drželi jen v odlehlých částech voliér, ale po čase si zvykli a dokonce v těchto podmínkách hnízdili. Za své praxe na ochraně přírody jsem poznal minimálně dvě hnízdiště výrů v činných lomech, jedno dokonce pár desítek metrů od drtičky šterku. Habituace je jedním z mechanismů, který slouží životu a přežití a činí přírodu tou „mocnou čarodějkou“, jak se často říká. Člověk je potom zvlášť adaptabilní živočich, což nakonec vystihuje i úsloví, že „uvykne i šibenici“.

Habituace je tedy stav (nebo spíše proces k němu vedoucí), kdy při častém opakování určitého podnětu přestává organismus na tento podnět adekvátně reagovat nebo jej vůbec vnímat. Lidově řečeno, dotyčný jedinec otupí, zvykne si. Je to sebezáchovný mechanismus, bez něj by muselo nutně časem dojít k závažným fyziologickým změnám v organismu a následně k jeho vyčerpání i smrti.

Člověk, jako sociální živočich a tvor se silným sklonem k exploračnímu chování (tedy zvědavý a zvědavý), za určitého optimálního stavu reaguje na sebemenší adekvátní podnět tendencí k sociálnímu kontaktu a zájmem o partnera, kterým se stává jakákoliv osoba, s níž navázal sociální kontakt. Tato tendence je tím větší, čím člověk po sociálním kontaktu více „hladoví“. Naopak v optimálním stavu je nutné, aby určitá míra možnosti sociálních kontaktů byla kompenzována mírou nedotknutelnosti ve vlastním území, tedy osobního soukromí a samoty. Relace těchto zdánlivě protichůdných potřeb může být různá jak u různých jedinců (např. extrovertů a introvertů),

tak při různých situacích (například u zdravého a nemocného člověka). Tak vypadá situace vlastně u všech sociálních obratlovců. Přesycení v jednom směru vede k habituačnímu otupení, frustrace naopak k extrémnímu vyhledávání možností.

Pokud budete někam cestovat, například v Praze autobusem, všimněte si, jak se v něm lidé rozmísťují. Každý, pokud má možnost, obsadí volné dvojsedadlo, ale opomíjí volná místa, když již na druhém sedadle někdo sedí. Lidé, přesycení sociálními kontakty, se snaží izolovat jeden od druhého a někdy velmi nelibě pocítují „vpád“ jiné osoby do svého individuálního území. (Je vůbec etologicky a psychologicky velmi špatné, že tam, kam by se lidé měli vracet s intenzívní touhou po sociálním kontaktu, tedy domů ke svým rodinám, se ve skutečnosti vracejí přesycení sociálními kontakty nejružnějšího druhu, toužící po osamělém klidu a unavení.) Pokud jste ale někdy cestovali v řídké osídlených oblastech, třeba také jeli autobusem z nějaké samoty, mohli jste zažít zcela opačnou situaci. Do téměř prázdného autobusu, v němž jedete, přistoupí místní člověk a sedne si záměrně vedle vás a po chvíli okolků naváže kontakt a později se začne stále směleji a přátelštěji vyptávat na vaše poměry a zdraví. Jindy může jít o kontakt se znaky xenofobní agresivity, ale vždy jde o aktivní navázání sociálního kontaktu, nikoliv o vytvoření bariéry proti němu.

Přesycení sociálními kontakty v přemnožené populaci vyvolává zvýšenou snahu o soukromí a agresivní výpady vůči rušitelům tohoto soukromí se stupňují. Nakonec dochází k únavě ze stále opakovaných výpadů a k habituaci. Rušivé vlivy vetřelců organismus nakonec prostě přestává vnímat. Stává se to i tak samotářským zvířatům jako jsou křečci; při obrovském přemnožení křečků polních, které vzniklo jako jeden z projevů ekologického kolapsu při „zúrodnění“ Východoslovenské nížiny, se i tito teritoriální rváči naučili žít doslova ve stádě. Tím spíše pak dochází k habituaci u tvorů se sociálním způsobem života.

Tento základní mechanismus lhostejnosti je i u člověka pochopitelně doplněn jeho vlastní, druhově specifickou „nadstavbou“, danou schopností uvědomovat si určité pocity či stavy, vědomě reagovat a řídit se určitými tradičně vytvořenými normami chování. Společenské zvyklosti brání například v projevech agresivity (alespoň u kulturních jedinců) nebo nutí člověka předstírat zájem o sociální kontakt, i když ho ve skutečnosti vůbec nemá. Jisté vlastní i sdělené negativní zkušenosti potom odradí mnohé i od nejzákladnějších altruistických projevů běžných u všech sociálních živočichů – od pomoci příslušníku svého druhu v nouzi. Ale i bez těchto zkušeností (míním tím zejména zkušenosti získané při přispění na pomoc

proti násilníkům, při autostopu, při svědčení na policii nebo u soudu, při zdravotnické pomoci) se však stále častěji dokáží lidé chovat zcela lhostejně jenom z pohodlnosti a prapříčina toho není jen v jejich nekulturnosti nebo sobectví, ale v první řadě v habituační přesycenosti sociálními kontakty, která se stává pro organismus etologicky a fyziologicky neúnosnou. Tato habituační přesycenost je vlastně jedním z článků mechanismu, který v přírodních populacích živočichů vede po přemnožení k návratu do normální početnosti.

Jak už ale bylo řečeno, u člověka hraje stejně velkou, ne-li větší roli, vedle neuvědomělých mechanismů chování, také vědomé jednání poplatné zásadám etiky, morálky, příznakům víry či jiných „kategorických imperativů“. Skutečně kulturní člověk, hodný tohoto označení, vždy rád podstupuje rizika spojená s altruistickou pomocí druhým, a často i s pomocí potřebným jedincům jiných druhů; nedokáže nečinně přihlížet jakémukoliv utrpení. Respektuje prostě v normách chování a slušnosti hlas svého svědomí. Přitom „hlas svědomí“ je vlastně do jisté míry podvědomé etologické puzení chovat se způsobem, který je prospěšný pro druh. Normy chování podléhají zákonitostem vtištění a tak zde vzniká určitá tradice vlastní rodinám, jiným skupinám nebo celým populacím a národům.

Je velmi důležité podporovat nebo vytvářet tradice altruismu a účastné pomoci nejen mezi lidmi, ale i ve vztahu k přírodě, populaci či jednotlivcům rostlin a živočichů a vůbec k celé biosféře – zodpovědný a přátelský partnerský aktivní vztah; jinak si stěží můžeme dělat nárok na označení za kulturní lidi.

V souvislosti s habituací a z ní plynoucím zlhostejněním k různým věcem a jevům je možno se ještě zmínit o habituaci na nepořádek, na různé společenské či ekologické zlořády, ale často i na přemíru informací. Děsím se představy té formy habituace, až se lidé začnou cítit přesyceni informacemi o ekologických nebezpečích a rizicích, o nutnosti změnit své postoje a návyky, o potřebě ochrany přírody a dalších věcech zásadního významu pro přetrvání života, tak jako se již začali cítit přesyceni informacemi (i pseudoinformacemi) o nebezpečí hrozícím světovému míru nebo o hrůzných událostech v jiných zemích. s přehlčováním informacemi, zvláště stresujícími, by se to asi nemělo přehánět. Srovnajte jenom, jaké budete mít pocity, když vás třeba váš životní partner požádá o ne zcela běžnou a ne zcela příjemnou pomoc. Udělá-li to jednou a rozumně, jistě mu vyhovíte, i když třeba ne s jásotem; bude-li vám to však říkat už podvacáté, raději odejdete, abyste nemuseli dát průchod své agresivitě.

Otřesná míra lhostejnosti v naší době a společnosti je nejen sebezáchovným fyziologickým důsledkem překročení optimální hustoty populace, ale také projevem mravního úpadku a triumfu primitivismu. Tím se dostáváme vlastně k sociologickému okruhu témat.

14. Primitivismus

Mnoho lidí žije v bludu, že Evropan je nutně výkvětem civilizace a člověkem kulturním a kultivovaným, zatímco primitivové žijí někde v pralesích nebo v tundře. To je ale zásadní omyl, alespoň mně se to tak jeví. Žádnou lidskou kulturu nejsem schopen ani ochoten označit za primitivní; jsou pouze různé, různě odpovídající podmínkám prostředí a tradicím a mentalitě té které etniky. Primitivové jsou rozptýleni ve všech kulturách a národech a na rozdíl od lidí se vyznačují naprostou absencí potřeb s výjimkou potravních a sexuálních. v omezené míře ještě někdy vykazují potřebu jednoduše se bavit, obvykle hrami, v nichž dominuje fyzická síla, nebo hrubostmi na úkor někoho jiného. Mají tedy zhruba životní potřeby stejné jako třeba láčkovci a kromě těchto svých gastrogenitálních potřeb je obvykle nic jiného nezajímá a nic jiného neuznávají.

Nedlouho předtím, než jsem začal psát tuto stat', jsem se zase jednou díval v televizi na jistou zdařilou a burcující hru – jmenovala se myslím „Králíci nemají jméno“ a popisovala situace vzniklé pobytem německého důstojníka a jeho burše na zapadlé samotě u staříka a jeho vnučky v horách. Postava toho burše, to byl prototyp primitiva: požitkářský, sobecký, bezohledný, vulgární, zbabělý, závistivý, mazaný.

Je samozřejmé, že jíst, a to i dobré věci a s požitkem, je normální a v pořádku. Stejně normální je i sexualita, a i když vzhledem k létům je mi tento druh příjemné aktivity již poněkud vzdálen, jsem bez ohledu na to vzdálen i toho podceňovat nebo dokonce znevažovat význam sexu. Nicméně i za mlada mne vulgární a bezcílný sex primitivů vždy pouze odpuzoval. Nehodlám tedy propagovat nějaké asketické tendence (i když jsem zároveň schopen je ctít a chápat). Domnívám se však, že člověk má kupříkladu jíst, aby žil, a nikoliv žít, aby jedl, jak už to jednou někdo moudrý formuloval. Primitivové, kteří jídlo povyšují nad vše ostatní, stojí v mých očích mentálně níže než kterýkoliv pes nebo kočka, odmítající potravu ze zármutku nad nepřítomností svého lidského přítele, nebo než kterákoliv husa nebo labuť, truchlící nad smrtí partnera až k sebezáhubě.

Také považuji za důležité zdůraznit, že vulgární požitkářský primitivismus nelze zaměnit za vysoké ocenění důležitosti potravy u lidí, kteří poznali skutečný hlad. Osoby, které přežily katastrofické situace spojené s dlouhodobým hladověním, hladem mučené nebo i jen tak chudé, že se nikdy pořádně nenasytily, pochopitelně přikládají dostatku potravy prvořadý význam (který pro život bezesporu má). To ovšem neznamená, že v jejich

hodnotovém žebříčku musí nutně být pojmy jako přátelství, čest či ohleduplnost zařazeny až za plným žaludkem. Nerad bych také, aby vznikl mylný dojem, že spojuji vulgární primitivismus s nějakou společenskou vrstvou nebo třídou. Je pravda, že v některých vrstvách bývá zastoupen početněji; závislost zde ale není toho druhu, že určitá společenská vrstva apriorně tíhne k primitivismu, ale spíše právě naopak: vulgární primitivové vzhledem ke svému založení tíhnou k určitým vrstvám či třídám (třebas kvůli snadné práci nebo vůbec absenci práce, vysokému výdělků, možnosti seberealizace). v zásadě je ale výskyt primitivismu nezávislý na třídě či rase; primitivní, stejně jako ušlechtilí jedinci (s tím rozdílem, že posledních bývá podstatně méně) se objevují v nejrůznějších skupinách společenských i etnických. Poznal jsem primitivy mezi spolužáky za studií, spolutrpiteli na vojně, mezi dělníky i mezi vysokoškolskými pedagogy na univerzitě. Je dosti pozoruhodné, že jsem prakticky žádné primitivy nepoznal ve státní ochraně přírody; přičítám to tomu, že pramizerný plat, značné požadavky na znalosti, na zodpovědnost a na charakter selektivně eliminovaly tento typ lidí z řad ochránců přírody hned v prvopočátku. U primitivů nebývá zvykem pracovat z přesvědčení a za málo a přitom ještě riskovat, a to vše nota bene pro jakousi přírodu.

Určitá souvislost existuje mezi vulgárním primitivismem a inteligencí. Tato do jisté míry pochopitelná souvislost (schopnost přemýšlet o věcech v nás i kolem nás už svou samotnou existencí nastavuje zrcadlo gastrogenitálnímu narcismu lidských láčkovců) však také není zcela bezvýhradná, existují i inteligentní a chytrí primitivové (podotýkám: chytrí, nikdy však moudří). Takoví jsou obvykle nejnebezpečnější, protože dovedou líbivě argumentovat a zmanipulovat veřejnost.

Vzhledem ke své velmi časté mentální omezenosti, pohodlnosti fyzické i duševní, požívačnosti, ničím nekorigovanému narcismu a neznalosti určitých, řekněme vyšších, pohnutek a principů, primitiv nedokáže a ani nechce pochopit nic mimo rámec svých zásad a proto to zneváží a odsoudí, popřípadě pošlape a pošpiní, protože tomu podkládá svoje vlastní nízké a primitivní pohnutky a principy. Nic čistého a ušlechtilého u něj neobstojí, vše znečistí jako slimák hlenem. Práce, pokud nemá za následek „balík“, je podle něj zbytečná, o práci jako poslání vůbec neuvažuje. Osamělá paní, která má za jediného kamaráda pejska, ho pochopitelně podle primitiva má jen proto, aby se s ním dopouštěla sodomie. President Havel se stal presidentem jenom proto, aby si pomohl k prachům a mohl jezdit do ciziny. Altruistický člověk, pomáhající nezištně někomu nebo něčemu, je buďto hlupák, nebo naopak mazaný chytrák, který z toho přeci něco musí mít

(například naději na dědictví, možnost krádeží, nebo alespoň prestiž), jinak by to přeci nedělal. Zvíře u primitiva není krásný živý tvor s vlastním osudem a vztahy nebo dokonce kamarád, ale a) živá konzerva, b) zařízení na chytání myši nebo hlídání domu (kočka, pes), c) vhodný objekt primitivní zábavy. Láska u něj není zodpovědný partnerský cituplný svazek se vším všudy, ale pouhá soulož. Krása je k ničemu, když se nedá sníst nebo prodat. Příroda je k tomu, aby se maximálně využila (přesněji využítkovala přeměnou na jídlo a peníze). Velkovýkrmny prasat poškozují prostředí? k smíchu; řízky chtějí žrát všichni (promiňte laskavě vulgární citát z mnoha jednání).

A tak bych mohl pokračovat ještě dlouho. Poznal jsem bohužel příliš mnoho primitivů a za deset let svého působení u ochrany přírody jsem se s nimi něco nahádal na různých jednáních. Ještě dnes se mi dělá zle, když si na to vzpomenu.

Primitiv také obvykle postrádá toleranci, schopnost pro dialog, je bezohledný a agresivní. Není ochoten se nikdy v ničem omezovat, k tomu jsou tu přece ostatní.

Pochopitelně nic v přírodě ani mezi lidmi není většinou ve své absolutní „krystalické“ podobě. Tak typických primitivů, jako byl už zmíněný burš z televizního filmu „Králíci nemají jméno“, je naštěstí méně, ale spousta lidí vykazuje určité znaky primitivismu v tom či onom směru. v podvědomí slušných lidí jsou vlastnosti primitivismu v opovržení odjakživa, ale zdá se mi, že tento vztah k symptomům vulgárního primitivismu by se měl stát zcela obecným a závazným morálním krédem.

Pokud primitivové nevládnou, zase tak moc nevadí. Kontaktují se zpravidla navzájem podle pravidla „vrána k vráně sedá“, neboť mají společné zájmy; jsou-li do jisté míry dobrosrdeční a tolerantní, jsou to taková zvířátka, obyčejně neškodná, libující si v příjemnostech života, a s výjimkou krizových situací bývají i společensky užiteční. Zkáza však nastává, dostanou-li moc a možnost zasahovat do přírody, do dění společnosti a do života jiných osob. Protože nechápou a neuznávají nic jiného než plná břicha a sexuální uspokojení a jsou líní a často i neschopní myslet, korigují všechno „k obrazu svému“. Nivelizují život na konzumentskou existenci a u vědomí (nebo spíš podvědomí) své nedostatečnosti nesnášejí kritiku a neadekvátně tvrdě ji umlčují. Jsou-li agresivní, vnucují celé společnosti nevybíravě svá kréda, znevažují a znesvěcují cokoli, co naborává jejich ideologii (či spíše materiologii), sofistickou demagogií odbourávají postupně veškeré kulturní, etické a

morální hodnoty, zvyklosti a zábrany. Jsou-li dobrosrdeční a alespoň částečně altruističtí, prosazují blaho lidu tím, že ho nasytí a napojí (za jakoukoliv cenu) a že mu poskytnou jednoduchou zábavu. Panem et circenses. Agresivní vládnoucí primitivové to vnucují násilím; přitom ale nikdy neopomíjejí saturovat se v tomto směru napřed bohatou měrou sami.

S primitivismem také souvisí záliba v násilí a brutalitě, a bývají to zejména primitivové, kteří se dají snadno zmanipulovat k davovému násilí a o něž se opírají narcističtí a nekrofilní vůdci.

Není tomu ještě tak dávno, co nám vtloukali do mladých myslí, že láska je buržoazní přežitek, a kdy jsme měřili životní úroveň výrobou oceli a spotřebou vody a potravin. Kam vede vláda a moc primitivů, máme ještě všichni v čerstvé paměti a budeme na ni ještě řadu let doplácet. Co je ještě horší, všichni jsme jí poznamenáni a zdeformováni, ať už jsme ochotni si to přiznat nebo ne. Nelze dosti dobře oddělit negativní dopady ekonomické od ekologických, materiální od etických a morálních. Obávám se, že náprava bude zdlouhavá a obtížná; vždy se snáze seběhne po svahu dolů, než se znovu vyšplhá na kopec.

15. Urbanizace, ošklivé prostředí a morálka

Jedním ze symptomů primitivismu je touha po snadném životě a preference vnějších, povrchních hodnot. Tato touha (často jen fiktivní a nereálná) a tato preference dováděly a dovádějí ve všech společnostech světa lidi do měst, kde zaměňují svobodu a hrdou nezávislost rolníka (byť třeba chudého) za závislost a mani-pulovatelnost, přírodní prostředí za umělé, osobitost za anonymitu v davu. Samozřejmě život ve městě má své nesporné přednosti z určitých hledisek, a to nejen z hledisek materiálních a požitkářských, ale přesně totéž obecné konstatování lze říci i o životě na venkově, na samotě nebo dokonce v nedotčené přírodě. Lidé by měli mít při nejmenším právo volby, a to na základě srovnání, znalosti nebo aspoň objektivně poskytnutých informací – nikoliv na základě informací tendenčně jednostranných, na základě existenčního donucení, na základě primitivistických hesel o „vyrovnání venkova městu“, a rozhodně už by je nikdo neměl mít právo nutit ke změnám, které nechťejí (například zbourat jim „v celospolečenském zájmu“ domky a přestěhovat je do bytovek). Stejně tak by neměl mít nikdo právo „urbanizovat“ určité území bez skutečné znalosti a dokonalého posouzení a projednání, v první řadě s těmi, kterých se to týká, a samozřejmě s přírodovědci a ekology.

Urbanizace a koncentrace lidí do sídlišť vyvolává na jedné straně odpoutání lidí od přírodního prostředí, ale současně na druhé straně živelnou (a bohužel proto také neinformovanou a konzumní) touhu po něm. Ta se svou masovostí (uplatňovanou kupříkladu v chatové rekreaci, explozivním nárůstu turistiky, dálkových pochodů, všemožných sportů vázaných na přírodní prostředí, při zvýšené frekvenci v rekreačních – a přitom většinou současně chráněných – oblastech) stává pro přírodu často stejně zhoubnou jako jiné exploatační a konzumní tendence. O vlivu rekreačního „využívání“ přírody Krkonoš by mohli pracovníci Správy KRNAP psát obsáhlé horory a z „václavákové“ frekvence na hřebenových cestách se člověku občas dělá špatně. Je to dysfunkční, zhoubné, jde vlastně přitom o osudové nedorozumění. Lidé, toužící po klidu v přírodě, v ní o sebe zakopávají; jiní lidé utíkající z města se pouze přesunují do chatových měst a civilizační výtobytky, od nichž podvědomě chtějí odejít, si přivázejí s sebou stejně jako deformaci mysli a vztahů, ke které u nich ve městě došlo.

Jinou stránkou věci je neznalost přírodního dění a ztráta kontaktu s ním; přesto ale se takto neznalí lidé mnohdy snaží zasahovat do tohoto dění nebo je dokonce revidovat či měnit. Jak píše B. de Jouvenel „protože se světu

vládne z měst, kde jsou lidé odříznuti ode všech jiných forem života než je život člověka, není obnovován pocit sounáležitosti k ekologické soustavě. Vede to k hrubému a neprozíravému zacházení s věcmi, na nichž jsme konec konců závislí, s věcmi, jako je voda a jako jsou stromy”.

Také z tohoto důvodu považuji za nesmírně důležitou přítomnost alespoň některých domácích zvířat a synantropních druhů živočichů ve velkých městech. Jejich pozitivní vliv na psychický, citový a estetický vývoj našich dětí a na zmíněné přetrvávání vazeb na přírodu je velmi významný, řekl bych že nepostradatelný pro rozvoj kladné, biocentricky a altruisticky orientované osobnosti. U nás je bohužel stále nedocenen, ne-li negován předsudky, nekriticky přemrštěným zdůrazňováním určitých negativních aspektů a netolerantností odpůrců zvířat, kteří jsou ve skutečnosti nekrofilními psychopaty. Hysterické hony na čarodějnice, orientované například proti holubům nebo psům, mají stále snahu přetrvávat z minulého období, i když jejich hlavní tehdejší „poslání” – zastírání skutečných zdravotnických významných vlivů kontaminace životního prostředí a vyvolávání iluze, jak společnost dbá o lidi a prostředí měst – již delší dobu nikdo nepotřebuje. Poznává to i jinak rozumné názory a trendy. Tak v jednom návrhu vyhlášky oblasti klidu z přelomu roku 1990 - 1991, která se mi dostala na stůl, byl zařazen bod „mimo souvisle zastavěné části oblasti klidu ve volné přírodě je zakázáno...nechávat volně pobíhat psy, znečišťovat území.” Vágní formulace o znečišťování území a její zařazení hned za pobíhání psů umožňuje interpretaci, že jde o znečišťování psími produkty metabolismu, což sice pro rozumného člověka působí směšně, ale dá se snadno zneužít všudypřítomnými psychopaty. Krom toho neznám jediný smysluplný argument, který by opravňoval paušální zákaz „pobíhání psů”, tedy ve skutečnosti doprovázení lidí psem bez vodítka, na celém území, protože možné vlivy s ohledem na zvěř jsou dostatečně podchyceny mysliveckými předpisy a do chráněných území či takových zařízení, kde by psi skutečně vadili, je jejich přístup zakázán tak jako tak. Uvedený nesmyslný zákaz zde rozebírám jen z toho důvodu, abych demonstroval duševní deformaci primitivismu minulých let, která postihla i značně osvícené lidi, a retardaci, s níž přežívají nedávno minulé pseudoargumenty, oficiální linie a hurá akce. Dochází tak vlastně k diskriminaci těch lidí, kteří dokázali i přes všemožné tlaky zůstat normální. Je to nejen projev nedostatku demokratické tolerance, objektivity, kulturnosti a schopnosti rozlišit podstatné od bezpodstatného, ale je to zejména zločin páchaný na našich dětech v oblasti citového a estetického vývoje a ekologické výchovy.

S poškozením lidské mysli a hierarchie hodnot člověka urbanizací souvisí velice zhoubná snaha degradovat přirozené zákonitosti, jevy, vazby a lidskou činnost v přírodě, které se odehrávají v biologické rovině, na procesy činností, které manipulují s neživou hmotou, tedy na rovinu chemickou nebo fyzikální. „V naší době pochází největší nebezpečí pro půdu a tím nejen pro zemědělství, nýbrž pro civilizaci jako celek, z rozhodnutí městského člověka aplikovat na zemědělství principy průmyslu” (Schumacher). Pokud se z tohoto rozhodnutí stane navíc ještě oficiální linie strany s vedoucí úlohou v totalitním režimu, je to velmi zlé. Můžeme zde plným právem hovořit o laické ignoranci výjimečnosti a specifity biologických jevů. Důsledkem je nerespektování přírodních (například ekologických nebo etologických) zákonitostí při biologických technologiích.

Už sám nesmyslný pojem „živočišná” a „rostlinná výroba”, vzniklý pravděpodobně otrockým překladem anglického „animal” resp. „plant production” (kde ovšem slovo „production” má daleko širší význam včetně biologické produkce než naše slovo „výroba”) jakoby záměrně negoval skutečnost, že živé organismy jsou něco kvalitativně jiného než šroubek nebo automobil a že živý organismus prostě vyrobit nejde. Nebude asi daleko od skutečnosti, předpokládám-li přímo záměr degradovat zvířata a kytky na výrobek typu ponožek a odbourat tak ohledy a lidskost při manipulaci s nimi. To se konec konců úspěšně zdařilo – kdo by tomu nevěřil, ať nahlédne do velkokapacitních kravínů nebo slepičích koncentráků, neřku-li na jatka. Měli bychom si zpětně uvědomit, že člověk může vyrobit (a někdy to umí dokonce mistrovským způsobem) například z vepřového masa a dalších ingrediencí jaternice nebo tlačenku; nedovede však vyrobit prase nebo brambory, a pojmy „živočišná” a „rostlinná výroba” bychom asi měli hodně brzy vymazat z našich slovníků jako pomůcku mrzačení našeho vědomí v nedávné minulosti.

Určité části měst byly vždy strohé, nepřiliš hezké, stavěné bez fantazie a sloužící pouze těm nejzákladnějším účelům. Přesto však zde bylo i množství řemeslně dokonalých, esteticky promyšlených a zvládnutých, krásných staveb, jimiž se dodnes obdivujeme (a je zcela jedno, zda to byly nízké domky řemeslníků, aristokratické paláce nebo stavby sloužící kultuře či víře) a také dost přírodních prvků, stromů, parků a malebných zákoutí. Toto vše však chybí u takzvané moderní výstavby u nás, tedy v sídlištích panelových domů. Již dávno jsem pro tato sídliště vymýšlel nejvýstižnější označení a přišel jsem na jedno skutečně přiléhavé: chovné ubikace pro užitkové lidi. Docela mne zamrazilo, když jsem asi před čtyřmi - pěti lety téměř doslovně stejné označení pro tento druh zástavby objevil v jednom z děl profesora

Konráda Lorenze, známého etologa a filozofa. Nemohl jsem se vzpamatovat z toho, že tento veliký člověk použil stejné označení a navíc přibližně ve stejné době, které je zcela identické s mým, a ještě se tím zesílil můj vztah k tomuto učenému a moudrému pánovi. Je to velice zajímavé, protože mohu přísahat na to, že nejsem Lorenzovým plagiátorem; jeho a jeho díla znám jen z obtížně získávaných výtisků a samizdatových překladů a ještě se značným zpožděním.

„Panelákové” nebo jiné podobné městské prostředí, prostředí bez fantazie, bez invence, bez osobitosti a bez krásy, ubíjí až ničí smysl pro krásu a vyvolává frustraci. Nicméně i na takové prostředí si lze zvyknout a potřebě krásy odvyknout. Funguje to na osvědčeném a široce rozšířeném principu vtištění. Deformace smyslu pro krásu je dalším zhoubným důsledkem urbanizace. Nedostatek času, citová chudoba a řada dalších okolností, v první řadě ale nehezké prostředí, z něhož vyzařuje laxnost, fyzická i duševní lenost, přezíravý postoj jeho tvůrců a naprostý nedostatek zájmu o ty, kdo je budou používat, ochuzují náš život o vnímání krásy. Můj milovaný profesor Konrád Lorenz v „Osmi hlavních hříších civilizovaného člověka” říká (mimo jiné): „Zdá se, že estetické a etické city jsou úzce spojeny a lidé, kteří musí žít v popsaných podmínkách” (rozuměj: podmínkách šeredných chovných zařízení pro užitkové lidi) „trpí nepochybně atrofií obou. Zdá se, že jak краса přírody, tak i краса okolního kulturního prostředí vytvořeného člověkem jsou nutné k tomu, aby lidé byli duševně zdraví. Úplná slepota k čemukoli krásnému, tak běžná v této době, je duševním onemocněním, jež je nutno brát vážně z toho prostého důvodu, že jde ruku v ruce s necitlivostí k tomu, co je i eticky špatné”.

Vážený a laskavý čtenář jistě pochopil, že tato stať či úvaha, i když má své specifické zaměření a označení, je ve své podstatě pořád vlastně rozvíjením problematiky primitivismu.

16. Ohleduplnost a bezohlednost

Na úvod prosím o dovolu uvést pár reminiscencí ze světa zvířat, pro dokreslení a přiblížení tématu.

Jestřábí samice se poprvé vzdálila od hnízda s čerstvě vylíhlými mládřaty, aby se vyprázdnila a důkladně si pročistila peří. Teď sedí na okraji hnízda, spáry se strašlivými drápy, loveckými zbraněmi, jimiž si denně vykupuje život smrtí své kořisti, se pevně přidržuje větví, a pozorně sleduje živý obsah hnízda, stmelený chladem do jediného chumáčku bílého chmýří. Ví, že je mládřatům zima a že je třeba na ně zasednout a zahřívát je. A tak porozevívá křídla, aby udržela rovnováhu v náporech větru, uvolňuje ostré drápy, zatíná prsty v cosi co připomíná pěst, a po těchto pěstičkách se sune ke středu hnízda. Opatrně a zeširoka klade nohy, aby ani sevřeným drápem nezavadila o mládřata, zlehounka se staví nad ně a pak pomalu, opatrně, s nejvyšší šetrností na ně usedá, když těsně předtím rozdělila peří hrudi na „pěšinku“ a odkryla horké hnízdní nažiny.

Vyloučit možnost zranění mládřat ostrými drápy je u dravců jedna ze zásad při péči o potomstvo. Je to zásadní ohleduplnost, existenčně nezbytná; samice, která by ji postrádala, bude časem zákonitě postrádat také svá mládřata a bude za bezohlednost potrestána nejvyšším trestem – nezůstane po ní žádné potomstvo, nepředá své geny další generaci. Nejsem povolán ani schopen posuzovat, je-li ohleduplnost jestřábice uvědomělá nebo instinktivní (nebo prostě jen zmechanizovaná, konečně ušlechtilí lidé jednají ohleduplně téměř instinktivně, nepotřebují se na to zaměřovat, je to prostě návyk jako každý jiný). Vzhledem k tomu, že to dělá i poprvé hnízdící samice s rutinou zkušené matky, jde zřejmě o chování, které se stalo instinktivním.

Už slyším hrdopyšné zastánce lidské výjimečnosti, jak se pohoršují, že srovnávám „pouhý“ instinkt s ušlechtilou lidskou ohleduplností. Nejde zde však ani tak o zařazení a zdůvodnění, ale o funkci, o důsledek tohoto typu chování. Ostatně i instinktivní jednání zvířecích matek umožňuje proměnlivost a vědomé chování včetně ohleduplnosti. Některé feny jsou klidně schopné zalehnout svá mládřata, na rozdíl od divokých matek, jejichž selekci neprovádí chovatel podle exteriéru nebo výsledků zkoušek, ale nekompromisní příroda podle funkčnosti.

Po pravdě řečeno, s projevy ohleduplnosti se setkáváme v přírodě jen u vyšších obratlovců a většinou jen v rámci rodinného altruismu. Mohou zde být ale též výjimky. Před časem jsem četl autentický příběh člověka, přes

něhož v dětství „přeběhlo“ stádo splašených koní. Zůstal živ a nezraněn, na rozdíl od děvčátka, které se připletlo do cesty davu lidí propadlých panice. Jiní kopytníci než koně by se ale asi chlapci ležícímu na zemi takto nevyhýbali. Ztráty na mláďatech v koloniích mrožů, Ivounů či rypoušů, vzniklé při vyrušení stáda když zvířata přechají do moře, svědčí o tom, že ploutvonožci se v takových situacích chovají jako lidé, nikoliv jako koně.

Za normálních, tedy ne za krizových situací, vůči sobě lidé projevují velice různou míru ohleduplnosti. Ta závisí na vzájemných vztazích, na tom, zda dotyčná osoba je kulturní jedinec nebo primitivní hulvát, na tradici a jiných zvyklostech, na určité míře fantazie, která umožňuje člověku vcítit se do někoho jiného, na zkušenosti a dalších okolnostech. Odhlédneme-li od těch zmíněných hulvátů a primitivů, bývá lidská ohleduplnost dvojího druhu. Automatická, podmíněná výchovou a respektováním společenských norem, a potom uvědomělá, vzniklá z informovanosti. Ve všech případech vylučuje narcismus a předpokládá tolerantní a láskyplný objektivní přístup. Zatímco první druh je více méně součástí určitých pravidel chování a může mít namnoze formální charakter a o skutečné, niterné altruistické ohleduplnosti mnoho nevypovídá, druhý, uvědomělý, má mnohem větší vypovídací schopnost o kvalitách svého nositele. Právě tento druh předpokládá zájem, zkušenost a fantazii, to, čemu se zjednodušeně říká „myslet na druhé“. Myslet na ně, protože jsou mi blízcí jako já sám. O tento vztah usilují nezávisle na sobě nejrůznější ušlechtilá náboženství světa. A zatímco ta první, společenská forma ohleduplnosti je záležitostí výhradně mezilidskou, dokonce často jen záležitostí lidí určité vrstvy či rasy mezi sebou, druhá, skutečná a uvědomělá, nedělá zpravidla rozdíl mezi lidmi různých ras a vrstev a zahrnuje i tzv. „nižší“ formy života – vyplývá z etiky úcty k životu bez hranic. Takto ohleduplný, takto mravný člověk si při každém uskutečňování svého požadavku klade otázky typu „Nedělám to na něčí úkor? Neublížuji tím někomu nebo něčemu? Mám na to vůbec právo? Není (obrazně) cena, která mé počínání vykoupí, neúměrná, nepřeváží její negativa pro jiný život předpokládaný přínos pro mne?“

Bylo by ideální, kdyby takto jednali a zvažovali všichni lidé. Bohužel tomu tak není ani v těch nejkulturnějších společnostech, založených na úctě k morálce a duchovním hodnotám. U nás je to potom spíše výjimka. Jsem vždy frustrován cestou metrem, kde mne popuzují davy lhostejných, duševně líných lidí, kteří absolutně odmítají vzít na vědomí někoho jiného. Na jedné straně blokují pohyblivá schodiště k neprůchodnosti, na druhé straně se cpou přes mrtvolu, ucpávají vchody, zdržují výstup i nástup a celkově se chovají zcela stejně jako ovce hrnoucí se k napajedlu. Člověk,

který svižně a ohleduplně vystupuje, pouští sednout staré lidi nebo podrží dveře, hrozící někomu uskřípnout hlavu či zád', mně vždycky zdvihne náladu; nebývá to však bohužel moc často. Lhostejnost je zde doplněna narcistickým sobectvím a duševní pohodlností – a nedivme se tomu; tyto lidi nikdo k povinnosti myslet na druhé nevedl, neměli se to kde a od koho naučit; zkušenost je naopak poučila obvykle o tom, že slušní a ohleduplní lidé jsou v nevýhodě, že mají vlastně hendikep podobný jako křídlovaná káně. Na rozdíl od proklamací dřívějších mocipánů děti vyrůstající v jeslích, školkách a dětských domovech či internátech se nestaly kolektivními a altruistickými, ale extrémně sobeckými, jinak to totiž nešlo, měly-li obstát v konkurenci dětského kolektivu.

Nefunguje-li tedy základní ohleduplnost jednoho člověka k druhému, která by měla jaksí samozřejmě vyplývat z přirozenosti člověka jako sociálního živočicha, jak bychom potom mohli očekávat, že někdo bude mít ohled k přírodě? Zvláště když u něj přitom převažují primitivní, konzumní motivace? Že někde hnízdí nějakí ptáci, že v těchto topolech přežívá vymírající druh brouka, který už neexistuje v širokém dalekém okolí, že tato tuň, která se má zavézt odpadky, představuje v předjaří zdroj potravy pro hmyzožravé ptactvo a později kolébku potomstva žab a čolků? Konzumního a bezohledného člověka, nemravného ve svém kořistnictví, tohle vůbec nezajímá. Jediný způsob, jak zabezpečit v tomto prostoru a čase a s tímto lidským materiálem, aby byla respektována příroda, je nastolit takové mechanismy, které fungují samy jako v přírodě třeba mechanismy selekce nebo adaptace. Ty by výrazně znevýhodňovaly bezohlednost vůči přírodě a naopak zvýhodňovaly její respektování. Tyto mechanismy by bylo nutno petrifikovat předpisy, inspekční činností a sankcemi.

Nejhorší na tom je, že bezohlednost působí podobně jako magnetismus – indukuje odpovídající nebo i větší bezohlednost v okolí (naštěstí ale stejně působí i tolerantní ohleduplnost a slušnost). Bezohlední lidé vyvolávají nejen vůči sobě, ale i vůči zcela nezúčastněným osobám či tvorům obdobné bezohledné postoje podle vzoru „se mnou se taky nikdo nemazlí“. To je také jeden z důvodů masového rozšíření bezohlednosti – adaptabilita přeci charakterizuje vše živé.

V této době žijeme v období podobného schismatu, jaké existovalo v minulosti mezi oficiálními proklamacemi a jejich realizací – v přílivu tvrdé komercializace na jedné a ve vlně duchovní obrody na druhé straně. Toto schisma, včetně známých ignorantských průpovědek některých ekonomů („na ochranu životního prostředí si napřed musíme vydělat“ -jistě, ale ne jeho dalším ničením) vzbuzuje u ochránců a přátel přírody vážné obavy.

Snažme se tedy ve všem myslet na druhé, a to nejen na partnery, kolegy a přátele nebo na slepce, vozíčkáře a dementní děti. Jako biolog považuji za daleko větší zvěrstvo a zvrhlost nerespektovat existenční nároky populací druhů, jejichž funkce a opodstatnění na této planetě jsou přinejmenším stejně evidentní jako funkce a opodstatnění existence lidského druhu, než opomíjet dílčí zájmy některé z minorit lidské populace. Aplikace humánních měřítek vůči lidem a vůči přírodě a jejím složkám je a asi musí být poněkud odlišná, specifická, ale základní rysy má společné, tak jako veškerý život na zemi má společný systém metabolismu cukrů, zakódování znaků v genomu nebo schopnost se množit.

Buďme tedy vždy, ke všem a ke všemu ohleduplní; tento účelný a ušlechtilý životní postoj navíc rozjasní a prodlouží život nám samým.

17. Tolerance a nesnášenlivost

Vždycky jsem rád cestoval (i když k tomu bylo málo možností i peněz) a za mlada jsem jednou navštívil Gruzii a Kavkaz. Nad městem Tbilisi se tyčí ohromná stylizovaná socha ženy, matky Gruzie; v jedné ruce drží číši vína – to pro přátele, v druhé meč – pro nepřátele. Symbolizuje tak prastarou moudrost diferencovaného přístupu k různým typům lidí či vnějších činitelů vůbec.

Rozhlédneme-li se po přírodě, zjistíme, že většina živých organismů si osvojila mírnou a přitom úspěšnou existenční taktiku sblížení se s prostředím a jeho spoluobyvateli, strategii přizpůsobení, vytváření adaptačních znaků, specificky směřovaných odolností, splynutí s prostředím až po úroveň dokonalých mimikry. Většina živých organismů je tolerantní k sobě navzájem i k přítomnosti jiných druhů. Tím nemám na mysli toleranci jako ekologickou kategorii ve smyslu rozpětí mezních hodnot prostředí přijatelných pro druh, ale toleranci v obvyklém „lidském“ pojetí, tedy něco jako laskavou nebo alespoň neutrálně laděnou snášenlivost. Agresivní, tedy intolerantní projevy vyvolává většinou pouze překročení určitých regulí jako třeba vniknutí do cizího teritoria, konkurenční vztahy zblízka nebo pocit ohrožení. Neexistuje situace, že by třeba čápům vadili vrabci hnízdící v základech jejich hnízda, antilopám zebry a pštrosi, s nimiž se v míru pasou společně (a dokonce ani lvi nebo hyeny, pokud na nich nepoznají, že jdou na lov), tygrovi hlasy ptáků a opic nad jeho doupětem nebo včelám na květech jiný florikolní hmyz. Vše živé žije ve společenstvích a část živočichů i sociálně uvnitř svého druhu a nepřátelské projevy jsou omezeny jen na potravní chování a na spory, kde o něco skutečně jde – o teritorium, o partnera, o obranu sebe, mláďat či society. Ostatně vydávat energii na bezúčelné střety je pro každého divokého tvora riskantní luxus, z toho důvodu se podobné typy chování ani při mechanismech přírodního výběru nemohly fixovat a vedly vždy k neúspěšnosti svých nositelů. Naopak vztahy vedoucí k poklidnému soužití či dokonce k obaplně výhodné symbióze zajišťovaly svým nositelům prosperitu a upevňovaly se selekčními mechanismy. Z širšího pohledu ekologické závislosti je vlastně i vztah predátora a kořisti takovou symbiózou, z níž oba druhy jednoznačně profitují, byť za cenu smrti některých jedinců.

Jen u některých domácích zvířat se setkáváme s enormní intolerancí a agresivitou, která bývá ale výsledkem záměrné selekce člověkem a často i

výsledkem speciálního výcviku. A jenom člověku „vadí“ kdeco, od neškodných komenzálů v domácnostech po stromy, které stíní a shazují listí, ptáky, kteří se ozývají, cvrčky, kteří cvrkají, trávu, která kvete a mohla(!) by třeba vyvolat alergii, a přes sousedova psa nebo kohouta po souseda samotného.

Na toto téma psalo už hodně lidí. Zejména potom moralistů, a já bych nerad moralizoval. Svě niterné přání bych vyjádřil nicméně přesto moralizující výzvou. Snažme se vždy při zdánlivě konfliktní situaci člověk versus cokoli v přírodě hledat chybu napřed u sebe a snažit se ji napravit, a místo „odstraňování“ přírodních překážek, škůdců atd. se snažme naučit „dohodnout“ se s nimi. Chovejme se k přírodě i k sobě navzájem jako zvířata, to jest buďme tolerantní.

Mám ale zároveň nepříjemný pocit, že v současné době dochází také k nebezpečí z nemístné tolerance vůči zlu mezi lidmi. Nedávno mnou doslova otřáslý údaj z novin, že v některých zemích mají zločinci nejhoršího druhu právo zplodit dítě a že se dokonce nachází v normální populaci dost lidí, najmě žen, kteří se takřka předstihují v úsilí být jim při tom nápomocni. Kdyby jen třetina zločinných vlastností byla vázána geneticky, je to napováženou, když pomineme jistou zvrácenost celé věci. Považuji za pochybené, pokud absurdně chápaná humanita a všeobjímající tolerance jsou ochotny tolerovat i zlo. Proto jsem v úvodu vzpomenu tu sochu v Gruzii. Lidé, kteří mne léta znají, se domnívají a tvrdí, že jsem až příliš tolerantní. Přesto si o sobě myslím, že jsem až agresivně intolerantní vůči hlouposti, primitivismu, brutalitě a násilí, vůči vědomé zlé lži, lidské podlosti a také vůči obecné intoleranci. Tolerovat zlo považuji za spoluvinu na něm, měřit zlým stejně jako dobrým či „průměrným“ za nespravedlnost a křivdu. A tak se mi „otvírá nůž v kapse“ nad zprávami o činnosti „nešťastných ubohých“ recivistů, kteří zabíjejí nebo olupují nevinné lidi, demolují věznice a terorizují slušnější spoluvězně, stejně jako se mi otevírala v minulosti nad zákony, které zabraňovaly napadenému nebo ohroženému v sebeobraně paragrafy o „adekvátní“ míře obrany. Tehdy jsem to chápal: marxismus-leninismus nás totiž tehdy učil, že zákony slouží vždy vládnoucí skupině. Sloužily-li tedy zločincům na úkor ostatních lidí, nebylo se čemu divit. Dneska by ale měla být situace jiná a tak by konečně měly zákony začít sloužit obyčejným, více méně slušným a nenásilnickým občanům a znevýhodňovat či trestat lupiče a zločince bez morálních zábran. Zrušení trestu smrti za vraždy nebo za surové násilí na dětech a bezbranných starých lidech považuji za politováníhodný a naivní omyl, omyl stejného druhu jako by byla důvěra v lidskost a objektivitu Hitlera, Stalina nebo Saddáma

Hussaina. A také za humanitu obrácenou naruby, která ve svých důsledcích vytváří systém zvýhodňující zlo.

Jak to vše souvisí s ochranou přírody? Kupodivu velice úzce. Spolupracovat na obecných zájmech, mezi něž ochrana přírody a vůbec prostředí nesporně patří, se dost dobře nedá v atmosféře permanentního strachu ze zločinců a jejich beztrestnosti. Propagovat etické a humánní programy (včetně ekologických) je zvláště obtížné ve společnosti zatížené zvrhlíky a brutálními primitivy, kde se vytrácí přesvědčení o nutné kauzalitě mezi zločinem a trestem a o účelnosti a výhodách altruistických snah. Nešťastné potápky a kormoráni, zimující na březích Perského zálivu a hromadně umírající v záměrně, zločinně vypuštěné naftě při irácké agresii na Kuvajtu výmluvně dokumentují, že vše souvisí se vším a že tolerování, ne-li přímo podporování zla se vymstí skutečně všude.

Takže bych si vzal příklad ze zmíněné matky Gruzie, nebo třeba též z pravdy a moudrosti starých pohádek, kde dobro vítězí a zlo je potrestáno, a to většinou ireverzibilní likvidací. Nejde o mstu, jde o spravedlnost a o preventivní opatření. Zvířata onemocnělá vzteklinou, nebo dokonce jenom z ní podezřelá, bezohledně likvidujeme a máme pohotově připravené racionální zdůvodnění prevencí choroby a jejím nebezpečím. Přitom – aspoň v začátcích – je možno nešťastného nakaženého tvora léčit a vyléčit. Na rozdíl od toho však člověka, který ztratil zábrany plynoucí z úcty k životu, nevyléčí nebo nepřevychová nikdo, a pokud není odsouzen na doživotí, obvykle po uplynutí trestu si pěkně všechno zopakuje. Pokud se tak stane, jsou shovívaví, pseudohumánní a nemístně tolerantní reprezentanti spravedlnosti jeho spoluviníky, zodpovídají za jeho činy stejně, jako zodpovídá majitel vzteklého psa za to, že ho vypustil do ulic. Tu zodpovědnost bychom měli všichni, a zejména pak ti naivní humanisté, důkladně zvažovat, neboť jde o život – nás, přírody i planety.

18. Plýtvání

První sněhový poprašek zastřel mrazem sežehlou trávu a nad zasněženou strání stojící starý jeřáb se na bílém pozadí změnil v hořící strom. Laty rudých jeřabin svítí do dálky. Teď se však do ticha zimní krajiny ozval vzdálený lomoz, připomínající praskání ohně, skřípot a zvuky dřevěných velikonočních řehtaček, a v malé chvíli se za horizontem vynořuje hejno ptáků. Jsou to velcí drozdi, kvíčaly, které vyhnal hlad ze severních hnízdišť a teď kočují po kraji a hledají potravu, zatím štědře nabízenou. Cílem hejna je jeřáb. Ryčná ptačí společnost má po mrazivé noci napilno a rychle sklízí planoucí úrodu. Po necelé půlhodině zůstává strom holý a kvíčaly letí dál.

Kdybychom mohli dobře ukryti sledovat počínání kvíčal, shledali bychom, že přes hlad, kterým trpí, se chovají na jeřábu velmi neehospodárně. Zobnou sem, zobnou tam, co chvíli nějakou rumělkovou malvičku upustí na zem, a tak ze stromu skutečně sežerou stěží dvě třetiny plodů a ostatní rozházejí po zemi. Tam se již pro upadlou potravu neobtěžují, cítí se lépe a bezpečněji ve větvích a stromů obalených jedlými plody je zatím všude dost. Rozplývané jeřabiny však přesto nazmar nepřijdou. Již odpoledne je pod stromem vidět čířkající rodinu koroptví, jak se udatně cpou jeřabinami, zvečera přichází srna a schoulený, hubený pozdní jezeček, k ránu skalní kuna.

Nakonec kvíčaly svým neehospodárným způsobem sklizně jeřabin nasytily další hladové zájemce a vše je tedy v pořádku, dost možná, že malý jezeček jen díky této nabídce bude schopen nastřádat trochu tuku a uložit se ke spánku. Příroda jako celek obvykle neplýtvá a všechno zužitkuje.

Plýtvají ale zcela zákonitě všichni stromoví, odborně řečeno arborikolní živočichové. v korunách stromů, zvláště v tropech, bývá potravy nadbytek, a na zem tyto živočichové neradi sestupují z mnoha příčin. Co jednou spadne dolů, je pro arborikolního živočicha ztraceno. (Z podobných příčin se většina těchto živočichů nikdy v péči člověka nenaučí čistotnosti, protože postrádá nutnost někam cíleně umísťovat výkaly či moč.) Nejtypičtěji se v tomto ohledu chovají stromoví ptáci, například zmíněné kvíčaly nebo papoušci, a potom opice. A tak, kdyby někdo vypočítával typy chování, které jsme zdělili po svých čtyřrukých předcích, neměl by opomenout trend plýtvání v období dostatku.

Tento trend, který je asi zcela nevědomý a tak nějak na úrovni instinktu, je v určitých etnikách, společenských vrstvách či kulturních obdobích velmi rozšířený a umocňovaný ještě tradicí, bezmyšlenkovitým primitivismem,

snobstvím nebo pochybným bontonem. Na druhé straně v jiných společenských vrstvách a v územích, kde obvykle nebývá (alespoň v určitých obdobích roku) příroda moc štedrá, se u lidí vyseletovaly opačné vlastnosti, které souborně označujeme jako šetrnost či hospodárnost. Většina lidí nepochybuje o tom, že tyto vlastnosti mají přímý vztah k jejich kapse a zvláště v současném existenčně obtížnějším období se začíná ctnost hospodárnosti oprašovat. Za mnohem důležitější však považují negativní dopady plýtvavého spotřebního chování na biosféru, na existenci přírodních společenstev, druhové diverzity, na přírodní zdroje a na homeostázu ekosystémů. Plýtvání výrazně zvyšuje spotřebu, pro uspokojování této neúměrné spotřeby je zapotřebí zvýšené exploatace přírodních zdrojů a je tedy logické, že pro jiné druhy a pro přirozená společenstva zbývá méně prostoru a množství. Člověk totiž žije na jejich úkor, přírodní cenózy a diverzitu divokých druhů nahrazuje svými labilními agrosystémy a vyšlechtěnými plemeny a kultivary v monokulturách.

Je třeba si stále připomínat, že každá houska, každý brambor jsou vykoupeny zničením něčeho přirozeného, že každý kus masa máme proto, že kvůli němu bylo zabito nějaké zvíře, radující se ze života. Nemíním tím zdaleka, že bychom měli žít v askesi nebo že bychom neměli zabíjet zvířata pro maso, když už jsme se jednou vyvinuli jako všežravci. Ale měli bychom regulovat své spotřební nároky a také svou početnost tak, abychom neničili harmonii a pestrost života. Jinak bychom mohli nakonec dopadnout stejně jako lumíci, kteří ve vrcholu gradace spasou v tundře vše co se dá a pak se jdou utopit do moře. Chceme-li se navíc považovat za myslící a mravné bytosti, měli bychom to vše začít dělat nejen z důvodu sebezáchovy.

Náš přední ornitolog, zakladatel pražské zoo a také ušlechtilý myslitel, profesor Jiří Janda, napsal už před lety v předmluvě svých „Ptačích profilů“: „Přes mrtvolu a zničené domovy zvířat pyšně hrne se náš vůz lidskosti s koly krví potřísněnými...“. Je třeba si uvědomovat a všem připomínat své viny a také své povinnosti. Když moje babička říkala, že je hřích mrhat Božím darem, byla to součást její lidské i ekologické etiky; nebyl v tom ani stín lakoty nebo zisťnosti. Produkty z přírody byly tenkrát skutečně chápány jako dar, jehož je třeba si vážit a jednat s ním tak, abychom neurazili dárce. Plýtvání čímkoliv je ale nejen trestuhodnou neúctou k přírodě a k životu, ale stejně nemorální neúctou k práci lidí, kteří se podíleli na vyprodukování nebo zhotovení té které věci. Je smutné, že se u nás po víc než čtyři desetiletí rouhačsky omílala úcta k práci ve zprofanovaném soudružském pozdravu, ale ve skutečnosti se z našich myslí většinou vytratila.

Z výše uvedených důvodů mám v úctě a lásce všechny ty lidi a lidičky, co paběrkují na skládkách, v odpadkových nádobách a kontejnerech, aby zachránili použitelné předměty nebo potraviny. Bývají to převážně starší lidé, a i když u některých to může být motivováno chorobným zatížením, věřím, že převážnou většinou je to vždy jen projev přirozené hospodárnosti a odporu k „mrhání Božím darem“, jen to, že je bolí nechat zničit funkční věci nebo využitelné potraviny. Naopak za chorobné považují funkční věci a využitelné potraviny vyhazovat. Jedna stařenka vybírá zbytky jídla z popelnic, aby je nakrájela na malé kousky a nakrmila s nimi ptáky; nepřenesla by přes srdce na jedné straně jejich zničení a na druhé představu hladovějících havranů a holubů v zimě. v mých očích je to obdivuhodný projev mravnosti – altruismu, ekologického smyslu a hospodárnosti. Tvoří tak čestný protiklad k biomase konzumních povrchních bytostí, které plní popelnice nenačatými bochníky chleba nebo vyhazují dobrý nábytek jen proto, že si usmysleli pořídit si nový. Vtírá se přitom otázka, z jakých vrstev se tito plýtváci rekrutují a kde na to berou – běžní lidé obyčejně přeci jen jsou svými možnostmi poněkud limitováni.

Přes pokrytectví minulého režimu zde vznikly dosti dobré předpoklady pro omezování plýtvání, a to nejen celkovou chudobou a zprůměrováním příjmů většiny lidí, ale také systémem surovin, který byl na nejlepší cestě k přechodu na vyšší formu recyklace odpadů nebo obalů. Velmi mne bolí, že na to nebylo vhodně navázáno a že se k nám naopak dostávají dříve příliš nerozšířené další plýtvácké manýry v podobě předmětů na jedno použití, sloužících často jen reklamě a spotřebovávajících materiál a energii, přesto že jsou v podstatě k ničemu.

Ekologická etika mimo jiné předpokládá i velmi rozumné a úsporné využívání přírodních zdrojů. Jinak bychom se ničím jiným než větší mírou devastace prostředí nelišili od tlupy paviánů, plenících plantáž.

19. Generalizace

Náš pejsek Edys, když byl ještě pubertácké nohaté štěně, získal ošklivou zkušenost se starou, zatrpklou fenou boxera, která se mu nesmazatelně vryla do paměti. Od té doby je krajně nedůvěřivý ke všem boxerům, ale i ke všem jiným krátkolebým psům, zejména buldočkům, mopslíkům a pekinézům, a dokonce i k psům čau-čau. Předvedl a předvádí tak nejen fakt, že dovede perfektně generalizovat (kteroužto schopnost se mnozí snažili zvířatům upřít), ale i osudovou chybu, kterou s sebou generalizace přináší. Vždyť mezi těmi psy s čenichem „vmáčknutým dovnitř“ by se přece našla většina přátelských, milých jedinců, ochotných ke hře, kamarádkých a bez agresivity. Jenže prvotní dojem ze zlé boxerky je příliš silný.

Přítom zůstává skutečností, že přes schopnost abstrakce a generalizace zůstávají zvířata většinou daleko většími realisty a hodnotí vždy spíše konkrétní případ než jeho zobecněnou rovinu. Vnímají soubor konkrétních okolností často na úkor zobecnění. Když například sokolník cvičí poštolku, aby k němu přiletěla, musí stále měnit podmínky, jen skutečnost přiletu a odměny zůstává stejná. Pokud tak neučiní, naučí poštolku perfektně přilétat v podkrovní světnici od okna ke dveřím na ruku s hnědou koženou rukavicí a v modré teplákové bundě; ale když chce, aby si poštolka přilétla pro maso od dveří k oknu, nebo si zapomene vzít tu modrou bundu, dravec už nepřiletí, protože nedůvěřuje změněným podmínkám. Člověk naproti tomu díky své centrální nervové soustavě dokáže podstatné zobecnění od podružných okolností rozlišit daleko lépe – v tom zase měli filozofující antropologové, snažící se oddělit člověka od ostatních živočků za každou cenu, celkem pravdu.

Generalizace je pro většinu tvorů v přírodě užitečná, pomáhá jim přežít, posiluje vrozené reakce například na přirozené nepřátele; ale i zde může zavést na scesti. Drobní ptáci dobře znají poštolku a vědí, že poštolky ptáky neloví. Objevení se poštolky proto u nich nevyvolává strach ani únikové reakce. Některé poštolky však umějí chytat ptáky a jejich důvěřivosti pravidelně využívají.

Přes svou velkou náklonnost a úctu k přímočarým a nesložitým způsobům úsudku psiho nebo ptačího mozku musím zdůraznit, že schopnost generalizace u člověka nemá obdobu a je skutečně v přírodě ojedinělá. Bohužel je člověk schopen generalizovat v takové míře, že to je až na škodu věci. Měl by svůj spontánní sklon ke generalizaci kontrolovat logickým

myšlením, když už se tak neustále holedbá svou úrovní centrální nervové soustavy.

Chyby plynoucí z generalizace totiž nejsou v tomto případě jen omylem jednotlivce, ale bohužel často vyúsťují v zobecňující soudy veřejnosti, v předsudky, pronikají do tradice a vytvářejí negativní emoce, čímž podněcují výbuchy agresivity, často neadekvátní nebo chybně směřované. Mohu třeba směle tvrdit, že Sáno Lakatoš je primitiv, zloděj a násilník, mám-li pro to důkazy. Tvrdím-li však na základě své zkušenosti s Sáno Lakatošem, že všichni Rómové jsou primitivové, zloději a násilníci, dělám chybu a zároveň uvádím do pohybu řetězec negativních kauzalit, počínající křivdou a nespravedlivým soudem. Mohu mít jistotu, že individua, která napadla onedny v Bratislavě pana presidenta, byli fašisticky orientovaní agresivní hulváti, stejně jako část davu shromážděného k oslavě Slovenského státu měla podobnou motivaci – ale již nesmím tvrdit, že takoví jsou Slováci. Stejně tak ovšem nemohu podléhat klamu, že všichni západní Němci jsou džentlmeni a přátelé – mohl bych také pěkně „naletět“. Z omylu generalizace plyne dvojitá zlo – jednak zafixování věcně chybné, nepravdivé informace, jednak odsouzeníhodné etické dopady.

Ve vztahu k přírodě a jejím složkám je generalizace stejně zhoubná a nebezpečná nebo ještě nebezpečnější. Vzpomínám na rozhovor s jedním poctivým, i když trochu jednodušším myslivcem, který jsme kdysi vedli na téma dravců a sov. Onen dobrý muž se při něm projevil asi takto: „Taky jsem chránil sovy a dokonce jim vyvěšoval špalky. Ale pak jsem jednou” (zdůrazňuji -jednou !) „viděl, jak v takovém špalku měl puštík schované čtyři malé bažantíky bez hlaviček – a tak jsem všechny budky zničil, sovy vystřílel a teď mi nesmí do honitby”. Zeptal jsem se ho, jak si představuje, že puštík, lovící za tmy, získal bažantíky, kteří v té době měli správně spát pod svou mámou. Ukázalo se, že není zase tak hloupý, neboť vydedukoval, že asi muselo jít o osiřelá, tak jako tak „odepsaná” ptáčata. Bohužel na to přišel příliš pozdě. Kdyby si otázku „proč a jak” položil hned, mohl se vyvarovat omylu pro sovy tragického.

To, že omyl generalizace často zavádí ke klamu kolektivní viny a ke zvláštně široce zaměřené odplaty, je asi dostatečně jasné.

Chybná, nesmyslná zevšeobecňování biologických fenoménů jsou ale pro přístup člověka typická. Se vším je hned hotov, je mu až podezřele jasné, kdo je škůdce a kdo „užitečný”, jak se chová ten a ten druh, co dělá pes a co kočka, místo aby správně říkal co dělá náš Alík (když má dohrou náladu) nebo sousedovic Mourek (když má hlad a je před bouřkou).

Zevšeobecnování stírá individualitu a pravdu, jedinečnost konkrétního okamžiku, vytváří neexistující schéma. Zevšeobecnění v sobě skrývá nebezpečí, i když je „správné“, to jest, když stanoví průměr skutečných hodnot. Psycholog C. G. Jung o tom říká: „Statistická metoda ukazuje fakta ve světle ideálního průměru, nepodává nám však obraz o tom, jak skutečně vypadají. Dokáže zachytit nepopíratelný aspekt skutečnosti, avšak může zcela zavádějícím způsobem zkreslit skutečný stav věcí. To platí zvláště o teoriích, založených na statistických údajích. Rozlišujícím znakem reálných fakt je však jejich individuálnost. s jistou nepřesností bychom mohli říci, že pravdivý obraz se neskládá z ničeho jiného než právě jen z výjimek z pravidla a že v důsledku toho má absolutní skutečnost převážně povahu nepravidelnosti”.

Jestliže může být zavádějící v podstatě „správná“ generalizace, oč nesmyslnější a chybnější je potom generalizace vzniklá na základě výjimky jako v případě již zmíněného myslivce nebo v případě našeho psa.

Snažme se tedy vyvarovat se těchto omylů, brát věci a jevy a zejména potom živé bytosti takové jaké jsou, a ne takové, jaké mají podle našich předpokladů nebo zdeformovaných představ být. Snažme se nejen znát, ale chápat; snažme se stále klást si otázky po důvodech a okolnostech jevů; a hlavně se vyvarujme špatných odsudků skupin či druhů podle několika málo zkušeností nebo dokonce podle jediné zkušenosti.

20. Model drsňáka

Zvířata mám rád mimo jiné též proto, že nic nepředstírají, že nelžou, že jsou taková, jaká jsou a mají být a jednají jak cítí a jak je k tomu pudí jejich přirozenost. Neznám savce či ptáka (a tím méně nižšího tvora), který by předstíral lásku nebo nenávisť nebo své vztahy zakrýval. Výjimkou jsou pochopitelně drobné, křišťálově průhledné dětské „klamy“ domácích miláčků – pes, který se snaží „ukecat“ dalšího z pánů, že ještě nebyl venku, a přitom mu ještě ani neuschla navlhlá srst – a potom ryze instinktivní, vrozené a vyselektované „předstírání“ typu mimikry.

Lidská inteligence i špatnost však umožňuje svým nositelům klamat velmi dokonale. Lhaní, podvody a jiné klamy jsou sice spíše záležitostí etickou až kriminalistickou a nás zde zase tolik nezajímají (i když, tak jako všechno, souvisí také se vztahem k přírodě). Chtěl bych se zde ale zmínit o určitém, primárně asi předstíraném druhu chování a postojů, který má ve vztahu k přírodě dost zásadní význam.

Zčásti jde vlastně také o jakési mimikry. Je nesporné, že citlivost a citovost představuje větší zranitelnost a tudíž hendikep, a proto v mnoha etnikách a kulturách patřilo k ctnostem mužů neprojevat tyto vlastnosti. Umět se ovládat a dovést upřednostňovat objektivní pohled před emotivně subjektivním je jistě dobré a prospěšné, ale nemělo by mít za následek citové otupení, bezcitnost nebo surovost. Projevat cit, účast, nechuť k zabíjení či způsobování trýzně je zcela přirozené a normální – přesto existovaly a existují etnika nebo skupiny lidí, kde je to považováno téměř za ostudu. Zároveň však i ve společnosti, kde tomu tak není, si mnozí citliví lidé uvědomují svou vlastnost jako hendikep a tak se snaží ji potlačit nebo zamaskovat, dost často předstíranou bezcitností nebo siláckými projevy. Dochází tak k politováníhodnému a namnoze paradoxnímu společenskému fenoménu, kdy vzniká jakási norma, upřednostňující racionální lhostejnost, bezcitnost a sobectví ke všemu, tedy i k životu svých bližních a dalších organismů. Norma, která připouští nanejvýš jen utilitárně motivované pseudoaltruistické postoje k jakési odlidštěné a ve vakuu se nalézající „společnosti“, vzniklé zprůměrnováním a tím zároveň anulováním jedinců. Má to dost co činit s narcismem, primitivismem, s imprintingem a také se zmíněným předstíráním, tedy s čímsi na způsob Jungovy „persony“.

Řada hodných, slušných a vnímavých lidí, s nimiž při rozhovoru mezi čtyřma očima se shodnu na tom, že máme rádi zvířata, že jsme pro své zvířecí přátele ochotni přinášet značné oběti a že nás iritují a zraňují některé

surové a nemorální praktiky současnosti nebo nedávné minulosti, se navenek chová stejně jako ti, které jsme společně obviňovali. Jsou-li nuceni v podobných situacích veřejně argumentovat, používají nanejvýš nějaké pseudoracionální fráze. Jedna kolem roku 1970 velmi známá a populární pracovnice ochrany přírody z Moravy vstoupila do historie příběhem, který se z příčin, jež se zde snažím rozebírat, stal na dlouho něčím, co se „dávalo k lepšímu“ jako příklad čehosi nepatřičného a rozhodně velmi směšného či sentimentálního – podle mého názoru politováníhodným omylem a nepochopením ze strany interpretů. Při nějakém jednání o zničení kteréési lokality jako obvykle „potřebnou, užitečnou a celospolečensky nutnou“ výstavbou nějaké resortní samoúčelnosti protestovala totiž proti záměru slovy „ale to přeci nemůžete, vždyť jsou tam sněženy“. Chápu, že to možná nebyl v té době vhodný protiargument proti tlupě bezcílných přírodovědecky negramotných technokratů. Zkušenější bojovník za ochranu přírody by si sice myslil totéž, ale argumentoval by spíše v mezích chápání svých partnerů, aby ty sněženy zachránil. Nicméně mně již tenkrát a dnes po dvaceti letech mnohem silněji připadá argument „vždyť jsou tam sněženy“ jako nejen plně dostačující, ale biologicky a eticky zcela opodstatněný. Kdyby někdo jiný argumentoval „vždyť tam bydlí soudruh ideologický tajemník“ nebo „vždyť je tam paseka, kde se scházeli komunisté v ilegilitě“, zcela paradoxně by tím záměr stavby zrušil, i když lokalita sněženek je bezesporu nesrovnatelně cennější. A i kdyby někdo argumentoval „jenom“ „vždyť tam bydlí lidé“ nebo „vždyť je tam zámek ten a ten, vzácná kulturní památka“, asi by se nikdo neusmíval a nikdo tu historku později nedával k lepšímu pro pobavení. Přesto tyto dva poslední argumenty jsou se zmíněnými sněženkami zcela analogické a rovnocenné, smůla je jen v tradiční deformaci hodnot v našich myslích. Jako argument bych byl dokonce ochoten přijmout i větu „vždyť jsou tam pampelišky“; sněženy jsou navíc z rozhodnutí člověka a s ohledem na objektivní realitu svého ojedinělého výskytu chráněné – o to pádnější by to měl být argument.

Od znevažujícího a cynicky zesměšňujícího přístupu ke sněženkovému argumentu je jen krůček k tomu stejně zpochybňovat důvody jako „vždyť tam nebude už nikdy pitná voda“, „vždyť tam zanikne jediné hnízdiště kolihy velké v Čechách“, „vždyť tam žijí lidé“.

Skutečně dozrála doba pro zúčtování s nabubřelým, narcistickým antropocentrismem a jeho neblahými důsledky. Že to je „ve vzduchu“, dosvědčují zveřejněné názory řady lidí, dokonce i lidí se zcela jiným vzděláním a zaměřením než jsou přírodovědci. Vzpomeňme jen krásné a pravdivé úvahy Ludvíka Vaculíka o biocentrické etice v Lidových novinách.

Dodnes se však můžeme setkat s výroky, které mají snad být něčím na způsob defenzivní omluvy, výroky typu „nejde nám jen o kytičky a ptáčky; nemůžeme chránit každou louži se žábami; nemůžeme bránit lidem v jejich oprávněných požadavcích...”. Připadám si v takových situacích asi tak, jako bych se ocitl na výroční schůzi vegetariánů a zjistil, že se jejich předsednictvo cpe s hlasitým mlaskáním taliány s křenem. Jistěže nám přeci musí jít o kytičky a ptáčky, a také o broučky, motýlky, žížaličky, rybičky, myšičky a mezi tím samozřejmě také lidičky. Pejorativní zdobňování používám záměrně, když už s ním bylo započato. Jistěže se musíme alespoň pokusit zachránit každou louži se žábami, a samozřejmě že musíme lidem, kteří to dělají z hlouposti nebo ze zlé vůle, zabráňovat v činnosti, která poškozuje a ničí prostředí všeho živého a tudíž i jejich. Kdybychom to nedělali, tak bychom mohli rovnou všechny zákony a předpisy o ochraně přírody a životního prostředí použít na toaletě. Můj soukromý názor je, že ten kdo předstírá ochranu přírody a přitom se projevuje uvedenými či podobnými výroky (a hlavně v jejich intencích jedná), v ní ve skutečnosti nemá co dělat, respektive dělá tam víc škody než užitku.

Ale vraťme se k „modelu drsnáka”. Jsem vždy silně pohoršen tím, jak lidé, kteří šli studovat zoologii či botaniku z lásky k přírodě, k rostlinám či zvířatům, jsou pod kombinovaným vlivem vlastní slabosti a adaptability, výchovy a vzorů ve škole, davové či kolektivní psychózy a pokřivenosti veřejného mínění nakonec změněni tak, že se stydí za své emocionální vazby k předmětu své specializace. Domnívají se, že by si zadali citlivým a zodpovědným přístupem k živým bytostem a tak před veřejností hovoří raději o „materiálu”, s nímž jsou nakonec často ochotni jednat stejně, jako by to byl neživý materiál, třeba uhlí nebo ponožky. Pokud se z nich nakonec nestanou otrlí cynici, kteří tato měřítka přijmou za svá, alespoň svůj skutečný vztah velmi pečlivě skrývají. Snad se obávají, že by jim subjektivní pocity k předmětu svého studia znemožnily objektivní hodnocení – což je ovšem nesmysl. Nikdo přeci nemůže pochybovat, že lidé jako Lorenz, Schaller nebo Lawickovi přispěli významnou měrou k poznání objektů svého studia, a přesto jejich láska k těmto objektům je zřejmá z každé jejich věty. A konečně – takové lidi taky znám a mnozí jsou mými přáteli – je možné, že za okázalou prezentací cynických klišé se skrývá citlivá duše a obětavý přítel kytek či živačků, schopný se pro ně rozdat.

Vždycky mne popuzoval tzv. jetřebismus – tedy zvučné hlásání toho, co je třeba. Omlouvám se za něj – ale je skutečně třeba začít, pokud možno psychologicky a etologicky zasvěceně, vštěpovat lidem, že citlivost a láska

není ani hendikep, ani prašivina či buržoazní přežitek, a že k odsouzení a politování je naopak ten, kdo je nezná a nemá; cynismus že sluší nejvíc kriminálíkům a respektování práv všeho živého že je požadavek nové, či spíše staronové a jedině správné univerzální etiky a morálky – respektive že opak je nemravný.

21. Výchova a ne výchova dětí

V jedné z počátečních kapitol „Kořenů“ byla řeč o vtištění v souvislosti s ovlivňováním dětí vzory postojů a chování jejich rodičů, zejména matky. k této problematice je dobré se vrátit či připomenout si ji, než na ni navážeme.

V mém subjektivním hodnocení lidských mlád'at existují dvě kategorie (jako obvykle jednoznačně rozlišitelné jen ve svých extrémních protipólech): dítě a spratek. I když to neplatí také tak zcela přesně, dítě bývá výsledkem spíše takzvaného německého typu výchovy, tedy alespoň nějakých ukáznění a omezení, zatímco spratek bývá nejčastěji produktem „nefrustrační“ ne výchovy francouzského resp. amerického typu. Jako člověk i jako biolog jednoznačně preferuji děti a odmítám spratky (a činí tak asi každý normální člověk, s individuálními odlišnostmi v konkrétních případech vztahu k vlastním potomkům); jako biolog tak činím v první řadě proto, že v přírodě mezi mlád'aty savců a ptáků také jednoznačně vyhrávají „děti“ nad „drzími spratky“. Pro každé normální mládě je signál či pokyn rodiče kategorickým imperativem. Co by se asi stalo s mládětem čejky, kdyby na příkaz matky „k zemi, krýt se“ v případě nebezpečí zareagovalo neuposlechnutím, třeba v intencích dětské odpovědi „mně se nechce“? Jak by asi dopadlo mládě kopytníka, kdyby v případě přesunu stáda na pokyn matky „následuj mne“ odpovědělo vzteklou, odmítavou reakcí nebo se rozběhlo na opačnou stranu? Nejspíš stejně jako dítě, které odpoví „ále, a proč“, když mu rodiče řeknou „honem uteč, padá římsa“ nebo „nechoď dál, břeh je podemletý“. Spratky prostě selekční mechanismy přirozeného prostředí nelítostně eliminují.

Někteří exaltovaní a přihlouplí lidé (považující se za ochránce zvířat) plamenně bojují proti výcviku zvířat a označují jej tu za znásilňování přirozenosti zvířete, tu za týrání. Přitom jim nějak uniká, že v nenarušené přírodě zvíře podléhá daleko drsnějšímu „výcviku“, že musí umět adekvátně reagovat na vlivy prostředí i na sociální vazby mezi příslušníky svého druhu a že neposlušnost vůči zákonům a příkazům přírody se zde obvykle trestá jen jednou, a to ztrátou života. Na druhé straně, z hlediska spokojenosti v životě (dnes se módně užívá výstižného anglického pojmu „welfare“), je na tom vždy lépe například ukázněný, vychovaný pes, který prodělal alespoň základní poslušnostní výcvik a kterého má každý rád, protože je bezproblémový, ve srovnání se psem neukázněným a ne vychovaným, stále

káraným, každému protivným a tudíž neurotickým. s dětmi to nicméně bývá přesně stejné.

Počátečním, možno říci larválním stadiem spratka je „takové živé dítě“; tímto výrazem většinou rodiče komentují rozjívěnost svého potomka. Poznal jsem spoustu dětí (i spratků) a všechny byly živé, pokud to nebyly děti nemocné nebo psychicky postižené. Míra jejich „spratkovitosti“ nespočívala nikdy v tom, že byly více či méně „živé“, ale v míře ochoty tuto svoji aktivitu kontrolovat – tedy v sebeovládání a v respektování k tomu vedoucích důvodů.

Nepropaguji v žádném případě trvání na slepé poslušnosti úplně ve všem a na vymáhání nějakého samoučelného drilu na dětech. Dítě musí mít v prvé řadě nadbytek lásky rodičů a trvalý pocit jejich záštity a bezpečí, což souvisí mimo jiné i s tím, že z nich nesmí mít hrůzu. Utvrzování pocitu tohoto bezpečného zázemí lásky a obětavosti (často i v podobě různých rodinných rituálů) je prvořadě potřebné, ale patří do něj neoddělitelně i vědomí dominance rodičů, jejich přirozené autority, která je dána nejen znalostmi, dovednostmi, inteligencí, zkušeností a materiálním zabezpečením dětí, ale často i pouhou fyzickou převahou. Děti velmi často „zlobí“, protože jsou podvědomě puzeny ujistit se o síle svých rodičů, otestovat jejich zdatnost ochránit potomky před případným nebezpečím. Stejnou rasanci hněvivé reakce, kterou zareagují na zlobení dítěte, lze totiž očekávat i vůči vnějšímu nebezpečí. Velmi zjednodušeně a vulgárně řečeno, dítě bude spokojené, dostane-li za zlobení výprask, neboť tím získá pocit bezpečí plynoucí z jistoty, že stejný nebo větší nářez dostane každý, kdo by mu chtěl ublížit. Navíc se ujistí o existenci spravedlnosti (že za proviněním přijde trest) a o svém sociálním postavení v societě rodiny (a nejen dětem se vždy nejspokojeněji žije ve stínu dominantní autority). Samozřejmě každá nepřiměřenost nebo nespravedlnost v těchto kauzálních vztazích vyvolá negativní zvrat, stejně jako nerovnováha mezi „odměnou“ ve formě nepředstíratelné lásky a pozornosti a „trestem“, který může a má být přirozeně hněvivý, ale nesmí být nenávistný a už vůbec by neměl být chladně, pseudo-racionálně odtažitý.

Velice moudré postřehy na toto téma napsal již tolikrát vzpomínaný profesor Konrád Lorenz: „Přehnaný strach, že ztratí lásku svých dětí, když je budou trestat, posiluje tendenci některých rodičů věřit tomuto nesmyslu“ (rozuměj – že frustrace dítěte omezující výchovou je škodlivá). „Výsledkem jsou nesnesitelně agresivní děti, které ve všech případech, které jsem měl příležitost po nějakou dobu pozorovat, skončily jako neurotici. Když si sebe představíme na místě nešťastného dítěte, je velice snadné domyslit, jak nás

přivede do velikých rozpaků zkušenost, když shledáme, že nejsme schopni vyvolat u našeho sociálního druha přirozenou zlostnou odpověď a místo instinktivně očekávané, vytoužené a dobře zasloužené rány nepřivedíme nic než zdrženlivou, neosobní výtku a hladká, pseudorozumová vysvětlení. Jde tu jasně o děsné bezduché mlácení do gumové stěny, která nás ze všech stran obklopuje.

...Dokonce když trpící hostitel dlouho snáší tento proces s odvahou a zdvořilostí” (rozuměj: drzou agresivitu spratků v jeho domácnosti), „dítě intuitivně cítí zařatou pěst v jeho kapse. Děti, právě tak jako psi a koně, vnímají velice jemně bezděčné nonverbální komunikace. ... tak opovrženihodní slaboši, kteří dovolují, aby je zastrašovalo ... dvouleté dítě, nemohou pravděpodobně poskytnout žádnou ochranu proti neznámému. Navíc se toto neznámé musí jevit nebezpečně nepřátelské nefrustrovanému dítěti, jehož něžní rodiče nechápou, jaký účinek mají jejich nesnesitelní potomci na ostatní lidi.” (O biologii učení, Academia, Praha, 1974). „Nikdo se ale nikdy nebude identifikovat s otrockým slabochem a nikdo nepřipustí, aby mu taková osoba určovala normy chování,. Tím spíše se nebude nikomu chtít uznat za kulturní hodnotu to, co takový člověk uctívá. Jen když člověka z celé duše miluji a zároveň ho uznávám, budu schopen přijmout jeho kulturní tradici za svou.” (8 smrtelných hříchů, Panorama, Praha 1990).

Tragédií spratků tedy je, že vlastně, zdánlivě neomezovaní a všemohoucí, strádají samotou, nedostatkem lásky a normálního partnerského zájmu, nepřátelskou atmosférou odporu až nenávisti, kterou svým chováním automaticky indukují kamkoliv přijdou. Z nekáraných spratků vyrůstají neurotici a zamindrákovaní lidé, ochotní a schopní jakkoliv kompenzovat své komplexy. Pro přírodu bývají hrozbou na všech stupních svého ontogenetického vývoje. Jako malí mlátí do kytek a týrají zvířata. Později se sdružují do klanů podobných potkaním a vyžívají se v agresivitě, kterou odreagovávají svoji osamocenost, negaci k hodnotám svých slabošských rodičů a neurotizující frustraci z nenaplněného dětství, a v dospělosti je jim cokoli dobré k tomu, aby si hojili komplexy méněcennosti vzniklé v předchozích obdobích, a protože v podstatě žádné skutečné hodnoty nepoznali, orientují se k pseudohodnotám konzumní společnosti. Nehodlám v žádném případě nikomu vnučovat výchovné metody, které jsem používal sám a které byly předtím aplikovány mými rodiči na mně, ale pokládám za nutné se o nich zmínit. Optimální je zřejmě realizovat jakýsi „základní poslušnostní výcvik” dětí v nejmladším věku – tak do 4 - 5 let. v té době totiž těžko můžeme dítěti vysvětlovat někdy i pro dospělého složité motivace a logiku našich přání a příkazů a poměrně dobře zde vystačíme

s metodou „odměny a trestu“. Na bázi vzájemné lásky je možné dosáhnout cíle třeba „jenom“ tak, že dítě chce udělat rodičům radost tím, že splní jejich přání (či rozkaz, který by ale vždy měl být formulován slušně a spíše jako přání); pokud to nejde, musí chtět nechtět rodič přiměřenými prostředky dosáhnout uznání svého dominantního postavení. Rodiči, kteří tvrdí, že třeba jejich dítě by rozbilo akvárium kladivem, kdyby si je pořídili, nebo že jim dítě opakovaně ničí záclony, květiny, knížky atd., hluboce opovrhují; je sice možné, že nezaviněně zplodili zrůdu, ale v převážné většině případů to dokazuje jenom jejich vychovatelskou insuficienci a nedostatek pozitivních vazeb mezi nimi a dítětem. Tento typ rodičů při pseudoracionálních argumentacích v případech výjimečného kárání dětí obvykle docílí spíše opačného výsledku tím, že touto argumentací ještě posilují primitivní dětský narcismus a nepřímo dělají z dětí hrdiny. Například, místo aby řekli „netrap toho psa, vidíš, že mu to není příjemné a že se tě bojí; pojď ukážu ti, jak se ti bude líbit, když já udělám tobě totéž co ty jemu“, pronesou povzneseně „nech pejska, mohl by tě pokousat“. Z dítěte se tedy stane odvážný rek, který riskuje pokousání psem, a přitom se od svých stupidních rodičů ani nedozví, že dělá něco špatného. Navíc podvědomě získá nepravdivou informaci o tom, že pejskové jsou zlí, neboť ho mohou pokousat. Jiní rodiče (i v přítomnosti svých dětí) na oko pohoršené nařikají, jací jsou jejich děti raubíři, ale ani cizím lidem mdlejší inteligence, tím méně pak jejich vlastním dětem přitom neujde, že se tím ve skutečnosti chlubí. Tento typ lidí obvykle miluje své potomky (byť nekriticky), a protože zde tedy existuje mezi nimi a dětmi pozitivní vztah a každé normální dítě má snahu dělat to, zač je milující rodič chválí, chová se agresivně tím víc. Že to opět souvisí s primitivismem snad není třeba zdůrazňovat. Nad rodiči s tímto modelem výchovy stojím vždy naplněn smutkem a zlostí.

Od 5. - 6. roku je ale už třeba brát dítě (i když to ještě zdaleka neodpovídá realitě a ani nemůže) jako rovnocenného, byť submisivního partnera. Je nutné mu vše vysvětlit (pochopitelně přiměřeně k jeho věku a informovanosti), nikdy nelhat, nikdy je neodbýt, a když už zrovna na ně momentálně není čas, odročit záležitost na nejbližší možnou budoucnost a také slib dodržet, a vůbec být ve všem důsledný.

Období, kdy se děti (někdy až únavně) ptají svých rodičů stonásobnými „co“ a „proč“, je vlastně jediným obdobím, kdy od nás chtějí získat informaci, zabudovat ji do své mysli a akceptovat ji; je to v přeneseném smyslu slova senzitivní perioda, která se již nikdy nevrátí. Pro moudré a milující rodiče je to jediná a poslední příležitost, jak svým dětem sdělit co vědí a vtisknout jim své postoje a hodnoty. Neinformovaní rodiče a celý náš

system školství se snaží vychovávat a poučovat děti později, ale to už obvykle děti o naše informace nestojí, už se přestaly ptát „co“ a „proč“, a pokud se tak ptají tak všude jinde, jen ne u svých rodičů. Často je tomu tak právě proto, že v ontogenezi naprogramované době otázek byly svými rodiči odbyty nebo informovány nepravdivě, zkrátka zrazeny. Vůči svým dětem jsem nelhal ani v nejchoulostivějších situacích. Na dotaz „jak jsem se narodil?“ zněla odpověď „jako malá morčátka naší Zuzance, mamince z břicha, jenže maminka přitom ležela v porodnici a moc ji to bolelo. O to tě má víc ráda, víš?“ „A to jste se předtím taky pářili jako Zuzanka se samcem od Tomášků?“ „Jistě, jinak to u živých tvorů nejde. I když vlastně ...“ (a následovalo stručné upozornění na parthenogenesu pakobylek a včelí matky). A tak dále. Přesto, nebo lépe právě proto, si troufnu tvrdit, že naše děti nebyly a nejsou zpustlé ani zkažené a pokud jde o etiku sexuality, patří k lepšímu konci variační křivky, která by zobrazovala rozpětí možností v tomto ohledu.

Opět opakuji, že zde nehodlám mentorovat lidi a vnucovat jim určité subjektivní koncepce – byť odpovídaly objektivnímu stavu věcí. Chtěl jsem jen upozornit na nebezpečí nevhodnosti, která se leckde stává módou, jejímž důsledkem je zákonitě všestranná bezohlednost plynoucí z narcismu a která přináší i značná rizika z pohledu vztahu lidí k přírodě. Nemusím snad zdůrazňovat prastarou pravdu, že nejlepším výchovným momentem je vlastní příklad. Pokud bychom chtěli dětem vštěpovat zásady, podle nichž sami nejednáme, je to totéž jako kdybychom jim vědomě a průhledně lhali.

Také jsem chtěl nenápadně poukázat na to, že upřímně míněná otcovská facka může být přijata, zatímco lhostejná tolerance špatností jako důkaz nezájmu a nelásky obyčejně prohlubuje trhliny, které tak jako tak s vývojem mladého člověka mezi jeho světem a světem generace jeho rodičů zákonitě v určitých obdobích vznikají.

22. Deformace kulturou a deformace ve škole

Představa, že se každý člověk rodí jako nepopsaný list papíru, na kterém se podepisují specifické podmínky jeho individuálního vývoje, je sice scestná – vždyť přeci spousta vlastností si přinášíme zděděných po svých rodičích a předcích a další, jak snad vyplynulo z předchozích kapitol, máme v genomu společné s dalšími obratlovci – nicméně vlivy působení prostředí a individuální zkušenosti existují a leccos ovlivňují. Jejich vliv stoupá u obratlovců s úrovní rozvoje jejich centrální nervové oustavy a není tedy divu, že u lidí jako u tvorů s velmi vysokou úrovní tohoto rozvoje mají tak velký význam.

Vedle vtištění, rodičovských vzorů a výchovy v rodině má na formování životních postojů a systémů hodnot mladého člověka velký vliv kultura a zejména škola. A byla to právě kultura a právě škola, které v minulém období absolvovaly tolik podivných změn a ústrků a udělaly tolik kotrmelců, že se nemusíme ani příliš divit pokřivenosti názorů a znalostí u lidí, které ovlivňovaly a vychovávaly. Zvláště pak když šlo o polopravdivé, přitažlivé a každému jednotlivci osobně lichotící soudy a koncepce. Bohužel nejde vždy jen o demagogie socialistické éry, ale o daleko ranější deformace, k nimž se ještě vrátíme, plynoucí z určitých filosofických a náboženských orientací a v podstatě společné pro celou bělošskou materiálně-racionální koncepci přístupu k životu. Asi by nemělo smysl rozlišovat zde dílčí části, které přežívaly a přežívají za socialistické totality, od těch, které jsou staršího data, takže se pokusím je uvést spíše v určité logické následnosti, tak jak jedna vyrůstá z druhé.

Prapůvod tkví zřejmě v antropocentrismu, který preferuje lidské záležitosti před záležitostmi všech jiných forem života a dokonce před záležitostmi celé biosféry. Tomuto zkreslení náhledu se často neubrání ani renomovaní přírodovědci. Nedávno jsem četl výrok jednoho ornitologa o tom, že „pelikáni způsobili havárii letadla”. Skutečnosti by ale odpovídalo i tvrzení, že letadlo způsobilo smrt části hejna pelikánů, do něhož vletělo; zcela nestranný soud by konstatoval, že ve vzduchu naneštěstí došlo ke kolizi letadla s hejnem pelikánů, přičemž část hejna a většina cestujících a posádky letadla zahynula. Přitom je třeba si také uvědomit, že pelikáni jsou ve vzduchu doma jako všichni letuschopní ptáci, zatímco člověk, vývojem determinovaný k bipednímu pohybu po zemi, tam vlastně nemá co dělat.

Stále přetrvává gloriola podmanitelských zásluh pro každého, kdo například zúrodní půdu (lhostejno jak a za jakou cenu), a i v krásné literatuře

se najde bezpočet případů sympatických hrdinů, kteří vysoušejí močály, klučí nebo žďáří lesy a vybíjejí divoká zvířata, která „škodí“ jejich bohulibému úsilí. v povídce „Pan učitel“ Boženy Němcové je v tomto smyslu oslavován vliv učitele, tehdy jistě osvíceného, jehož žáci zakládali žírná pole v místě močálů. v minulosti jistě nešlo zemědělsky hospodařit jinak než na úkor přirozených cenóz, nicméně dnes pocíťuji jako zcestný a přežitý anachronismus oslavovat destrukci eubiocenóz a jejich nahrazování labilními monokulturami zemědělských či lesnických výsadeb, jako by to byla spása světa. A je zcela jedno, jde-li o podmáčenou louku v Čechách nebo o deštný prales v Amazonii. v tomto duchu jsme však byli bohužel všichni vychováni a těžko si zvykáme myslet jinak. Dále je literatura přímo nabita oslavou zabíjení a samoúčelného lovu, které jsou v ní povyšovány na hrdinství a považovány za ozdobu gentlemana. Líčení čižby mi před pár lety zcela otrávil četbu Pagnolova bestselleru „Jak voní tymián“ a dodnes cítím pocit hnusu, se kterým jsem odložil Hemingwayovy „Zelené pahorky africké“, když jsem se zde dočetl, jak se autor bavil, když postřelil hyenu do břicha a ona si v bolesti hryzala vlastní střeva.

Téměř všechno dovede běloch ospravedlnit, děje-li se to „v zájmu člověka“. Cokoliv má pod vlivem tohoto vágního zaklínadla „zelenou“, i když je mnohým lidem od začátku jasné (a četní další tuší nebo cítí), že záležitost není v pořádku a že vše, co je proti biosféře, je současně i proti člověku. Od těchto antropocentrických postojů už je jen krůček k tomu upřednostňovat kdejakou lidskou pseudopotřebu před skutečnými ekologickými potřebami přírody, cenóz a krajiny a ke zbožnění lidského druhu. Tento přístup pochopitelně velmi vyhovuje lidské ješitnosti, a ješitní jsme asi méně či více všichni. A tak lidičkové, jejichž životní zájmy se nikdy nepovznesly nad pivo, sex a fotbal, sní o tom, že člověk má božský původ nebo že byl na Zemi vysazen z kosmu, jenom aby si nemuseli přiznat jak se věci mají doopravdy (a zejména v jejich konkrétním případě); stovky učených lidí promarnily svoje ambice na to, aby zdůvodňovaly a zdůrazňovaly, v čem se „člověk“ liší od „zvířete“. Domnívám se, že základy této nafoukanosti spočívají v hebrejsko-křesťanské ideologii, která (v lepším případě výkladu) považuje člověka za determinovaného hospodáře a moudrého pána a správce země a v horším případě za pána tvorstva rozhodujícího o životě a smrti. Komunistické žvásty o tom, že „člověk, to zní hrdě“, o přetváření a pokořování přírody, o poroučení větru dešti nebo o rostlinné a živočišné „výrobě“ jsou jen variacemi na totéž, starší, nicméně stejně naduté a nepravdivé téma. Podobnou nabubřelost můžeme pozorovat i v relativně od věci odtažitých oborech, jako třeba ve sportu. Místo informace

o tom, že někdo vystoupil na horu nebo sjel v kanoe po řece, musíme strávit (a bohužel i uložit v mysli se všemi důsledky) fráze o tom, že tamten „pokořil horu“ a onen „přemohl divokou řeku“. Rád bych věřil tomu, že tyto hrozné nesmysly si vymýšlejí jen různí pisálkové a že normální horolezci se jdou spíše poklonit hoře a splynout na chvíli s jejím věčným tichem, nebo vodáci očistit duši i tělo na tekutém stříbře divoké vody. Pokud by skutečně, naplnění zvilou agresivitou a antagonismem, pokořovali a přemáhali, ztratili by zcela mé sympatie a kdybych měl tu moc, jejich pobyt v přírodě bych zásadně nedoporučil. Nevím, o jakém skutečném přístupu svědčí smetiště zbytků výzbroje a plechovek od konzerv ve výchozích táborech horolezců v asijských velehorách.

Formulace tohoto druhu jsou stejně nesmyslně stupidní, jako kdybych hovořil o tom, že jsem pokořil švagra, kterého jsem přišel navštívit, nebo že jsem přemohl Václavské náměstí, které jsem prošel (a budu-li chodit o berlích, bude to pro mne třeba stejná fyzická zátěž jako pro zdravého vodáka sjezd řeky), popřípadě že jsem porobil Přírodovědeckou fakultu Karlovy university, kterou jsem vystudoval.

Antagonismus vůči přírodě, stejně jako agresivní majetnictví jsou reminiscencemi na rané počátky zemědělské a pastevecké existence člověka. Přetrvávají v tradici a kultuře, glorifikovány uměním a podporovány přírodovědeckou nevzdělaností a tendenční školní výchovou.

Zdá se, že přírodovědecká nevzdělanost je pro náš národ (na rozdíl například od Němců nebo Angličanů) typická, i když v dávnější minulosti tomu zřejmě tak nebylo. Éra botanizujících nebo entomologizujících vzdělaných kněží, učitelů či lékařů však zanikla v době obrození, kdy zřejmě nastal dramatický zvrat a odklon od těchto zájmů (čímž není řečeno, že zmínění knězi, učitelé a lékaři se přestali vyskytovat a předávat si štafetu biologického poznání). Kdesi na toto téma psal zasvěceně a věrohodně profesor Zdeněk Veselovský a mám dojem, že ještě před ním Karel Čapek. Jde totiž o to, že v době obrození docházelo k preferenci těch oborů, které byly specificky národní a napomáhaly národnímu uvědomění, na úkor oborů nepodléhajících regionálním hlediskům. Znalost historie národa nebo jeho kulturních pokladů pochopitelně vždy poslouží národnímu obrození lépe než znalost místní flory nebo výskytu obojživelníků, nemluvě už o zcela obecných otázkách přírodovědy. Přírodověda jako realistický, internacionální, nadnárodní obor byla vlastně nežádoucí; a tak snad i záměrně vznikaly rádoby žertovné karikatury přírodovědců, obvykle s nezbytným cvikem, sítkou na motýly a botanickou torbou. Došlo k paradoxu, že kdekdo jen trochu nadaný a pokoušející se o literaturu či umění byl

oslavován co národovec, intelektuál a žádoucí reprezentant kultury, zatímco přírodovědci byli deklasováni na jakési neškodné podivíny. Tato deformace v přístupu a vlastně v důsledku toho i *zúžení* pojmu kultury (do níž se u nás tradičně zahrnuje téměř výhradně literatura a umění) se traduje od doby obrození vlastně dodnes.

Jako ilustrace nezájmu o přírodovědné obory, despektu k nim a celkové přírodovědecké ignorance by mohla posloužit řada případů od nepochopení Emila Holuba přes osudy Joachima Barranda po ostudnou historii protivenství pražských radních při vzniku pražské zoo. Analogické, stejně přírodovědecky negramotné postoje však bohužel potkáváme dodnes, třeba i v podobě tvrzení, že na ekologii si napřed musíme vydělat.

S uvedeným poněkud souvisí i podle mého biologického názoru kuriosní nepoměr ve vážnosti k „malířství“ a „ilustrátorství“. Až na pár zasvěcených a moudrých objektivních lidí považuje většina z nás (protože k tomu byla vychovávána) za cosi fantasticky obdivuhodného božskou myšlenku Mistra, pro jejíž vyjádření je zobrazení reality jenom prostředkem a to ještě většinou dost nepodstatným. s despektem je přijímána pečlivá a přesná práce „pouhého“ ilustrátora, který nicméně vedle kumštu musí ještě navíc vědět, kde je vkloubena například stehenní kost ptáka do pánve nebo který sval se musí rýsovat pod kůží při určitém pohybu. Podle těchto scestných názorů by takový Michelangelo nebo Rembrant byli „pouhými ilustrátory“, neboť usilovně studovali a také znali anatomii člověka i zvířat. Mne osobně vždy potěší pohled na krásu přírody, ať už je v originále nebo zobrazená člověkem, který to umí; naproti tomu nebývám naprosto zvědav na rozhárané nitro výtvarníkovo nebo jeho barevné či tvarové halucinace, předávající údajné poselství pro mou přímočarou duši nesrozumitelnými jinotaji – pokud tam totiž takové poselství vůbec je a nemluví o něm jenom pár snobů a lidí, kteří se tím živí. Myšlenku, pokud za něco stojí, mohu sdělit i prostřednictvím věrně zobrazené reality (i když to zpravidla bývá mnohem větší dřina než s použitím stylizace, geometrických obrazců nebo změní skvrn a čar). Jako přírodovědec a ochránce přírody považuji za nejdokonalejší výtvarné dílo přírody, neboli, jinak řečeno, dílo Boží, jemuž se může dílo výtvarníka přibližovat, ale nikdy se mu nevyrovná; odmítání přijímat primární a prioritní estetiku přírody s pokorou a úctou pociťuji jako cosi srovnatelného s „pokořováním a přetvářením přírody“ stalinskou „vědou“. v obou případech potom jde bezesporu o extrémní důsledek antropocentrismu, založený na descartovském dualistickém pohledu na svět.

Specifická deformace vztahu člověk - příroda vznikala (a vzniká) také ve škole. Škola minulých desetiletí je v tomto ohledu kapitolou pro sebe, i když

velmi logicky propojenou se vším ostatním. Došlo zde – k velké škodě věci – k restrikci biologie a zejména obou systémů. Celé týmy pracovníků, kteří se v dětství nedokázali naučit zoologickou či botanickou soustavu, si vybudovaly svoji kariéru na několika reformách, jejichž výsledkem bylo, že ze škol dnes vycházejí mladí lidé, kteří nejenom že nepoznají kosa od drozda a brouka od plošnice, ale ani oves od pšenky a jabloň od ryngle; zato, pokud to hned nezapomenou, dokáží memorovat Krebsův cyklus metabolismu cukrů a strukturu desoxyribonukleové kyseliny. Moje zrazená a podezřívavá duše i v tomto spatřuje jakýsi záměr zdegradovat fenomény v rovině života, tedy v biologické hladině, na pouhou fyziku a chemii, a tím odstranit v člověku přirozené a potřebné zábrany a ohledy. Bohužel nelze oddiskutovat, že základ biologie je především znalost druhů, jejich vzájemné příbuznosti a interakcí, a podle mého názoru by každý průměrně vzdělaný člověk měl nejen vědět kudy teče Labe, kde leží Telč nebo Strakonice a co se vyrábí v Mladé Boleslavi, netoliko znát, kdo napsal Psohlavce a Babičku, kdo složil Rusalku nebo co byla mykénská kultura, ale také po čem šlape na louce, co kolem něho v lese lítá a leze a také čím se živí. Skutečnost, že řada dětí v životě neviděla kozu a že většina populace nepozná na poli základní druhy obilovin, je skličující a nelze ji označit jinak než jako záměrně, cíleně vychovanou biologickou negramotnost (snad v zájmu snadné biologické manipulovatelnosti). Z ní plyne pochopitelně i negramotnost ekologická – kdo nezná druhy rostlin a zvířat a nezajímá se o ně, nezná tím pádem ani jejich autekologii a synekologické vztahy. Naplňuje mne šibeničním veselím, když pozoruji osoby, které se před desetiletími „zasloužily“ o redukci výuky botanického a zoologického systému, jak dnes horlí pro ekologizaci výuky biologie; mluvit však o ekologii bez znalosti druhů je asi stejná pitomost jako chtít se učit cizí řeči a neznat slovíčka.

Celá tato záležitost má zákonitě, a bohužel ve svých důsledcích tristní kauzální souvislosti. Zamyslíme-li se nad starým, nicméně stále platným a smysluplným heslem „poznej a chraň“, musíme si uvědomit, že předpokladem pro pozitivní vztah a pro záměrnou, funkční a také láskyplnou ochranu je znalost, poznání. Důvěrná a podrobná znalost. Stejně to bohužel platí naopak: z neznalosti, zde záměrně navozené biologické ignorance, plyne nezájem, lhostejnost, suverénní přezírání, bezohlednost a ničení. Někdy si nejsem jist (zvláště po přečtení populárních pokynů KGB „jak zacházet s domorodci“), zda jde o nahodilou souhru absurdit v rámci lidské hlouposti a primitivismu, nebo o promyšlený, ďábelský záměr.

23. Resortismus a pseudoracionálnost

S prohlubujícím a rozšiřujícím se poznáváním světa a jeho zákonitostí se zvyšuje množství informací, které lidé přijímají, a protože nejsou schopni zachytit a uložit v mysli všechny (a také jim přitom porozumět), nutně se zaměřují jen na určitý okruh informací a ostatní opomíjejí – zkrátka, dochází ke stále užší specializaci na všech úrovních lidského chování a vědění. Na jedné straně tato specializace umožňuje dosáhnout člověku v určitém oboru mistrovské dokonalosti, na druhé straně však přináší neznalost nebo přinejlepším diletantismus v ostatních oborech či druzích lidské činnosti. Tato stránka věci v podstatě odpovídá specializační diferenciaci v průběhu sociogeneze a není příliš na závadu (spíše naopak) v jednodušších a menších societách, kde lidé spolu nesoupeří, ale převážně spolupracují a vzájemně doplňují své znalosti a dovednosti. Jakmile však dojde při vyšším počtu jedinců ke vzniku celých skupin specialistů na jeden obor, které spolu konkurují, k rivalitním vztahům a k preferenci skupinových zájmů na bázi scestného altruismu, vzniká zde nebezpečí jednostranných pohledů a soudů bez korekce objektivního pohledu. Pokud taková situace vznikne jen z neznalosti, není ještě tak zlá a dá se mnohdy při dobré vůli napravit; horší je, když k ní dojde ze záměru, s cílem prosadit hlediska a zájmy vlastního oboru či skupiny a ignorovat či znevážit hlediska ostatní.

Resortismus přímo bujel v nedávném totalitním období, které mu kromě jiných podpor nahrávalo i nepřipustností jakékoliv kritiky oficiálních směrů, konzumní ideologií a způsobem hospodaření s penězi, kdy týž měsíc státních financí byl rozdělen na spoustu kapes a kapsiček, z byrokratických příkazů nezaměnitelných. Výsledkem bylo, že každý obor, každý resort jaksi ze zásady ignoroval nejen zájmy jiných resortů a zejména pak zájmy nadresortní jako jsou třeba záležitosti ekologie a ochrany přírody, zdraví lidské populace nebo rozvoje vědy, kultury a školství, ale odmítal při ekonomickém hodnocení uvažovat o vstupech a nákladech, které přecházely z jeho do jiných resortů.

Resortní pseudoekonomové preferovali nákladné technologie ničící přírodu a ohrožující lidské zdraví, pokud na nich resort ušetřil a škoda či finanční zatížení připadlo jiným resortům. Někdy stačilo, že to postihlo jiná odvětví téhož resortu (jako třeba oficiální trend chemizace řepářství a obilnářství téměř zlikvidoval myslivost a včelařství, vše v rámci téhož resortu zemědělství). v tomto konkrétním případě šlo ještě navíc o vyložení lživou argumentaci – zdůvodňování nutnosti vyšší produkce potřebou

„soběstačnosti“ naší země ukázalo svou pravou tvář brzy po pádu socialismu, kdy se projevilo, že naše zemědělství se vyznačuje nadprodukcí, ovšem za abnormálních nákladů a s neúnosnými ekologickými škodami.

Každý uvažující člověk s takřečeným selským rozumem musí přiznat, že je prakticky zadarmo ponechat na pasece v lese výstavky, probrat za pár let jejich potomstvo – nalétlé mlázi, a získat tak nový les bez velkých vstupů mechanizace, chemikálií a lidské práce. k tomu se ještě přidružuje výhodnost rozmnožovat přímo na místě aklimatizovaný a pro místní podmínky adaptovaný ekotyp té které dřeviny. O tom, že se z výstavků stanou časem důležité doupné stromy citelně nedostatkové v dnešních hospodářských lesních porostech, že zde stoupá diverzita lesního společenstva (a tím zase zpětně jeho stabilita), by se dal napsat několikastránkový zasvěcený rozbor. Přesto (a obávám se že dodnes) dokáží lesníci ekonomové zdůvodnit „výhodnost“ umělého zalesnění a záměrně přitom přezírají náklady na školky, dopravu sazenic, výsadbu sazenic a jejich mortalitu po přesazení, na chemické či mechanické ošetřování, platy a dopravu dělníků a brigádníků, použitou mechanizaci včetně cen pohonných hmot a další zbytečně vzniklé náklady, nemluvě již o ekologických škodách. Podobně socialistického zemědělce vůbec nezajímá obecný i ekonomický rozdíl v tom, zda vyprodukuje na jednotce plochy 50 q brambor bez hnojení a chemie, tedy s minimálními náklady, a tyto brambory jsou bez toxických reziduí, jsou chutné a vydrží až do jara aniž by shnily, nebo 100 q pomocí hnojiv a jedů vyhnaných brambor, které se hodí spíše k výrobě lihu než k jídlu, obsahují škodlivé látky a za měsíc jich polovina shnije, takže se vlastně použitelných (a navíc nekvalitních) brambor vyprodukuje stejné množství jako v prvním případě, zato o hodně draž. Podobnými resortními nelogičnostmi a absurditami byl – a bohužel ve značné míře stále ještě je – náš život doslova přeplněn. Hygienici, podporováni přemrštěnými alibistickými předpisy a normami, jsou ochotni vyhubit vše živé, technokrati by nejraději zplanýrovali hory a údolí a všechno zprůměrovali, pracovníci dopravní projekce by nalinkovali dálnice, když ne přes Hradčany či jiné kulturní památky, tak s určitostí přes lesy a rybníky, pokud možno chráněné, a pro přivaděč k čističce se nehodí nic jiného tak dobře jako ústřední část zoologické zahrady. Jsou-li pak, jak tomu nedávno bylo, některé resorty preferovány na úkor druhých a ty potlačované jsou bohužel právě ty „celospolečensky“ nejpodstatnější, není se co divit, že ochrana přírody, územní plánování, přírodovědci, ekologové či lékaři vedli po léta marný, donkichotovský boj s technokratickým primitivismem „výrobních“, tedy exploatačních resortů, a že naše krajina a příroda vypadají podle toho. Z

tohoto nepoměru vzniklý zrůdný hodnotový systém konzumentů a velkovýrobců prorostl bohužel mozky většiny našich ekonomů jako parazitická plíseň orgány napadeného hostitele, a to i těch, kteří se oficiálně nehlásí k resortní socialistické ekonomice a snaží se ji něčím nahradit.

S resortismem souvisí i přístup, který můžeme nazvat „po nás potopa“, daný efemérností vedoucích funkcí. Jestliže dříve sedlák hospodařil na svém gruntě, měl (pokud nevyhořel, nebyl špatný hospodář, karbaník nebo ochmelka) jistotu, že zde bude hospodařit až do své smrti a po něm jeho syn a vnuk. Proto hospodařil ekonomicky, tak, aby byl dobře živ, ale aby tak mohl být zároveň živ on i jeho syn a vnuk trvale, kontinuálně – tedy tak, aby nepoškodil přírodní zdroje, které pro svoji existenci využíval. Na rozdíl od něj předseda JZD či vedoucí farmy státního statku (většinou – jistě byly i čestné výjimky) hleděl ukořistit na produkci, prémiech i jinými způsoby co nejvíce a co nejdříve, protože jeho funkce byla časově limitována a tlačili se na ni jiní, stejně draví a všeho schopní zájemci, stejně jako on vyzbrojení schopností zneužívat ideologické demagogie. Schopný vedoucí musel pospíchat, protože byl svým konkurentům solí v očích tím, že byl lepší, a neschopný byl více zranitelný ve své neschopnosti; jen ojedinělé, ideologicky zvláště pevné nebo nějakým zločineckým pobratimstvím podporované osoby se udržely u korýtka déle. Že potom nebral takový předseda ohled ani na své nástupce, ani na potomky, ani na přírodní zdroje, je nasnadě. v řadě případů ani nedokázal pochopit důsledky svého počínání. Ojedinělé světlé výjimky mezi tímto typem lidí byly přitom tlačeny do stejných přístupů a činů předpisy, normami a nařízeními shora, takže vlastně nebylo úniku.

Příklad se zemědělstvím je zvolen proto, že zároveň demonsturuje devastaci přírody – všude jinde to však bylo (a leckde stále ještě je) stejné.

S bezohledností resortismu a uspěchaným kořistěním jde ruku v ruce jako jejich zdůvodnění či omluva postoj, kterému říkám pseudoracionálnost. Obecné klima konzumní společnosti zbudované primitivně je nutně cituprázdné a prosté ideálů či ušlechtlejších zájmů; proto jeho strůjci likvidují hned v zárodku vše, co je alespoň zčásti motivováno takovými věcmi jako je úcta k individuálnímu životu, cit, ohleduplnost, zodpovědnost nebo dokonce estetika a smysl pro krásu. s nekrofilní zaujatostí pro myšlenky „velkých přeměn“ světa je nejen potlačována svoboda či dokonce likvidovány životy jednotlivců, ale zároveň s tím je rozvrácen hodnotový systém společnosti, který je nahrazován systémem hmotářských pseudohodnot, a současně rozvrácena celá biosféra – vše v intencích průpovědek typu „když se kácí les, létají třísky“, „kdo není s námi, je proti

nám” a „láska je buržoazní přežitek”. Mocným a účinným zaklínadlem se stává „zájem člověka”, čímž je míněn pouze primitivní zájem o přebytek potravy a ty činnosti, které uznává vedení jako příjemné či prospěšné státu, a „člověkem” je míněna jakási sumární abstrakce druhu podprůměrné kvality. Jiné „zájmy člověka” se nepřipouštějí, zesměšňují či dokonce trestají. Tato problematika vlastně přechází v to, co již bylo předmětem úvah ve statích o primitivismu a o modelu drsňáka a bylo by zbytečné se k ní vracet.

Vzpomínám na mnohá jednání, která jsem absolvoval bojuje za zájmy chráněných živočků, rezervací, porostů vzácných rostlin, polabských tůní nebo ohrožených hnízdišť. Jakmile přišla řeč na přírodovědecké hodnoty nebo dokonce na krásu, vyváženost krajiny a tak podobně, vždy se zdvihl nějaký robot převlečený za člověka a pronesl další ze zaklínadel: „Soudruzi, bez emocí. Jsme tady proto, abychom zbudovali... povolili... zúrodnili ...atakdále”, nebo „Tak si ty kyticky a ptáčky někam odstěhujte”, „nehrajte nám tady na citečky”.

Chápu, že každé jednání by mělo mít jistou kulturní úroveň (kterou zákonitě vždy degradovali právě takovíto křiklouni) a proto jsem a vždy budu pro to, aby probíhalo bez afektů; bez emocí však mezi normálními lidmi nemůže probíhat nic. Člověk, má-li zůstat člověkem v pozitivním smyslu tohoto druhového názvu, jedná a vždy bude jednat pod vlivem emocí. Jestliže existuje něco, co povznáší život nad úroveň běžné látkové výměny, spalování energie z makroergických vazeb a hormonálních funkcí, jsou to emoce. Jimi se odlišuje vyšší život a například právě člověk od kdejakého počítače, plechové mašiny z drátů a elektronek, která dokáže jednat přinejmenším stejně racionálně nebo i racionálněji než lidský mozek, jehož je zplozencem. Chybí jí však cit a svědomí. Zaklínadlo „bez emocí, soudruzi” lze srozumitelněji přeložit „bez citu a svědomí”.

Tak hluboko však bychom už nikdy neměli klesnout.

24. Deformace a zneužívání vědy a filozofie

Ještě před nedávným jsme slýchali, že věda musí sloužit člověku a jeho potřebám a že „věda pro vědu“, jak byla zjednodušeně označována věda motivovaná „jen“ touhou po poznání, je něco jako luxusní libůstka dekadentních podivínů. Politováníhodnou shodou bují tyto názory i dnes, byť v poněkud jiné variantě: že prý si na sebe věda musí vydělat. Oba tyto názory, či lépe verze jednoho a téhož názoru, vyrůstají ze zjištěného primitivismu a z vulgárně materiálních sklonů bělošské civilizace.

V podstatě se rovněž domnívám, že skutečná věda (tedy věda motivovaná touhou poznávat) si na sebe časem vždycky bohatě vydělá, neboť znát a vědět a moudře aplikovat poznané na základě znalosti širších souvislostí se vždycky a každému „vyplatí“, nelze v tom však spatřovat cíl, tím méně krátkodobý cíl. Rovněž nechci naprosto nic namítat proti aplikaci vědy ve prospěch člověka. Jenže pod tímto prospěchem spatřuji například hluboké poznání zákonitostí života a Země, umožňující lidské populaci bez narušování prostředí trvale žít jako součást biosféry této „modré planety“. Běžný výklad je však jiný; užití vědy se obvykle spíše spatřuje v tom, jak si ušetřit práci a jak si co nejdříve a bez námahy co nejvíc naplnit břicho nebo kapsu.

Čtenáři snad laskavě omluví, že budu zabývat především tím, co se týká biologických věd, které jsou mi nejbližší.

Ve vyspělých zemích rozumní lidé dávno přišli na to, že jakýkoliv výzkum se „vyplácí“, neboť vedle jeho hlavního přínosu – rozšiřování poznání reality která nás obklopuje – zákonitě jako jeho vedlejší produkty vznikají drobná i větší dílčí poznání aplikovatelná v takzvané praxi. Typickým příkladem je objev penicilinu – Flemming přeci nechtěl vyvíjet antibiotika, ale se zájmem a nadšením studoval systematiku a ekologii plísní. Jedna ze zajímavých okolností ekologie plísní byla potom využita v humánní medicíně. (Nicméně – jako všechny aplikované objevy moderní vědy – i tento přínos vytvořil současně řadu sekundárních či terciálních problémů). Podobných případů v historii objevů ve vědě, které měly velký aplikační význam, by se našlo množství. Objevy, které řešily předem zadaný úkol, jsou zastoupeny daleko méně a také stojí obvykle mnohem víc prostředků a námahy. Chtít apriorně určovat vědě aplikovatelný a ekonomicky, zdravotnický nebo jinak resortně zhodnotitelný cíl je přání omluvitelné u dětí nebo nevzdělaných a primitivně smýšlejících lidiček, ale překvapuje a zaráží u lidí určité morální a intelektuální úrovně.

Jsme skutečně asi všichni příliš zdeformováni minulými léty, dobou, kdy „věda“ měla za úkol zvyšovat úrodu, hubit škůdce a plánovitě přetvářet přírodu. Místo poznávání mechanismů v ekosystémech a v organismech, sledování divokých či dokonce vzácných a ohrožených druhů nebo zákonitostí sukcese v přírodě, podmínek a proměn života, se vědci a vědecké ústavy museli zabývat vymyšlením co nejunělejších biotechnologií, zvyšováním doживosti prasnic a poroučením větru a dešti. Z vědy se tak stala jakási služba resortů; její objektivní nadhled byl zaměněn resortními kritérii, takže šlo vlastně o zmanipulovanou resortní technologii, které jsme si zvykli říkat věda jen osudným nedorozuměním a silou zvyku. I v rámci této deformované rádobyvědy se samozřejmě prosazovaly objektivní myšlenky a práce seriosních a moudrých učenců, nicméně ve většině případů byl tento vědecký výzkum spíše jen trpěným přívazkem té aplikované resortní technologie – tedy situace byla právě opačná, než by měla být. Ruský spisovatel Rasputin definoval socialistickou vědu velmi trefně jako „prodejnou služku resortů“; přesto je nutno zdůraznit a ocenit, že řada vědeckých a výzkumných pracovišť či alespoň jejich jednotlivých pracovníků si i v těchto kuriosních podmínkách zachovala objektivní pohled, vědeckou etiku i zvědavost a jenom díky jim jsme v mnoha oborech na úrovni srovnatelné se světem a nezůstali jsme tak naprosto „stát opodál“.

Vedle resortismu zde sehrály svou roli i lidské, pochopitelné, i když ne vždy omluvitelné motivy. Řada lidí zabývajících se vědou stále žila ve strachu, že jejich výzkum nebude shledán dostatečně praktickým a jejich pracoviště dostatečně funkčním (a tento politováníhodný stav se dnes, obávám se, ještě prohloubil). Proto se snažili zdůraznit význam svého výzkumu a pracoviště v duchu, který převládal. Kdeco muselo být tudíž hodnoceno z „ekonomických“ hledisek, například jen „hospodářsky významné“ druhy či skupiny organismů si zasloužily být předmětem zkoumání, a tak se vše šmahem označovalo za škůdce, přenašeče chorob nebo plevele; výtečně to harmonovalo s obecně konzumními trendy a s ideologií přetváření přírody. Éra vyhledávání škůdců či ohnisek parazitóz a zvěrstva páchaná ve jménu jejich potlačování na ekosystémech a přírodě a zároveň i na myšlení lidí se datují zejména od této doby (i když zde bylo na co navázat i v dřívější minulosti). Protože potom živá příroda je nesmírně složitá, pestrá a proměnlivá, vždy na těchto resortních a jednostranných hodnoceních bylo něco pravdivého. k největším omylům a destruktivním škodám obvykle dochází, když místo vědecky objektivního hodnocení (pokud už vůbec uvažujeme o právu hodnotit přírodu) a zejména místo hodnocení z pozice biosféry je předkládáno resortně jednostranné a antro-

pocentrické hodnocení, na kterém skutečně „něco je“, tedy které je polopravdou. Polopravd například o hygienickém významu hmyzu, městského ptactva nebo dokonce psů se navíc zneužívalo k tomu, že tyto objekty, obvykle zcela bez zastání objektivních pohledů a tudíž bezbranné a při naprosté absenci citových a etických zábran, mohly být prezentovány jako (například) významné zdravotnické či ekonomické ohrožení, s nímž se ale „naše společnost“ dovede vypořádat (obvykle jako slon v porcelánu); proto veřejnost mohla nabýt a většinou nabývala dojmu o dojemné péči o její zdraví a blaho, zatímco skutečné hrozby, problémy a ohrožení, daleko obtížněji odstranitelné a velmi významné, mohly zůstat utajeny, odsunuty a neřešeny. Je k pláči, jaké množství jinak slušných a vzdělaných lidí mezi vědci se propůjčovalo k této mystifikující hře na čarodějnice ve snaze podpořit svůj obor a svůj ústav, nebo dokonce jen zavděčit se mocným.

S pragmatickým antropocentrismem bělošské civilizace jsou v korelaci i názory vyplývající z určitých filozofických směrů. Filozofie, údajná královna věd, také někdy může zavádět na bludné pěšinky, a nemusí to být ani její marxistická karikatura. Ačkoliv by měla syntetizovat poznatky všech vědeckých disciplín, v určitých svých směrech zůstávala bohužel na úrovni fiktivních a někdy až laických představ nebo nepodložených teorií a hypotéz. Snad nejzhoubněji se na přírodě a fauně a na vztahu člověka k nim podepsaly Descartovy názory a karteziánská filozofie, o jejíž podstatě i důsledcích už byla napsána zasvěcenější pojednání. Někdy se nemohu uhránit dojmu, že karteziánská filozofie vznikala jenom pro to, aby hypotetickými nebo polopravdivými pseudoargumenty ospravedlnila všechna zvěrstva na přírodě, co jich člověk kdy spáchal.

Dnes začíná být stále většímu množství poctivých a objektivně uvažujících lidí jasné, že ze všech filozofických směrů a disciplín má své prvořadě opodstatnění epistemologie, tedy zkoumání objektivní reality s nejmenší možnou deformací „zorného úhlu člověka“. Samozřejmě že se nemůžeme ubránit jisté míře subjektivního hodnocení a zkreslení vlastními smysly či antro-pomorfizujícím výkladem, ale je nutno to vždy považovat za chybu a jako s chybou s tím počítat, ne z ní dělat přednost. Jenže líbivé a lidské ješitnosti lichotící představy o výsadním nekritizovatelném postavení člověka v biosféře většina průměrných lidiček opouští nerada a s bolestí v srdci. Proto stále bude dost „vědeckých“ a „filozofických“ argumentů, s nimiž se budou muset epistemologické nazírání, biocentrismus a hluboká ekologie potýkat.

Zatím nejen u nás, ale i v kulturně a hospodářsky vyspělejších zemích (i když tam je nesrovnatelně lepší) vypadá díky antropocentrické a konzumní

motivaci většiny společnosti situace tak, že skutečné vědecké poznání poněkud (v těch vyspělejších zemích) nebo značně až propastně (například u nás) pokulhává za resortními technologiemi a dílčími znalostmi aplikovaného výzkumu. Proto například taková česká ochrana přírody stále něco dohání, záplatuje a hasí, místo aby na základě vědeckého poznání preventivně chránila. O ekologii většiny volně žijících živočichů s výjimkou komárů, muchniček, klíšťat, hrabošů polních či mandelinky bramborové toho víme pramálo, a i o těch takzvaných škůdcích jsou výsledky výzkumu otřesně jednostranné – chybí v nich totiž většinou synekologická hlediska, pohledy z pozice cenologa, protože při jejich zkoumání šlo především o to, jak je co nejúčinněji hubit, nikoliv o poznání jejich významu v ekosystému. I v tomto případě relativně dokonale poznaných druhů chybí ekologické, epistemologické, objektivní hledisko. Hovoří-li dnes někteří ekonomové, že věda si na sebe musí vydělat a míní to jako krátkodobou komerční kalkulaci, naznačuje to, že krize zaostávání vědy za resortními technologiemi se bude nadále prohlubovat, a také to svědčí o nedostatku jejich biologického, neřku-li ekologického vzdělání (pokud mají na mysli biologické vědy) a zodpovědnosti vůči naší planetě a lidstvu vůbec. V případě jiných vědeckých disciplin bude, soudím, situace velmi podobná.

Další z deformací nejen vědy, ale i veřejných názorů a postojů, která zjevně souvisí s dříve vzpomínanou nekrofilní orientací dle Fromma, je hodnocení vědních disciplin, jejichž prestiž a autorita je jaksi ve zcela opačném poměru ke složitosti a vývojem dosažené úrovni objektů zkoumání. Konrád Lorenz ve svých „Osmi hříších“ to charakterizuje velmi výstižně: „Dnes má veřejnost tím nižší mínění o vědě, čím vyšší, složitější a hodnotnější je předmět jejího zkoumání... Nejen veřejné mínění o vědě, ale i mínění uvnitř vědeckého světa samotného má tendenci považovat za nejdůležitější ty obory, kterých si váží lidstvo degradované na úroveň mas, lidé bez tradic a bez cítění, lidé odcizení přírodě a podobající se domácím zvířatům... Za velkou vědu není považována věda o nejdůležitějších záležitostech na naší planetě ani věda o lidské duši nebo lidském duchu, ale ta věda, která slibuje peníze, energii nebo moc, i kdyby to třeba byla jen moc zničit všechno skutečně veliké a krásné.“ Hlavní potíž a jeden z důvodů tohoto politováníhodného stavu věcí spočívá v tom, že díky složitosti předmětu zkoumání jsou vědy o životě méně pokročilé než například fyzika, která již prošla všemi etapami metodického vývoje vědy.

„Každá věda... začíná popisem, pokračuje klasifikací popsanych jevů a teprve potom přechází k abstrahování zákonů, které ve zkoumané oblasti platí. Pokus je tou poslední metodou v pořadí, neboť slouží teprve ověřování

už zobecněných zákonitostí. ...Čím je organický systém složitější a integrovanější, tím přísněji je třeba zachovávat zmíněnou posloupnost metod.” Jedním ze symptomů této deformace je označování matematiky a fyziky za „exaktní” vědy, zatímco skutečná vědecká exaktnost nezáleží na vědeckém oboru, ale na serióznosti a metodologické úrovni badatele. Dovolte mi však citovat dále výstižné myšlenky Lorenzovy:

„Módní tendence považovat výzkum na nižší úrovni složitosti za vědecktější vede snadno k atomismu, tj. k dílčímu zkoumání podřízených systémů, aniž bychom se zajímali o to, jak jsou tyto systémy zabudovány do jednoho celku ...Metodický omyl zvaný redukcionismus spočívá v tom, že při pokusu o výklad nebereme v úvahu nesmírně složitou strukturu, v níž se tyto subsystémy sjednocují a jejíž zkoumání nás jedině může dovést k porozumění systémovým vlastnostem celku.” Některá odvětví vědy „sbírají informace místo znalosti. Vede to k ohromné specializaci, protože výzkumný pracovník ztrácí pohled na velkou souvislost, v níž má cenu znalost...”.

Slepý obdiv k „exaktním” vědám se projevuje mimo jiné tím, že stále ještě platí módní názor požadující statistická hodnocení, dosazování do hypotetických vzorců, vypočítávání průměrů a zařazování grafů i do takových biologických prací, kde to je zcela zbytečné nebo dokonce metodicky nesmyslné. Každá práce SOČ nebo SVOČ v nedávné minulosti, pokud se neoháněla Renkonenovými či Jaccardovými indexy a neměla grafy, byla více či méně (podle úrovně členů komise) diskvalifikována. Odtud plyne také zhoubně přebujelá matematizace vzdělávacího systému na školách všech stupňů, která automaticky a neúprosně degraduje nadané mladé lidi, kteří prostě na matematiku „nemají buňky”, a která zodpovídá za úžasnou redukci biologického, humanitního či estetického vzdělání, na jejichž úkor se rozrůstala. Slepý obdiv k technickým vědám pochopitelně plyne opět ze zlišného pragmatismu; vynález spalovacího motoru či DDT byl či bohužel stále ještě je považován za úžasný pokrok, triumf a přínos, zatímco objevy třeba taxonomie nebo ekologie hmyzu zdánlivě nepřinášejí žádný „užitek”, nebo, přesněji řečeno, nepřinášejí žádný okamžitý a bezprostřední přínos pro břicho či peněženku. Že každé poznání, a zejména pak poznání zákonitostí života, přináší právě ten nejpotřebnější užitek včetně užitku čistě materiálního, zatím veřejnosti nedochází, zčásti proto, že je nedostatečně informována nebo dokonce ohlupována konzumní demagogií o tom, že věda musí sloužit člověku nebo že si na sebe musí vydělat.

Se zmíněnými deformacemi (které se zdaleka neomezují na socialistickou „vědu” a její dědictví) se váže ještě jedna nebezpečná okolnost. Jestliže by

byla například biologie jen určitou mutací fyziky, pak je vzhledem k tomuto novému pohledu možno považovat všechny precedentní poznatky za balast a jejich studium za ztrátu času. A opět slova moudrého profesora Lorenze : „Zhoubná víra, že trpělivé a pracné studium morfologie, srovnávací anatomie, fytoogeneze a celý historický aspekt života” (a já si dovoluji jmenovat navíc ještě systematiku a dosavadní existující literaturu o problému) „mohou být jednoduše opomenuty, nabízí neodolatelně kouzelnou pohádkovou zemi mladým, sebejistým a netrpělivým.”

Potřeba vycházet ve všem všudy, a také v našem konkrétním případě, tedy v ekologii či v ochraně přírody, z objektivních vědeckých poznatků, je nesporná; jinak se může v dobré vůli, ale bez patřičné znalosti nadělat mnoho škod. Vzpomeňme jen množství jednostranně pojatých ozeleňovacích akcí, při nichž pod heslem pomoci přírodě byly nenávratně zničeny jedinečné stepní lokality a refugia. Také význam objektivní informovanosti pro individuální postoje a hodnocení je podobně nesporný. Doufejme jen, že se o zaměření a poslání vědy budou v brzké budoucnosti i u nás zasazovat takoví lidé, jako byl například profesor Lorenz – tedy lidé vzdělaní, v první řadě biologicky vzdělaní, a současně morálně zodpovědní a moudří.

25. Civilizovaný člověk – omyl evoluce?

Vývoj všeho živého a tedy i vývoj člověka měl a má svoje zákonitosti a svou logiku. Vliv limitujících faktorů a takřečený odpor prostředí selekcí preferují vše, co je pro jedince a pro druh dobré, a nositele špatných genů a vlastností nemilosrdně eliminují. Současně se zdokonaluje harmonie populace s prostředím a všemi jeho komponenty.

Všechny tyto ve svém principu jednoduché, automaticky působící a přitom ve skutečnosti nesmírně důmyslné mechanismy jaksi selhávají u primáta druhu *Homo sapiens*, jakmile dosáhl určitého stupně vývoje. Použijeme nadále slova „vývoj“, i když je poněkud zavádějící – spojuje se totiž obvykle s cestou ke stále prosperitě a harmonii se systémem, což v případě člověka vlastně neplatí.

Nejlepší odpověď na vysledování zvratu v ekologii člověka směrem k nežádoucímu vybočení z řádu ekosystémů, které obývá, mohou dát antropologové sledující jednak fosilní lidi, jednak lidské populace, které si dovoluji označovat jako „divoké“, na rozdíl od těch, které se samy zdomestikovaly se vši bídou tohoto procesu. U nás vyšla v roce 1978 velmi zajímavá, moudře a netradičně pojatá kniha známých antropologů R. Leakyho a R. Lewina „Lidé od jezera“; byly to hlavně její myšlenky (a potom doporučení kolegy Zvoníčka), které inspirovaly a iniciovaly tuto závěrečnou část „Kořenů“.

Netoliko z citované knihy jednoznačně vyplývá, že oním zlomem, kdy lidé byli „vyhnáni z ráje“, kdy z mírumilovných sociálních tvorů se začali měnit v bestie s ničivým důmyslem a ze složky vyváženého ekosystému v jeho destruenty, je takzvaná zemědělská revoluce. Po ní pak těch revolucí následovalo víc a každá, nejnověji třeba technická či vědecká, už více méně jen zesilovaly vyčlenění člověka z přírody a jeho ničivé schopnosti i zálibu jich využívat.

Teprve polousedlý nomád a zejména pak zemědělec začal neadekvátními prostředky hájit výdobytky svého pohodlí; ve skutečnosti to však zase tak velké pohodlí nebylo ve srovnání s přirozeným životem sběračů a lovců.

Takzvaně primitivní společnosti sběračů a lovců, zejména lovců drobné kořisti, byly naší kulturou leckdy a leckde líčeny tak, aby co nejvíce utrpěly v očích „civilizované“ veřejnosti a tím se co nejvíc zalichotilo soudobé bílé kultuře. Mezi hlavní bludy patří například mýtus o tom, že tito lidé žijí v neustálém strachu a hladu, pořád musí vynakládat množství úsilí na

záchrana života, že umírají brzy poté co dosáhli dospělosti a že jsou krutí a agresivní. Opak je pravdou. Pouze průměrný věk je nízký, daný vysokou mortalitou kojenců; vysoká úmrtnost mláďat je však normální i u nejvíce prosperujících populací živočichů a souvisí s již zmíněnou selekcí a pozitivním vývojem druhu. Recentní sběračské a lovecké etniky, pokud nevymřely nebo nebyly zcela rozloženy znásilněním bělošskou civilizací a misionáři, nás přesvědčí o tom, že to jsou právě tito lidé, kteří oprávněně nosí většinu přívlastků od nepaměti označovaných jako „lidské“. Jsou sociabilní, tolerantní, účastní, veselí a hraví. Tolik důvěřují svému ekosystému, že nedělají obvykle žádné zásoby a žijí prakticky „z ruky do úst“ – a přesto na to nikdy nedoplácejí, na rozdíl od zemědělských a pasteveckých populací, které bývají pravidelně redukovány hladomorem v důsledku klimatických a ekologických změn, které samy způsobily. Námahu na získání obživy vynakládají průměrně tři hodiny denně a zbytek času věnují společenské činnosti, lásce, lenošení, rituálům a kultuře jako je zpěv, tanec, vyprávění či malba na skály. Bylo by asi naivní domnívat se, že ve vegetaci a v loveckých zvířatech spatřovali a spatřují tito lidé něco víc než potravu, ale přesto mají určitá etická pravidla jako třeba šetření samic s mláďaty nebo stromů poskytujících ovoce či plody. Nedávný televizní seriál pojednávající o expanzi žlutého plemene lidí do Euroasie, Oceánie, Austrálie a Ameriky „Člověk na pobřeží“ ukazoval mnohé praktiky sběračských a loveckých etnik velmi zajímavě a autenticky.

Mírumilovnost a sociabilita těchto „divokých“ lidí je zákonitá. Někteří nemají ani výrazy pro válku nebo jinou formu vnitrodruhového násilí. Žijí z přírody, která je obklopuje a živí, bez starosti o zítřek – podle Needhama v „důvěře v možnost okolí uživit je a ve vlastní schopnost obživy z okolí získat“; i při bohatší nabídce potravy žijí skromně a nezatěžují tak svoje prostředí.

Zemědělská revoluce společně s vlastnictvím pozemků jako součásti přírody přinesla motiv pro vnitrodruhovou agresi, zvýhodnila ji a ve vztahu k přírodě navodila stav kdy člověk stále odstraňuje a ničí to, co kolem něj je, a nahrazuje to něčím jiným. To na jedné straně narušuje a ničí přirozené ekosystémy a na straně druhé vyžaduje na člověku stále větší a větší vklady energie do tohoto počínání. Problematickým přínosem je tu umožnění větší reprodukce nebo, přesněji řečeno, bezuzdného množení (zatímco u „divokých“ lidí ženy rodily zpravidla ve čtyřletých intervalech, protože kojily děti do tří let a znovu otěhotněly až po hormonálním „odblokování“ po skončení laktace). Zemědělskou revolucí začíná zběsilé podněcování v zrychlujícím se bludném kruhu pozitivních zpětných vazeb.

Již v jedné z počátečních statí „Kořenů” jsme připomenuli, že většina jevů v přírodě je udržována a funguje na principu negativní zpětné vazby, tedy ve vztahu „čím více, tím méně” a naopak. Například čím méně je poštolek, tím více je hrabošů a tedy tím lepší jsou potravní podmínky pro poštolky (příklad je vulgárně zjednodušen, realita je vždy mnohem, mnohem složitější). Takže dojde k namnožení poštolek; zvýšení jejich početnosti omezí hraboše, čímž klesne reprodukce poštolek a teritoria párů se zvětší, takže nakonec se výchylka v populační dynamice obou druhů „srovná” nebo pravidelně osciluje. Naopak většina jevů v takzvané civilizované lidské společnosti je založena na principu pozitivní zpětné vazby, tedy ve vztahu „čím více, tím více”; tento vztah vede bohužel vždy k rychlému vyčerpání a sebezničení systému. Lorenz přirovnává tento mechanismus ke stepnímu požáru: čím víc to hoří, tím je větší žár, a čím je větší žár, tím rychleji to hoří, takže vše shoří co nejrychleji a neodvratně. Moudrá, takzvané primitivní skromnost v nárocích „divokých” lidí je zapomenuta a vystřídána ničivou neohraničenou potřebou a spotřebou. Trend stále vzrůstajících požadavků, „náročnosti”, zištnosti a myšleho přemnožování u „civilizovaných” lidí je ve své zhoubnosti pro prostředí a samu podstatu existence populace doplňován lidskou neofilní zvidavostí a nevhodným odstraňováním všech věky prověřených zvyků, pravidel, věrouk a ideologií.

A tak dnešní člověk, který se o sobě stále zaslepeně domnívá, zeje vrcholem tvorstva a dokonalosti, překročil a porušil kdejaké tabu, zpochybnil vše, co bylo veliké, funkční i krásné, a zotvíral kdejakou třináctou komnatu a kdejakou láhev, aby z nich vypustil běsy a džiny o nichž se v samolibé nadutosti domníval, že mu budou sloužit. Ve jménu zbožnění své lenosti a náročnosti dělá to, co nedělá a neumí skutečně žádný jiný živočich na světě – totiž ireverzibilně ničí své (a bohužel nejen své) prostředí a navíc dosáhl (a v tom má mezi živočichy opět primát) nejvyšší a nejkrutější míry vnitrodruhové agrese; stále se pachtí za mocí a hmotnými statky a předčasně umírá, aniž mu něco pozitivního přinesly. A tak se nemohu ubránit dojmu, že něco tak dysfunkčního a sebezničujícího nemůže být v okouzujícím proudu vývoje života než evoluční epizodou, která se neosvědčila.

Nechtěl bych vyvolat touto poslední částí „Kořenů zla” pocit skepse, pesimismu a rozladění. Situace je vážná, nikoliv však zoufalá, jak už bylo někde řečeno. Stačilo by málo – poučit se z vlastních omylů a vin, pokusit se napravit zločiny, zřít se jich; syntetizovat a přijmout skutečná světová „moudra” nejlepších duchů lidstva; učit se žít od jiných forem života nebo od „divokých” lidí typu kalaharských Sánu, Australců nebo Inuitů – ne snad

doslova a do písmene odejít do pouště a sbírat tam hlízy a ještěrky (ostatně bychom se tam všichni nevešli ani neuživili), ale alespoň jako oni ctít ekosystém, který nás živí, neznásilňovat a nezneužívat ho. Existuje jistě bezpočtu cest k nápravě sebe i škod, které jsme napáchali. Prvním krokem by mělo být poznání sama sebe v jedinci i v societě, a to poznání kritické, bez dvojího metru a růžových brýlí.

Kdybychom byli živáčky na úrovni amonitů či dinosaury, asi by už bylo možno nad naší evoluční specializací a tím i existencí zlámat hůl. Je-li však oprávněný pocit či dojem, že lidský rozum a lidská sociabilita jsou zatím mezi podobně orientovanými živočichy nejdál, a je-li oprávněna i víra v jejich sílu a moc, ještě máme šanci. Je to šance poskytnutá takříkajíc za pět minut dvanáct a promarnit ji by bylo tolikrát osudné, kolik forem života existuje na této naší krásné kuličce mrvy s modrou bublinou atmosféry. Nepromrhejme ji, probůh, neboť další již nebude.

Doslov

Seriál „Kořeny zla” v Nice a nyní i v této knižní formě dospěl touto poslední částí ke svému konci. Jisté by se v něm dalo pokračovat a jsem přesvědčen, že mnozí ekologové, etologové, psychologové, sociologové či filosofové by to zvládli zasvěceněji a lépe, než jsem se pokusil sám na základě svých velmi neucelených, zčásti přečtených a zčásti zažitých znalostí, které jsou tím chatrnější, čím více se vzdalují zoologii. Přesto bylo puzení a nutkání v mém nitru vyslovit je a sdělit s každým, kdo o ně projeví zájem, do té míry silné a neodmítnutelné, že jsem se o to musel pokusit. Pokud pomohou aspoň části čtenářů pochopit něco z pohnutek lidského jednání i sebe sama či upozorní na pohledy odlišné od oficiálních schémat či dogmat, získám hřejivý pocit, že jsem nechybil, když jsem tomu zmíněnému puzení a nutkání podlehl.

Obsah

Předmluva	iii
Úvod	1
1. Neofilie a neofobie	3
2. Napodobování.....	6
3. Vtištění a etologická tradice	8
4. Šetření energií a lenost.....	10
5. Agresivita a její modifikace	13
6. Altruismus a xenofobie.....	18
7. Strach a fobie	22
8. Mánie a maniáci.....	28
9. Frustrace a komplexy	32
10. Sadismus	37
11. Frommova nekrofilní orientace.....	40
12. Frommova koncepce narcismu a incestuální orientace	43
13. Lhostejnost.....	47
14. Primitivismus	51
15. Urbanizace, ošklivé prostředí a morálka	55
16. Ohleduplnost a bezohlednost	59
17. Tolerance a nesnášenlivost.....	63
18. Plýtvání	66
19. Generalizace.....	69
20. Model drsňáka	72
21. Výchova a nevhoda dětí	76
22. Deformace kulturou a deformace ve škole.....	81
23. Resortismus a pseudoracionálnost	86
24. Deformace a zneužívání vědy a filozofie	90
25. Civilizovaný člověk – omyl evoluce?	96
Doslov	100